E. ELISTO

KEELELISI KÜSIMUSI

E. EELISTO

KEELELISI KÜSIMUSI

I

RK
Pedagoogiline Kirjandus

E. ELISTO

KEELELISI KÜSIMUSI

I

RK
„Pedagoogiline Kirjandus"

A-17806

ELMAR ELISTO

KEELELISI KÜSIMUSI

I

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1949

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATU KOGU

Eessõna.

Ühenduses sotsialismi ülesehitamisega on silmapaistvalt muutunud ja täienenud meie keel. Sellega on päevakorrale tulnud ka rida uusi probleeme.

Nii on seoses rohkete uute au- ja ametinimetuste tekkimisega ning uute asutiste ja organisatsioonide kujunemisega meie ilmuvais trükiseis viimaseil aastail suurel määral kõikuma löönud *suure ja väikese algustähe tarvitamine*. Sellepärast osutub tarvilikuks suure ja väikese algustähe kasutamise põhimõtteid ning peajooni värskelt esile tõsta, täiendades reeglistikku mõne uue punktiga, mis varemalt ei omanud aktuaalsust. Järgnevas käsitluses ongi püütud küsimust esitada veidi täielikumalt, kui see on esinenud meie keeleõpikuis, ning materjali süstematiseerimisel järjestada punkte selliselt, et oleks kergendatud nende meeldejätmine. Sellega on siis tahetud kohendada küsimuse käsitlust ka metoodiliselt ja pakkuda mõnes punktis täiendusmaterjali edaspidi koostatavaile eesti keele õpikuile.

Samuti on — ühenduses moodsa ja kiiresti tuikava eluga — igapäevases keeles õige aktuaalseks muutunud *lühendite küsimus*. Rohkete riiklike ning ühiskondlike organisatsioonide olemasolu ja nende alatine juurdekasv tingib hulgaliselt uute nimetuste loomist; vajadus aega ratsionaalselt kasutada nõuab aga viimaste lühendamist. Sellepärast on tarvis lühendite kasutamise

põhimõtteid laiemalt tutvustada, et nende tarvitamisel saavutada kindlamat ja ühtlasemat korda.

Lühendite ala moodustab küll õige väikese osa keeleõpetusest, kuid sellega on seotud terve rida üksikasju, mille tundmine esijoones käsikirjade koostajaile, tõlkijaile, redigeerijaile ja korrektoreile on tarvilik, seda enam et lühendite põhimõtteid eesti keeleõpetustes seni on käsiteldud puudulikult.

Muukeelsete pärisnimede alal muutus aastail 1940/41 eriti aktuaalseks *vene pärisnimede kirjutuse küsimus eesti keeles*.

Vene pärisnimede kirjutuse kohta oli küll „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" esimeses seitsmes trükis (muutmata kujul) ilmunud *tabel*, kus oli näidatud, missuguste ladina tähtedega tuleb vene tähti transkribeerida (viimati ilmus see 1940 VÕS-i VII tr., lk. 18), kuid 1941. aastal leiti, et, silmas pidades tihedamaid sidemeid eesti ja vene keele vahel, nimetatud reeglid on puudulikud ja vajavad täiendamist. Need võeti üksikasjalisele arutamisele Eesti Keele Toimkonnas, mis 1941. a. kevadel moodustati Riikliku Kirjastuskeskuse juurde. Vajalikud küsimused tulid otsustamisele EKT üldkoosolekul 4. juunil 1941, mille põhjal kujunesidki täiendatud reeglid ses asjas, nagu nad nüüd peajoontes on ilmunud VÕS-i VIII, IX ja X trükis (1946), lk. 18/19. Tegelik elu aga nõuab reeglite illustreerimist näidetega ja erijuhtude ning kõrvalekaldumiste käsitlemist.

Nimetatud 4. juuni koosolekust 1941 võttis osa ligi paarkümmend keelemeest ja keelega lähedalt seotud ametiisikut. Üldiselt rõhutati, et niivõrd, kui on võimalik, tuleb transkribeerimisel, nagu ennegi, jääda tähttähelise ümberkirjutuse juurde, aga et üksikute tähtede puhul on siiski hädatarvilik enam hääldust arvestada ja kirjutusviisi täpsustada.

1947. aastal on sellelt alalt ülestõstetud küsimused uuesti läbi kaalutud Riikliku Kirjastuskeskuse Keeletoimkonnas ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis. Kõigi nende arutluste ning taotluste tulemused leiavad siin vastavas käsitluses esitamist.

Kõige uuemaiks käesolevas vihus osutuvad aga reeglid *eesti nimede kirjutuse kohta vene keeles*, mis kujunesid kauaaegsete ja mitmekülgsete kaalutluste põhjal 1946. aasta jooksul ning 1947. aasta esimestel kuudel ja on kehtima pandud Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega 17. märtsist 1947, nr. 184 (avaldatud „Eesti NSV Teatajas" 9. apr. 1947, nr. 11). Nende reeglite saamise käiku ja kuju kõigis üksikasjus ühes mõningate poolt- ja vastuväidetega näeme käesoleva vihu viimases reeglistikus.

Autor loodab, et nimetatud nelja reeglistiku käsitlemine ja kättesaadavaks tegemine suudab mõningal määral kaasa aidata suurema korra loomisele neil aladel, ühtlasi siis ka üldse reeglipärase ning puhta kirjakeele arendamisele.

Teiselt poolt käsitleb järgnev pikem artikkel „*Eesti keele demokratiseerumisest*" peamiselt (kodanliku Eesti ajal esinenud) liialdusi loogilise reeglipärasuse taotlemisel või sellest rangel kinnihoidmisel, mis meie kirjakeele mõningal määral eemale viisid elavast rahvakeelest, aga näitab ühtlasi uuemal ajal astutud samme kirjakeele uueks lähendamiseks rahva enamiku kõnekeelele. Need nähtused leiavad põhimõttelist valgustamist vastavatel kohtadel, otseses seoses konkreetsete keeleliste küsimustega.

Üldiselt olgu öeldud, et keel pole mingi omaette eksisteeriv nähtus, vaid on ühiskondliku elu lahutamatu osa ning seega sõltuv ühiskonna arenemisest. Keelt loob rahvas oma vajaduste kohaselt. Keelemehed tegelevad kee-

lega selleks, et rahva elavas keeles kehtivaid seaduspärasusi avastada ja nende alusel keele arengu kiirendamiseks kaasa aidata.

Õige tüüpiliseks näiteks meil keele sõltuvusest ühiskondlikust korrast võiks olla kodanliku Eesti algaegadel kujunenud keeleuuendus, mille järgi taheti luua kirjakeelt, mida suudaksid lugeda kas või ainult mõned üksikud isikud, kui see aga suudaks rahuldada nende „kõrgelt arenenud" aristokraatlikku maitset. Selle dekadentlikuks kujunenud keelevooluga pidi põhimõtteliselt rahvakeelele toetuv keelekorraldusliikumine pidama ägedat võitlust. Nende tendentside võitmise järel tuli aga progressiivsemail keelemeestel kohe asuda rahvakeele õiguste aktiivsele kaitsele teise, osalt sama laadi äärmuse — liialdatud või peenutseva reeglipärastamise vastu. Kui siin teoses 1936. aastat on peetud demokraatliku keelevoolu süvenemise väikeseks alguseks, siis sellepärast, et tol ajal ilmunud VÕS-i V trükki läks korda sisse viia lubatud paralleelvormidena rida rahvakeelseid keelendeid, mis vahepeal olid keelatud. 1940. aasta aga tähistab juba laiaulatuslikku pööret kogu eesti keele elus, kuna ühes uue, sotsialistliku ühiskondliku korraga hakkas tulema töötava rahva teadvusse massiliselt uusi mõisteid ning keelde vastavalt uusi nimetusi.

Nõukogude ühiskonnas arendatakse keelt reaalsete vajaduste alusel ning kogu rahva jaoks. See keel peab olema rahvalähedane, rahvapärane ning lihtne, kuid siiski rikas oma kõrgete ülesannete täitmiseks arengu ja võitluse tööriistana.

Ülevaateks eesti õigekeelsus-sõnaraamatutest.

Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni järel 1917. a. lõpul muudeti eesti keel meil ametiasutiste keeleks ja kõigi ainealade õppekeeleks. Selle asjaolu tõukel muutus järgnenud kodanlikulgi ajal elavamaks tegevus kirjandusliku loomingu alal ning eesti keele arendamine võttis tsaariajaga võrreldes laiema ulatuse. Sageli mänglemisse, iseäratsemisse ja peenutsemisse kaldunud keeleuuendus leidis endale söödamaad tol ajal ilmunud ilukirjanduses, tuues sinna anarhiat ja eemaldumist rahvakeelest, ning teiselt poolt teaduslik ja tarbekeel vajasid oskussõnu igal alal. Selles eesti keele mitmesuguse uuendamise ja segamise liikumises oli loomulikult vaja ka suuremat keelekorralduslikku tegevust kirjakeele kindlaksmääramise näol. Selle tegevuse tulemusena on meil kolm köidet „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatut" ja üheköitelise „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" kümme trükki.

1918. aasta lõpul oli küll juba ilmunud esimene eesti keelt normeeriv sõnastik, pealkirjaga „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat". „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" oli mõeldud selle teise trükina, kuid nende omavaheline erinevus mahult ja iseloomult on niivõrd suur, et neid on raske teineteisega võrrelda. Kui „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat" annab ortograafilisi norme 150 leheküljel, siis „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" oma 1720 leheküljega annab kümme korda suurema ülevaate eesti kirjakeelest, pealegi vähemtuntud ning uuemate sõnade ja oskussõnade tähendust seletades.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" ettevalmistamine algas juba 1919. aastal, kusjuures selle koostamine ning toimetamine tehti ülesandeks Tartu Ülikooli eesti keele lektorile Johannes Voldemar Veskile. Teose aluseks võetavaid keelelisi põhimõtteid kaaluti, nagu võime lugeda eessõnast, vastava keelemeeste-komisjoni koosolekuil 1919—1922, viimati 1923, nimelt 1. trükipoogna korrektuuri puhul [1]. See aasta sai määravaks kogu teosele, sest siin rakendatud keelelisi põhimõtteid ja ainestiku trükitehnilist esitusviisi polnud võimalik enam muuta järgneva 14 aasta jooksul. I köide ilmus 1925, sisaldades 560 leheküljel sõnavara A-tähest kuni M-tähe lõpuni, seega poole eesti tähestiku ulatuses.

Niisama suur II köide valmis järgnenud viie aasta jooksul, ilmudes 1930, kuid sisaldab ainult tähestikuosa N-tähest kuni R-tähe keskpaigani. Vahepeal oli toimetajal kogutud keeleline ainestik ja loodud oskussõnavara niivõrd kasvanud, et see ei mahtunud enam kavatsetud sõnastiku raamidesse. Nii esineb sõnavara siin palju tihedamalt kui I köites.

Samas laadis edasi valmis ja trükiti poognaviisi ära järgmise 4 aasta jooksul III köite esimene pool kuni sõnani *soojasüdameline* [2]. Edasi polnud teose toimetajal võimalik vajaliku tempoga tööd jätkata, mistõttu aastal 1934 töö lõpuleviimine tehti ülesandeks nooremale keelemehele Elmar Muugile, kes vahepeal oli avaldanud „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu". Tema koostas ja toimetas trükki suure sõnastiku lõpposa 1937. aastaks. Seejuures tuli aga lõpposa sõnavara teose keskosaga võrreldes

[1] Komisjoni koosseisu vt. „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" eessõnas, lk. III.

[2] Täpselt võttes olgu öeldud, et oli veel koostatud ja laotud teksti üle 4 lk., kuni sõnani *solaniin* (kartuli-idu mürkaine), millele järgnes pikem seisak.

väga kokku suruda, et tööga kuidagi lõpule jõuda ja vabaneda vajadusest veel neljanda köite väljaandmiseks. Kokku võttes on seega teosest üle 1400 lk. J. V. Veski ja üle 300 lk. E. Muugi koostatud.

Nii kulus kodanlikus Eestis kolmeköitelise „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" väljaandmiseks umbkaudu 17 a., kusjuures juba teise ja eriti kolmanda köite toimetamise ajal oli esimene köide mõnes suhtes vananenud; väiksemal määral vananes ka teine köide juba III köite toimetamise ajal.

Nimelt oli vahepeal mõne sõna tähendus muutunud (näit. *helge* — enne 'lämmatav-soe, põuane', hiljem 'hele, selge'), mõne võõrsõna rõhk oli praktikas fikseerunud teisele kohale, kui see algul oli määratud, ning sellega ühenduses olid mitmete sõnade käänamisvormid muutunud (näit. algul *ágent, ágenti, ágentit,* hiljem *agént, agéndi, agénti*; enne *bárbarne,* hiljem *barbaarne*; II köites näit. *pólitik, pólitika, pólitiline* jne., hiljem fikseerunud *poliitik, poliitika, poliitiline*). Edasi õigekirjutuses, eriti võõrsõnade ortograafias oli tehtud vahepeal põhimõttelisi muudatusi. Näit. kirjutati esimeste köidete toimetamise ajal meil *k, p, t*-d, *f*-i ja *g*-d võõrkeelte eeskujul veel kahekordselt võõrsõnades nagu *akkumulaator, applikatsioon, attribuut, affekt, aggressiivne,* II köites näit. *opportunism* (2 *p*-ga; tuttavamad sõnad nagu *opositsioon* ja *okupatsioon* küll juba ühekordse *k, p, t*-ga). Täiel määral allutati võõrsõnad väldete märkimise osas eesti ortograafilisele süsteemile a. 1933. Edasi kirjutati meil *h*-tähte algul ühekordselt võõrsõnus nagu *ahaat, ahailane, baldahiin* jt., hiljem hakati kirjutama kahekordselt; *f*- ja *š*-hääliku kirjutusviis määrati meil kindlaks alles 1933, nimelt III välde kahe, II välde ühe *f*-i ja *š*-ga, näit. *šeff, šefi, šeffi* ja *dušš, duši, dušši*; sellepärast pole imestada, kui me „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" algul näeme kolmanda välte *š*-d veel ühekordselt märgituna sõnus nagu *duš, affiš,*

apaš, depeš, dispaš jne. Rahvusvaheliste sõnade ja uuslaenude v a n a n e n u d o r t o g r a a f i a häiribki suure õigekeelsus-sõnastiku vähemteadlikku kasutajat kõige enam.

Ometi puudutavad muudatused võrdlemisi väikest protsenti teose sisust ja teatava kriitika ning ettevaatusega lähenemisel on ta siiski kasutatav meie käesoleva sajandi esimese poole kirjakeele kõige täielikuma allikana, eriti selle II ja III köide.

Keeleliste põhimõtete poolest iseloomustab teost range reeglipärasuse taotlus nii uute tuletiste soetamisel kui endise ainestiku esitamisel. Nagu keele hilisem areng näitab, on siin kirjakeele reeglipärastamisel mõnes osas liiga kaugele mindud ja mõnes üksikasjas ilmaaegu vastuollu satutud rahva ühiskeele ja kirjakeele traditsioonidega.

Vahepeal toimunud keeleliste normide muudatuste näitamiseks ja „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" I köite täienduste esitamiseks kavatseti pärast selle III köite ilmumist välja anda veel IV — täienduste ning õienduste köide, kus pidi käsiteldama ka sõnaraamatu aluseks olevaid keelelisi põhimõtteid, antama reegleid ja juhendeid, kuid kavatsuse teostamine viibis, kuni see kaotas oma mõtte esimese osa liigse vananemise tõttu.

Hoopis paindlikum ajaga kaasasammumiseks oli üheköiteline „Väike õigekeelsus-sõnaraamat", mille koostas Elmar Muuk a. 1933 suure õigekeelsus-sõnaraamatu põhjal, omalt poolt juurde lisades puudunud lõpposa. Selle esimeses trükis saadi arvestada kõiki vahepeal tehtud keelelisi otsuseid ning loobuda vananenud keelendeist. Seega saadi tunduvalt elulähedasem keeleliste normide käsiraamat, millest kolme esimese aasta jooksul (1933—1935) ilmus 4 muutmata trükki. V i i e s trükk ilmus a. 1936 täiendatud ja ümbertöötatud kujul (täiendatud muuseas ka mõningate rahvakeelsete paralleelvormidega, mis vahepeal

olid keelatud). Seega astus sõnaraamat teise sammu tegelikule elule lähemale. Kuues trükk ilmus muutmatuna 1937. a., kuid seitsmes jällegi väikeste muudatustega 1940. Selle müügilt lõppemisele 1941 järgnes rida aastaid, mille jooksul laiemal üldsusel puudus võimalus soetada väikest õigekeelsuslike normide käsiraamatut.

Okupatsiooniaegses sumbunud olukorras seisis täielikult keeleliste organisatsioonide tegevus. „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" VIII trüki ettevalmistamisel töötas küll kaks E. Muugi lähemat kaastöölist, arendades teost ikka suurema rahvaläheduse suunas, kuid selle trükkimiseks fašistide võimu all puudus võimalus. 1945. aasta algul võeti töö uuesti käsile, täiendati hädapäraselt ajakohase ainestikuga, anti trükki Tartus Riikliku Kirjastuse „Teaduslik Kirjandus" toimetusel ning 1946. a. algul ilmus „Väike õigekeelsus-sõnaraamat" uuesti rahva ette. See VIII trükk ei suutnud aga kauaaegset sellise teose põuda veel likvideerida. Samal aastal peatselt järgnenud IX ja X trüki ilmumisest saadik on aga sõnastik piiramata määral olnud saadaval.

„Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" senises arenguloos võime tähele panna n e l j a eri r e d a k t s i o o n i ehk esinemiskuju, nimelt:

I—IV trükk — I redaktsioon (alates 1933),
V—VI trükk — II redaktsioon (alates 1936),
VII trükk — III redaktsioon (alates 1940) ja
VIII—X trükk — IV redaktsioon (alates 1946).

Sõnastiku iga uus redaktsioon tähistab sammu edasi eesti keele demokratiseerumise teel — elule lähemale, rahvale lähemale. „Väike õigekeelsus-sõnaraamat" on ka meil algusest peale olnud koolides ja ametiasutistes kehtiva kirjakeele aluseks. Praegu muidugi osaliselt vananenud.

Noorel kultuurikeelel, nagu seda on eesti keel, puuduvad sügavad vastuolud kirjakeele ja rahva ühis-kõnekeele

vahel, ja neid väikesi vastuolusid, mis ametliku kirjakeele ja ühiskeele vahele üksikutes pisiküsimustes on tekkinud, on viimase paarikümne aasta jooksul, eriti just viimastel aastatel järjekindlalt püütud vähendada.

Noor kultuurikeel nagu eesti keel areneb aga iga aastaga ning kõige väledamagi ilmumisega väike õigekeelsus-sõnastik, mille trükkitoimetamine üksi nõuab juba aasta aega, ei suuda selle arenguga täiel määral kaasa sammuda. Täielikult käesolevale momendile vastav sõnastik on seega jäänud alati ilmumata. Sellepärast on hädavajalik, et meil väikesest õigekeelsus-sõnastikust kasutataks vähemalt kõige viimast olemasolevat redaktsiooni ja et vajalikud muudatused ja täiendused leiaksid eraldi käsitlemist.

1949. aasta esimestel kuudel ilmunud „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu" I vihk toob muidugi väärtuslikku värsket lisamaterjali, ei kajasta aga keeleliste normeeringute alal kuigi suurel määral kollektiivset keelekorralduse meetodit.

*

Järgnevalt käsitlusele tulevaist küsimustest on „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" kolmes viimases (VIII—X) trükis (1945—1946) lühikeses kokkuvõttes esitatud suur ja väike algustäht (lk. 11—12), samuti lühendite õigekeelsuse küsimus (lk. 28—30; IX ja X trükis osaliselt — lõpposas täiendatud kujul) ja vene nimede kirjutus eesti keeles (lk. 18—19), kuna eesti nimede kirjutus vene keeles kui hiljem koostatu pole seal saanud esineda. Sõnaraamatu teoreetilise esiosa piiratud ruum muidugi lubab seal tavaliselt reeglitest esitada ainult peajooni.

I

Aktuaalseid keelereegleid.

1.

Suur ja väike algustäht.

A.

Suure algustähega kirjutatakse:

1) Iga iseseisva **lause esimene sõna.**

2) **Harilikud pärisnimed**, nimelt isikunimed (s. o. ees- ja perekonnanimed, ka loomanimed) ja kohanimed (riikide, maade, merede, jõgede, järvede, saarte, mägede, linnade, külade, talude, tänavate, väljakute, parkide, ehitiste jne., ka taevakehade pärisnimetused). Näiteid: *Aino Aarend, Kalju Kallas; Mustik, Punik, Pauka, Ints; Hiina, Holland; Araabia, Põhjanaba-maad* (vrd. aga: põhjanaba e. põhjapoolus); *Põhjameri, Põhjalaht, Atlandi* (ookean); *Volga, Niilus, Emajõgi; Peipsi, Baikal, Võrtsjärv, Endla* (järv); *Kihnu, Naissaar; Munamägi, Uural, Ardennid* e. *Ardenni* (mäed); *Kuressaare; Assamalla* (küla, vald); *Vargamäe* (talu); *Koidu* (kolhoos), *Uue Elu* (kolhoos), *Märjamaa* (sovhoos); *Kungla* (tänav), *Taara* (puiestee), *Toompuiestee; Suurturg, Kalaturg, Võidu* (väljak), *Punane* (väljak); *Metsakalmistu, Pimeaed; Kunstihoone, Keskkultuurihoone, Töölismaja, Kaubahoov, Kivisild; Veenus, Marss, Põhjanael.* Tähelepanu! Eraldi olev üldnimeline osa (siin antud sulgudes) esineb väikese tähega.

3) **Asutiste ja organisatsioonide ametlikud nimed** (ka nende iseseisvalt tegutsevate [iseseisva asjaajamisega] allasutiste ja all-organisatsioonide nimed), kusjuures suure algustähega kirjutatakse i g a s õ n a, välja arvatud side- ja kaassõnad ning mõned muud abisõna funktsioonis esinevad sõnad (nagu ... *juures asuv* ... ja ... *nimeline* ..., kui viimast ei saa eelmise sõnaga kokku kirjutada). Näiteid: *Tartu Riiklik Ülikool, Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Ametiühingute Nõukogu* [1], *Eesti Rahva Muuseum, Riiklik Kirjandusmuuseum, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Haridusministeerium, Eesti Nõukogude Kirjanike Liit, Keele ja Kirjanduse Instituut, Haridusministeeriumi Alg- ja Keskkoolide Valitsus* [2], *Eesti NSV Ministrite Nõukogu* (valitsuse pärisnimi; vrd. aga *Eesti NSV valitsus*, kus sõna *valitsus* on üldnimi), *Riiklik Kirjastus* [3] *„Pedagoogiline Kirjandus"*, *Rakvere Õpetajate Seminar, Tallinna Õpetajate Instituut, Eestimaa Kommunistliku*

---

[1] Paljusõnaliste pärisnimede tarvitamine absoluutselt täielikul kujul on keelele liialt koormav, näit. *Eesti NSV Tartu Riiklik Ülikool, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu*, mistõttu on praktiline igapäevases tarvituses endastmõistetavate lisandite ärajätmine.

[2] Iseseisvate funktsioonidega väljaspool oma asutist, kuna aga näit. arveosakond, üldosakond, korrektuuriosakond jms. on ainult mingi asutise sisemised alljaotised.

Muidugi puudub siin kahjuks kindel piir ja kirjutusviis on tihti kokkuleppe ning tava asi, kuid peajoontes siiski tõstavad osakonna funktsioonid ja nimetuse iseloom suurte tähtedega kirjutatava nimetuse vajalikult esile.

Peab ütlema, et pole palju kindlam piir isegi iseseisva asutise ja kohanimega seotud üldnime vahel ja et siingi tuleb talitada kokkuleppeliselt. Kui näiteks varemalt Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatus on otsustanud postkontorid lugeda iseseisvaiks asutisteks (*Tartu Postkontor, Elva Postkontor* jne.), postiagentuure ja postitalusid aga mitte, siis analoogiliselt talitades võime nüüd samuti kirjutada sidekontoreid ja sideagentuure (näit. *Tartu Sidekontor, Elva Sidejaos-*

(bolševike[4]*) Partei Tallinna Linnakomitee, Looduseuurijate Selts Tartu Riikliku Ülikooli juures, Eesti Teaduste Akadeemia Looduseuurijate Selts, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee, Viktor Kingissepa nimeline Teraviljakombinaat, Moskva P. I. Tšaikovski nimeline Konservatoorium, Vorošilovi-nimeline Sõjaväeakadeemia.*

Asutise või organisatsiooni pärisnime võib tarvitada ka o s a l i s e l t, kui selle täielik kuju on samas tekstis varem juba esinenud, näit. *Tallinna Linna Täitevkomitee Haridusosakond,* hiljem kordumisel *Haridusosakond,* kui on mõeldud sama asutist, samuti *Haridusministeerium,* kui on teada, et on mõeldud Eesti NSV Haridusministeeriumi. Pärisnime osalisel kasutamisel võib seda aga erandlikult lugeda ka

---

kond, kuid *Aru sideagentuur, Laguja sideagentuur* jne.). Samuti analoogiliselt ka täitevkomiteid ja külanõukogusid (*Abja Valla Täitevkomitee,* kuid *Kiltsi külanõukogu* jt.). — Edasi on tavaks kujunenud näit. koole, lasteaedu jm. vaimseid keskusi lugeda asutisteks (näit. *Raja Algkool, Kehra Keskkool, Tallinna X Keskkool, Elva Linna Lasteaed* jne.), praktilisi asjaajamispunkte aga kohanimega seotud üldnimedeks ehk lihtsalt kohanimedeks (näit. *Kehtna hobulaenutuspunkt, Keeni masina-traktorijaam, Kirepi koorejaam, Rakke raudteejaam* jt.).

[3] Ka jutumärkides oleva „põhi-pärisnime" j u u r d e a l a l i s e l t k u u l u v a i d s õ n u on võimalik lugeda pärisnime osadeks ja kirjutada suure algustähega, kuid siin tuleb olla väga tagasihoidlik, rakendades seda võimalust ainult alaliselt ning muutumatult juurdekuuluvate täiendosade suhtes nagu *Riiklik Kirjastus* ja *Riiklik Teater,* kasutades aga väikest tähte, kui on tegu ainult seletava sõnaga, mis pealegi võib esineda mitmesugusel kujul, näit.: *elektrimootorite tehas „Volta"* e. *mootoritehas „Volta", metallitehas „Ilmarine"* e. *masinatehas „Ilmarine", tekstiilkäitis „Punane Koit", kaluriühistu „Vaal", „Ühiselu" trükikoda* jms.

[4] Seletav sõna pärisnime sees.

üldnimeks ja kirjutada väikese tähega. Eriti soovitav on see juhul, kui sõna tekstis korduvalt ja tihedasti esineb, näit. sõna *partei* partei tegevust käsitlevas kirjutises, kusjuures segiminekut mingi muu partei nimetusega pole karta.

4) **Ajalooliste sündmuste** (sõdade, lahingute, rahude, revolutsioonide jne.) **nimetused**, seejuures suure algustähega p ä r i s n i m e l i n e o s a, üldnimeline aga (sõda, lahing, rahu jms.) väikesega. Näiteid: *Põhjasõda, Suur Isamaasõda, Kolmekümne-aastane sõda, Jäälahing, Narva lahing, Kärde rahu, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, Prantsuse revolutsioon,* (varemalt:) *Maailmasõda,* (nüüd:) *Esimene Maailmasõda* ja *Teine Maailmasõda.*

Muuseas viimaseid võib tõlgitseda ka: (järjekorras) *esimene* ja (järjekorras) *teine maailmasõda* ning siis kirjutada neid üldnimedena väikeste algustähtedega; seetõttu ei tarvitse nende järjekindlat esinemist ühe töö piirides sel kujul lugeda veaks. Kirjakeele ühtluse seisukohalt pole aga selline kirjutusviis soovitav.

5) **Perioodiliste väljaannete** (ajalehtede, ajakirjade, seeria-väljaannete, jätkuvalt ilmuvate koguteoste) **nimetused,** seejuures i g a lahuskirjutatav s õ n a suure algustähega, välja arvatud abisõnad. Need nimed pannakse ühtlasi jutumärkidesse. Näiteid: *„Rahva Hääl", „Sirp ja Vasar", „Nõukogude Kool", „Eesti Keel ja Kirjandus", „Lõbu ja Teadus I", „Raamatu Teataja"* jne.

6) **Teoste ja kirjutiste pealkirjad**, seejuures suure algustähega ainult e s i m e n e s õ n a. Need pealkirjad pannakse ühtlasi jutumärkidesse. Näiteid: *„Mahtra sõda", „Uued inimesed", „Meie aja kangelane", „Sadam udu taga", „Kuidas karastus teras", „Lähemaid ülesandeid koolielu korraldamisel".*

Teoste nimestikes, joonealuseis viiteis jne., kus pole muud teksti peale autori ja pealkirja, võib jutumärgid ära jätta. Ka muust tekstist erineva trükikirja kasutamine pealkirjas vabastab jutumärkide kasutamise kohustusest.

„Poolperioodiliste" (vihkudena ilmunud) teatmeteoste puhul on tegelikult kujunenud tavaks nende mitmesõnaliste nimetuste kirjutamine suurte algustähtedega (nagu perioodiliste trükiste puhul), mis ühtlasi võimaldab neid kasutada ilma jutumärkideta, näit. *Eesti Entsüklopeedia, Väike Entsüklopeedia* jt.

Ka ordenite, aurahade ja autasude nimetused loetakse pealkirjadeks (tiitliteks), kirjutades esimest sõna suure tähega, näit. *Lenini orden, Suvorovi I järgu orden, Tööpunalipu orden,* orden *„Ema au"*, medal *„Töövapruse eest"*, medal *„Eeskujuliku töö eest"*, *Stalini preemia, Nõukogude Eesti preemia* jms.

7) **Seaduste, seadluste ja määruste pealkirjad**, seejuures suure algustähega ainult esimene sõna (muidugi välja arvatud juhud, kui tekst sisaldab sõnu, mis mingil muul põhjusel kirjutatakse suure algustähega), näit.: *Seadus Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi viie aasta plaani kohta 1946.—1950. aastal, Invaliidide toetamise seadus, Seadlus Nõukogude Eesti preemiate asutamise kohta.*

8) Isikute või olendite **hüüdnimed**, näit. teine osa nimedes nagu *Peeter Suur, Richard Lõvisüda, William Vallutaja*, kus eesnimele järgnev hüüdnimi esineb perekonnanime asendis.

9) Lahutamatult **isikunimede külge kuuluvad** iseloomustavad **nimetused**, näit. esiosad nimedes nagu *Kaval-Ants, Veni-Villem, Räpsi-Rein, Käe-Madli* ja *Krapi-Kai.*

10) Sõnad *põhja-, lõuna-, lääne-, ida-, suur-, kesk-, väike-* jts. pärisnimede osana, näit. ühendeis *Põhja-Eesti, Lääne-Euroopa, Ida-Aasia, Kesk-Ameerika, Väike-Aasia, Kaug-Ida.*

Vrd. muid iseloomustavaid lisandeid nimedes nagu *tsaari-Venemaa, päris-Vargamäe, sauna-Madis* (s. o. saunas elav Madis) jt.

11) Isikunimede asemel või nendega ühes tarvitatavad kõnetlus- ja asesõnad kirjalikul pöördumisel kellegi poole (suure tähega — viisakuse ja austuse avaldamiseks), näit.: *Lugupeetud Direktor!, Austatud Doktor!, Sina, Teie* jne. (kõigis käändeis).

Seejuures tuleb silmas pidada, et juttude ja näidendite kahekõnedes kirjutatakse asesõnad väikese algustähega (näit. *sina, sulle, teile* jne.).

12) Vanemas või seda jäljendavas kirjanduses üldnimed, kui need esinevad isikustatud (personifitseeritud) või sümboolses tähenduses. Näit.: „Krõlovi mälestuseks: siin on proov — mu oma lihtne lugu *Kahest Astjast*". „Ja mina — kuulaku *Kvarteti* pille ja vaadaku, kuis *Pärdik* proovib prille, ning, mõtted peas kui *Haug* ja *Vähk* ja *Luik*, siis sulge harjutagu valmi laadis" (Mart Raud).

Märkus. Oleks siiski aeg loobuda seda tüüpi nimede suure tähega kirjutamisest, sest mõnel sellekohasel juhul võib sümboolset tähendust saada iga ese, kuid meil pole sellepärast veel põhjust nende nimetusi suure tähega kirjutada, isegi sel juhul, kui need kujutlused on personifitseeritud. Näit.: „Operatsioonilaudadel... puudutas *surm* teda kolm korda oma musta tiivaga" (N. Ostrovski, „Kuidas karastus teras", eestikeelse tõlke III tr., lk. 449). Tõeliselt elavate olendite üldnimesid kirjutame ju väikese tähega, miks me siis kujuteldud olendite nimetusi peaksime suure tähega kirjutama?

B.

Väikese algustähega kirjutatakse:

1) **Rahvaste** nimetused, näit. *eestlased, liivlased, taanlased, vene rahvas, rooma rahvas.*

2) **Keelte ja murrete** nimetused, kui need pole kindlalt seotud samanimelise piiratud maa-alaga, näit. *eesti keel, tartu keel, lõuna-eesti murre, ameerika keeled* (Ameerika

pärismaalaste — indiaanlaste ja gröönimaalaste keeled), *soome keele ingeri murre.*

3) **Kuude, nädalapäevade ja pühade,** kongresside (kui need pole püsivad organisatsioonid), konverentside, teatavasisuliste päevade ja muude kokkutulekute (koosolekute, kursuste, sessioonide), ka pidude ja tantsude nimetused, näit. *maikuu, jaanuar, reede, laupäev, jüripäev, mardipäev, võidupüha, uusaasta, neljas talurahva kongress, eesti keele õpetajate konverents, esimene intelligentsi päev, teine teaduslik sessioon, kolmas istungjärk, XII üldlaulupidu, võidupidu, viru valss* (rahvakeeles *viru valts*) ja *hiiu polka.*

4) **Kunsti- ja teadusvoolude, maailmavaadete, uskude** ja usulahkude nimetused, näit. *realism, naturalism, darvinism, materialism, marksism-leninism, sotsialism, luteri usk, budhism, metodisti kirik* jms.

5) **Raamatute** nimetused, kui nende all on mõeldud teatud liiki teost, mitte pealkirja, näit. *keeleõpetus, entsüklopeedia, teatmik, leksikon.*

6) Isikute **ameti- ja aunimetused,** näit. *marssal, kindral, haridusminister, asjadevalitseja, juhataja, esimees, sekretär, volinik, saadik, teeneline kunstnik, teeneline teadlane, rahvakirjanik, sotsialistliku töö kangelane, Nõukogude Liidu kangelane, lööktööline, eesrindlane* jms.

7) **Kohanimetused,** kui need ei tähenda vastavat riiki või maakohta, vaid esinevad **omadussõna tähenduses,** teatud liiki või tüüpi asja tähistamiseks, näit. *eesti rahvakultuur, soome* (= soomekeelne) *kirjandus* (vrd. *Soome kirjandus* = Soomes esinev, s. o. nii Soome rootsi- kui ka soomekeelne kirjandus), *hiina tee, türgi tubakas, šveitsi juust, šoti heeringad, viini tool, tallinna kilud, võru vorstid, rootsi pink, soome kelk, riia vakamaa, rakvere raibe* (ühe umbrohu nimetus), *tori* (tõugu) *hobune, friisi kari, abessiinia kaev, rooma* või *araabia number* jms.

8) **Isikunimedest tuletatud nimi- ja omadussõnad,** niivõrd kui need on kujunenud t u n t u d ü l d m õ i s t e t e k s ja nende aluseks olevad pärisnimed on jäänud tagaplaanile, näit. *brauning* (Browning'i leiutatud püstol), *diiselmootor* (insener Diesel'i leiutatud), *metseen* (roomlase Maecenas'e nime järgi), *galvaani vool* (füüsik Galvani nime järgi), *gregooriuse kalender* (paavst Gregorius XIII nime järgi), *aadama õun* (= kõrisõlm), *ahhillese kand* (= kellegi nõrk koht), *basedovi tõbi* (arst Basedow'i kirjeldatud kilpnäärme-haigus), *glaubrisool* (keemik Glauber'i nimest), *bertolee sool* või *bertoletsool* (kloorhapu kaalium, keemik Berthollet' nime järgi), *martäänahi* (mitte Martini ahi), *martäänmenetlus, damaskuse teras, bessemeri pirn, bessemeri teras, bessemeerimine, bunseni põleti, biidermeier-stiil, vuudi metall* (Wood'i nimest), *vatmani paber* jms.

9) Tavaliselt suure tähega kirjutatavad **asutiste ja organisatsioonide nimed,** kui need esinevad **mitmuses** (s. o. kui nad ei esine ü h e a i n s a asutise erilise nimena) **või muidu üldnimelises tähenduses** (kui nad pole seotud ühe kindla kohanimega), näit. lauseis: Kõigi liiduvabariikide *ministrite nõukogud* astuvad samme viisaastaku edukaks läbiviimiseks (vrd. *Eesti NSV Ministrite Nõukogu*). Iga liiduvabariigi *ülemnõukogu presiidium* kaalub küsimust (vrd. *Leedu NSV Ülemnõukogu Presiidium*). Iga linna ja valla *töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee* peab hoolitsema töötava rahva elutingimuste parendamise eest (vrd. *Pärnu Linna Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee*). Samuti ühendeis: *kohalik täitevkomitee, uus täitevkomitee* jne.

10) P ä r i s n i m e d e s t liidete *-lik* ja *-lane* a b i l t u l e t a t u d s õ n a d, kusjuures muukeelseist pärisnimedest nende üldnimestamine piirdub ainult suure ja väikese algustähe vahetamisega, kuna nende võõrapärane ortograafia tavaliselt jääb püsima; kui seejuures võõrnime lõpp-

hääliku kirjutusviis pole eestipärane, pannakse veel liidete *-lik* ja *-lane* ette apostroof. Näiteid: *leninlik, stalinlik, jannsenlik, kreutzwaldlik, goethelik; budjonnõilane, newfoundlandlane, bordeaux'lane* (l.: bordoolane), *marseille'lased* (l.: marseilased). Ainult mõned t u t t a v a m a d seda liiki sõnust on peale väikese algustähe omandanud ka eestipärase ortograafia, näit. *darvinlane* (nimest Darwin), *stahaanovlane, stahaanovlik* (nimest Stahhanov), *papaaninlane* (nimest Papanin), *mitšuurinlane, mitšuurinlik* õpetus (nimest Mitšurin), *markslane* e. *marksist* (nimest Marx), endistest: *luterlane* (nimest Luther) ja *kalvinlane* (nimest Calvin). Ka *donkihhotlik* ja *donkihhotlus* (nimest Don Quijote).

2.

Lühendite õigekeelsusest.

Sõnade lühendamise üldreeglid.

Sõnade lühendamisel kasutatakse ühte järgmistest võimalustest:

1) võetakse sõna esimene täht, näit. *u.* (= umbes), *p.* (= punkt), *k.* (= kell; keel; korter) jne.;

2) võetakse tähed sõna algusest kuni esimese, teise või kolmanda jne. silbi esimese täishäälikuni, viimane välja arvatud, näit. *kl.* (= klass), *tel.* (= telefon), *kongr.* (= kongress), *ülik.* (= ülikool), *konservat.* (= konservatoorium);

3) võetakse sõna kaashäälikud või ilmekamad neist, liitsõna või mitme sõna puhul algus-konsonandid; näit. *vt.* (= vaata!), *stj.* (= saatja), *vrd.* (=võrdle!), *hrl.* (= harilik, harilikult), *nr.* (= number), *sm.* (= seltsimees), *kt.* (= kohustetäitja), *kk.* (= käsikiri), *nn.* (= niinimetatud), *skp.* (= selle kuu päeval).

Punkt sõnalühendeis.

Sõnalühendi lõppu, olgu ta ühe- või enamatäheline, üldiselt pannakse punkt, näit. *e., lk., kt., end., ms., nn., skp., nr., dr.*, kahe või mitme lühendi üksteisele järgnemisel, kui need kirjutatakse eraldi, lõpeb igaüks neist punktiga, näit. *e. l., m. a., e. m. a.* (= enne meie ajaarvamist), *m. a. j.* (= meie ajaarvamise järgi); liitsõna eri osade lühendamisel

lõpeb iga lühendatud sõnaosa punktiga, kusjuures pooli ühendab sidekriips, näit. *p.-ag.* (= postiagentuur), *s.-ag.* (= sideagentuur), *a.-pg.* (= autoripoogen), *per.-nimi* (= perekonnanimi), välja arvatud need, mille puhul on võetud ainult alguskonsonandid (*lk.*, *pk.*, *lp.* jt.).

Vahemärkus. Sidekriipsu asemel kaldkriipsuga ühendatud lühendeis jääb esimene osa ilma punktita, näit. *k/ü.* (= kirjastusühing) tavalise lühenditüübi *k.-ü.* kõrval. Seesama on kehtiv ka järgarvude ühendamisel kaldkriipsuga, näit. *1946/47.* õppeaasta.

Punktiga lõppeva sõnalühendi ühendamise korral käändelõpuga tuleb punkt vahelt ära jätta, kusjuures sidemeks on sidekriips, näit. *lk-l, mk-s, nom-i, nr-tega.*

Keelatud on lühendi ühendamisel käändelõpuga sidekriipsu asemel apostroofi või kooloni tarvitamine, näit. *AES'i, nr'ga* või *TK:s, lk:l.*

Ilma punktita kirjutatakse ilmakaari, matemaatilisi mõisteid ning füüsikalisi suurusi ja keemilisi elemente tähistavad rahvusvahelised lühendid, näit. *N* (= põhi), *S* (= lõuna), *O* (= ida), *W* (= lääs); *r* (= raadius), *log* (= logaritm), *sin* (= siinus); *C* (= Celsius), *A* (= amper), *kW* (= kilovatt); *O* (= hapnik), *H* (= vesinik), *Ca* (= kaltsium); eriti suure liigi ilma punktita tarvitatavate lühendite seas moodustavad meetermõõdustiku kaalude ja mõõtude lühendid, näit. *m, km, sm*[1], *mm, g, kg, ts* (= tsentner)[2], *a* (= aar), *ha* (= hektaar), *l* (= liiter), *t* (= tonn)[3].

---

[1] Puht-teaduslikes teostes (esijoones matemaatikas, mehaanikas jms.), kus esineb valemeid ja nendega ühenduses massiliselt võõrtähti ning võõrlühendeid, ka rahvusvaheliselt *cm* kujul.

[2] Puht-teaduslikes teostes ka rahvusvaheliselt *z* kujul.

[3] Vrd. neid punktiga esinevate lühenditega *a.* (= aasta), *l.* (= loe!; leht; liige; liik), *t.* (= tund, tundi).

Peale selle võidakse üksikuil eriteaduste aladel välja kuulutada üks või teine liik punktita lühendeid, näit. keeleteaduslikes uurimustes murrete üle massiliselt esinevad kohanime-lühendid[4], aga need jäävad ainult vastavasse eriteaduslikku kirjandusse.

Suurtähtedest koosnevad lühendid kokkukirjutatult esinevad ilma punktideta, näit. *ETKVL* (= Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit), *TRÜ* (= Tartu Riiklik Ülikool), *TA* (= Teaduste Akadeemia), *AES* (= Akadeemiline Emakeele Selts), *AKK* (= Arstlik Konsultatsioonikomisjon), *ATEK* (= Arstliku Tööekspertiisi Komisjon), *OVTK* (= „Ole valmis tööks ja kaitseks!"), *VTK* (= „Valmis tööks ja kaitseks"), *OVSK* (= „Ole valmis sanitaarseks kaitseks!"), *VSK* (= „Valmis sanitaarseks kaitseks"), *ÕA* (= õhualarm), *ÕK* (= õhukaitse), *KÕ* (= kohalik õhukaitse). Punktiga jäävad ainult üksikuna esinevad suurtäht-lühendid, näit. *V.* (= Veski) ettepanek, *A.* (= Aaviku) vastuväide vms.

Sõnalühendite kokku- ja lahkukirjutamine.

Kõrvu esinevaid ning üksteisega ühenduses olevaid ühetähelisi üldtuntud sõnalühendeid tuleb kirjutada kokku, kui seejuures tekkiva täheühendiga eesti keeles ei või alata ükski sõna, näit. *jne., jt., jms., jmt., jj., ukj., vmm., vms.*

Kui aga kokkukirjutamine põhjustaks arusaamatusi, näit. kui ühendit võiks pidada sõna kõrvu-olevaiks algustähtedeks, kui võib tulla kokkusattumusi mõne teise lühendiga või kui lühend on vähe tuntud, tuleb lühendeid kirjutada lahku, näit. *e. l., n. ö., s. a., s. o., s. t., t. s., p. l., e. m. a., m. k.* (= mainitud kohas) (vrd. *mk.* = maakond).

[4] Eesti murdeuurimisel kasutatavate kohanime-lühendite registrit viimases redaktsioonis vt. ajakirjas „Eesti Keel" 1931, lk. 191 (muutmatuna korratud järgnenud aastakäikude kaantel kuni 1940, nende lühendite süsteemi põhimõtteid aga sealsamas, lk. 192).

Suurtähelised lühendid kirjutatakse kokku, näit. *NSVL, ENSV, ANSV, ÜLKNÜ* (= Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing), *ELKNÜ* (= Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing), *ETA* (= Eesti Telegraafiagentuur), *TTM* (= Tööliste-Talupoegade Miilits), *KTK* (= Kesktäitevkomitee), *MN* (= Ministrite Nõukogu), *EÕS* (= Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat), *VÕS* (= Väike õigekeelsus-sõnaraamat), *KÕS* (= Kooli õigekeelsus-sõnaraamat) jne. Ainult eri lühendrühmad kirjutatakse omavahel lahku, näit. *RKK MK* (= Riikliku Kirjastuskeskuse Müügikeskus) või *ENSV MN*, sest vastasel korral muutuks lühend liiga raskepäraseks.

Lühendite ainsus ja mitmus; lühendite käänamine; põhiarvu ja järgarvu küsimus.

Kui mingis lühendis mõtte selguse huvides on tarvis väljendada mitmust, siis ei korrata selleks eestikeelses tekstis tähti, vaid lisatakse lühendile mitmuse nimetavas tunnusena *-d*, eraldades teda sidekriipsuga, näit. *lk-d, nr-d, jj-d, a-d, kt-d* (mitte: need *lk. lk.* või *lkk., nr. nr.* või *nrr., a. a.* või *aa., kt. kt.* jne.).

Ainult kui lauses tarvitatakse puhtsümboleid ning ilma juuresolevate arvudeta, võib neid kirjas kahekordistada ning välja lugeda mitmuses, näit. *need §§, suured %%* (muidugi parem sõnana: *protsendid*).

Lauses, eriti ilma arvudeta esinevale lühendile võib kergloetavuse või sisu selguse huvides lisada käändelõpud ja ka mitmuse tunnus, näit.: Nimetatud *lk-l* ei ole pilte, nimet. *lk-del* on palju vigu, artikkel on ilmunud *NK-s* (= „Nõukogude Koolis"), viimases *nr-s*. Kuid lühend võib kirjas esineda ka ilma lõputa, kui viimane pole vajalik, näit. väiketäheline lühend omastavas käändes: selle *lk.* suurus, Tartu *mk.* piirid.

Lühendite tarvitamisel arvudega ühenduses ei väljendata mitmust, kui mõtte selgus seda ei nõua, nii näit. arvude eel (nimetavas käändes): *lk. 12 jj., lk. 2, 4 ja 8, ptk. 1—7, p. 3—5, § 6—9, a. 1925—1930.* Lühendile järgnevat arvu (või arvusid) loetakse ning kirjutatakse seejuures põhiarvuna (= ilma punktita). Kui aga arv esineb lühendi eel, kirjutatakse arvu järgarvuna: *4. lk., 3.—5. ptk., 1925. a.*

Arvudega ühenduses on muis käändeis (peale eelmises punktis seletatud nimetava) võimalik *lk., ptk.* ja muu selletaolise lühendi puhul numbrit lugeda ka järgarvuna (s. o. kirjutada punktiga või järgarvu tunnusega *-nda*) selgi juhul, kui arv järgneb lühendile (vrd. eelmise punkti teise lausega) (näit.: *§ 8.* või *§ 8-nda* nõuded, *peat. 5.-s* või *peat. 5-ndas* käsiteldud küsimused, *p. 5.-le* või *p. 5-ndale* juurde lisada). Praktilisem on siiski käändelõpp lisada eelnevale lühendile ja arv jätta põhiarvuks, näit. *§-s 15* ettenähtud karistused [5].

Suure arvude-loetelu puhul on aga kindlasti otstarbekam käändelõpp lisada eelnevale lühendile ja arvusid lugeda siin põhiarvudena (nagu nom-s), niisamuti suurte arvude korral, kus järgarvuna lugemine teeks asjatuid raskusi. Näit.: *§-s 32, 40, 51—57 ja 60* on ette nähtud vastavad normid; *§-le 2345* toetudes vähendati karistust; *a. 1925* (või *a-l 1925*) selle asemel et teise järjekorra puhul kirjutada *1925. a.* (või *1925. a-l* või *1925. aastal*) ja lugeda arvu vaevarikkalt järgarvuna.

---

[5] Sellega väikesel määral muutub VÕS-is 1946 antud juhend (lk. 30, II lõige), mis omakorda toetus AES-i juhendile a-st 1932. Muudatuse aluseks on rea keelemeeste seisukohad.

Lühendite lugemine.

Väiketähelisi lühendeid loetakse nende taga peituvate sõnadena, näit. *jne.* — ja nii edasi, *e. m. a.* — enne meie ajaarvamist, suurtähelisi lühendeid aga nii, nagu nad on kirjutatud.

Väike osa suurtähelisi lühendeid võimaldab neid lugeda sõnana või silbina, nimelt juhul, kui lühend sisaldab vokaali (või vokaale) ja seejuures annab kõlaliselt vastuvõetava häälikute-ühendi, näit. *ETA, TASS, ATEK, EMTUI* (= Eesti Majanduse Teadusliku Uurimise Instituut); sellega saavutatakse lugemisel niisama suurt aja kokkuhoidu kui kirjutamisel.

Suuremat osa suurtähelisi lühendeid aga veeritakse täht-tähelt, näit. *NSVL* (loet.: *en-es-ve-el*), (varemalt avaldatud määruste kogudes esinev) *RKN* (l.: *är-ka-en*), *MN* (l.: *em-en)* (sisaldavad ainult konsonante), *ENSV* (l.: *e-en-es-ve*), *EAÜN* (l.: *e-a-ü-en*) (sisaldavad küll vokaale, kuid ei sobi tervikuna hääldamiseks).

Lühendi tüvevokaal.

Kui väiketäheline (tema all mõeldud sõnana väljaloetav) sõnalühend esineb ains. omastavas või mõnes teises erilise lõputa käändes (teatavais sõnatüüpides veel ains. osastav ja sisseütlev), võib tarbe korral tarvitada lühendi lõpul tüve lõppvokaali, ühendades seda lühendiga sidekriipsu abil, näit. *nr-i, nom-i, gen-i,* kuna lõppudega käändeis seda ei tarvitata, näit. *nr-t, nr-st, nom-s, gen-ga* (loetakse ju terve sõna välja!).

Sõnade esitähtedest moodustatud suurtähelistes lühendites (ka nimede ühetähelistes lühendites) (mida

ei loeta nende all mõeldud sõnadena, vaid sellistena, nagu nad kirjas esinevad), kui nad lugemisel lõpevad täishäälikuga, ei tule omastavas ega mujal tarvitada tüve lõppvokaali, näit.: *ETA* teade, *ENSV* rahvas, *RKK* huvid, *NK* sisu, *A.* ettepanek (mitte: *ETA-i, ENSV-i, RKK-e, NK-i, A-u*); teiselt poolt, kui nad lugemisel lõpevad kaashäälikuga, tarvitatakse lühendi tüvevokaali nii lõppudeta kui ka lõppudega käändeis, näit.: *ATEK-i* ülesanne (omastav), nüüd tuntakse *NSVL-i* (osastav) (muidugi parem: *NSV Liitu*), astusin ametisse *ETKVL-i* (kohakääne, sisseütlev); kaup saadeti *ETKVL-ile,* küsimus on vastuolus *VÕS-iga* (= Väikese õigekeelsus-sõnaraamatuga), *TASS-is* selgus küsimus, kümne aasta eest töötas ta *EKS-is* (= Eesti Kirjanduse Seltsis) (mitte: *ETKVL-le, VÕS-ga, TASS-s, EKS-s*). Nii seisab suurtäheliste lühendite tüvevokaali tarvitamine hoopis teistel alustel (võrreldes väiketäheliste lühendite tüvevokaaliga). Peale selle on suurtähelisel lühendil oma tüvevokaal, mis ei tarvitse ühtida tema taga peituva sõna tüvevokaaliga.

Kui aga suurtähelisele lühendile järgneb veel teine (või kolmas) lühend, osutub otstarbekaks käänata neist ainult viimast, näit. *NSVL MN-i* määrus, Tartu Linna *TSN TK-le* saadeti kiri; samuti võib jätta käänamata lühendi, kui pärast teda jätkub pärisnimeline tekstiosa, näit. *NSVL* Ülemnõukogu Presiidium, Tallinna Linna *TSN* Täitevkomitee (kuid *NSV Liidu* rahvad või *NSVL-i* rahvad, mitte *NSVL* rahvad).

Nimetatud erandite reegel muuseas vabastab meid lühendi tüvevokaali tarvitamise kohustusest umbes pooltel juhtudel omastavas käändes, kus tüvevokaal helisevate kaashäälikute (*L, M, N, R*) järel ei tundu just hädatarvilik.

Lühendi pikkuse küsimus.

Lühendite määramisel ja kasutamisel tuleks hoiduda nende liigsest pikkusest, mis muudab nad raskepäraseks. Kui suurtähelised lühendid üldiselt koostatakse sõnade algustähtedest, siis e i t u l e sellepärast i g a l j u h u l rakendada k õ i k i algustähti. Nii näiteks on lühendi *EAÜN* aluseks pikem nimetus *Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ametiühingute Nõukogu* (lühendis on otstarbekalt kolm algustähte vahele jäetud). On mõeldav sellise tüübi lühendamine veelgi suuremal määral. Kuid antud juhul *EAN* oleks vähem ilmekas.

M u i d n ä i t e i d (õigusteaduse alalt):

LMKK = NSV **L**iidu valitsuse **m**ääruste ja **k**orralduste **k**ogu;

LSKK = NSV **L**iidu tööliste-talupoegade valitsuse **s**eaduste ja **k**orralduste **k**ogu.

Peab ütlema, et toodud lühendite koostamisel on otstarbekalt ja ökonoomselt talitatud.

Kui mõni käibele minev ja veel kindlaks kujunemata lühend esineb kahel kujul, siis tuleks e e l i s t a d a l ü h e m a t, kui see oma sisu edasiandmiseks on küllalt ilmekas. Näit. *Töörahva Saadikute Nõukogu* üks lühend *TRSN* tundub tarbetult pikk, kuna teine variant *TSN* on palju praktilisem ja seejuures väljendab oma sisu küllalt hästi.

Lühendi pikkusest olenevat raskust saab vähendada ka lühendi m õ n e o s a sõnana v ä l j a k i r j u t a m i s e g a. Nii tuleb pidada lühendeid *Eesti NSV* ja *NSV Liit* paremaiks ja ilmekamaiks kui *ENSV* ja *NSVL* (viimane halvem peamiselt käänamisel). Eriti tunduv on see kergendus lühendi *VNFSV* esimese sõna väljakirjutamisel, kuna see lühend koosneb ainult konsonantidest ja pealegi omab ühe

tähe rohkem kui teiste liiduvabariikide nimelühendid. Konsonantide kuhjumine teeb siin raskeks ka nende järjekorra meelespidamise. Sellepärast siis kirjutame *Ukraina NSV* jt. eeskujul tingimata ka *Vene NFSV*.

Sobimatuid lühendeid.

Kõigepealt tuleb h o i d u d a s õ n a j a l ü h e n d i k o k k u k i r j u t a m i s e s t, eriti k ä r b i t u d sõna ja lühendi liitmisest, missugust lühenditüüpi veel mõne aasta eest ilmunud teostes võis näha, näit.: *KaubaRK*, selle asemel et oleks kirjutatud *Kaubanduse RK*, samuti *KohalTRK* pro *Kohaliku Tööstuse RK*, *TervisRK* või *TerRK* pro *Tervishoiu RK*.

Selles laadis võiks lugeda vastuvõetavaks ainult üksikute väiketähtede abi kasutamist lühendi paremaks karakteriseerimiseks, näit. tüüpides *TsS* (= Tsiviilseadustik), *TsK* (= Tsiviilkoodeks), *TsPK* (= Tsiviilprotsessi koodeks), *EKmS* (=Eesti Kirjameeste Selts; vrd. tema järglase Eesti Kirjanduse Seltsi lühendiga *EKS*).

Teiseks tuleb h o i d u d a nn. s i l p l ü h e n d e i s t, õieti p o o l i k u t e s õ n a d e k o k k u l ü k k i m i s e s t. Korralikus eesti kirjakeeles (vähemalt raamatukirjanduses) pole vastuvõetavad lühendsõnad nagu *metobs, komnoored, partorg, komsorg, brigkom, orgkom* või *orgkomitee* jts., kuna need deformeerivad (moonutavad) normaalselt arenenud keelt.

Nende asemel tuleb trükitavas kirjanduses välja kirjutada vastavalt: *meteoroloogia observatoorium, kommunistlikud noored, parteiorganisaator, kommunistlike noorte organisaator, brigaadikomandör, organiseeriv komitee* jne.

M ä r k u s. Igapäevasele k õ n e keelele esitame teatavasti väiksemaid nõudeid korralikkuse suhtes kui kirjakeelele, kuna kõnelemiskeel kui paberil fikseerimatu ei saa olla nii viimisteldud. Sellelt seisukohalt ei tarvitse ka väga pahaks panna, kui igapäevases suht-

lemises kiiruse huvides selliseid lühendeidki suhu võetakse, mida kirjakeeles ei tarvitata. Teiseks võib teataval määral kompromissi sallida ka ajalehekeeles, nimelt mõne lühendi suhtes, millel on väga juurdunud traditsioon. Nii on meile vastuvõetav ajalehe telegrammistiilses ilmateates *metobs*, kuna aga õpikus endastmõistetavalt kirjutame välja *meteoroloogia observatoorium*. Peaaegu sedasama võib öelda ka *poliithariduse* ja *agitpunkti* kohta.

Erandi eeltoodud juhendi suhtes moodustavad varemalt juba omaette sõnadena rahvusvaheliselt levinud nimetused nagu *kolhoos* ja *sovhoos* või pärisnimedest lähemas minevikus *Komintern*.

Lühendite tõlkimine.

Kui võõrkeelses tekstis leidub lühend, siis ei tule teose tõlkimisel seda lühendit nagu ta on eesti keelde üle tõsta või vene tähestikust ladina tähestikku täht-tähelt transkribeerida, vaid lühend tuleb enne dešifreerida, siis eesti keelde tõlkida ja sellest eestikeelsest nimetusest tuletada eestikeelne lühend. Kui see on eesti lugejaile üldtuntud, võib võõrkeelse lühendi sellega asendada, muidu aga tuleb kasutada lühendi tõlget väljakirjutatud kujul. Näiteks:

ЦИК — Центральный Исполнительный Комитет. Selle tõlge: *Kesktäitevkomitee*. Lühend: *KTK*.

Teine näide:

ВЦСПС — Всесоюзный Центральный Совет Профессиональных Союзов. Tõlge: *Üleliiduline Ametiühingute Kesknõukogu*. Lühend: *ÜAÜKN*.

Erandeiks selle tõlkimismenetluse suhtes on üksikud rahvusvaheliselt käibele läinud lühendid nagu

USA = United States of America = Põhja-Ameerika Ühendriigid;

TASS = Телеграфное Агентство СССР = NSV Liidu Telegraafi Agentuur.

Huvitava kõrvalepõikena võib tuua varem kujunenud praktikast ka lühendi *nep*, mis on saanud nagu omaette üldsõnaks, mille asemele hiljem kujundatud reeglite järgi oleks tulnud *UMP* (= uus majanduspoliitika) või vähemalt *NEP*, vene keeles НЭП (= новая экономическая политика).

Teise erandite-rühma moodustavad lühendid-kaubamärgid, margid, tehasemärgid, mida kasutatakse sel kujul, nagu nad kaubale on kinnitatud, nimelt masinate, relvade jm. esemete tähtnimetused, näit. ЧТЗ (= Челябинский тракторный завод) vms.

Tuleb arvestada, et selliseid tehasemärke esineb lõpmata palju, mistõttu nende tõlkimisel ja tõlkest tuletatud eestikeelsete uute lühenditega asendamisel kaotaksime sideme firmade ja nende toodetega hoopis. Vene tähtede asendamise korral samade ladina tähtedega võib aga lugeja nende taga oletada eestikeelseid sõnu ja seega sattuda jälle eksiteele.

*

Lõpuks olgu nimetatud, et lühendite tarvitamisega tuleks olla tagasihoidlik, rakendades populaarseis väljaandeis esijoones ainult neid lühendeid, mis on tarvitajaskonnale üldiselt tuntud. Vähem tuntud lühendite kasutamisel, näit. mingis erialalises teoses, tuleks lühendite esinemise algul juurde lisada lühendite tähendus, muidugi teose lõppu ka tarvitatud lühendite register. Nii hoidume sellest, et aja ning ruumi kokkuhoiu taotlemisega lühendite abil tekst ei muutuks tarvitajaskonnale hoopis kasutuks.

3.

Vene nimede kirjutus eesti keeles.

Sissejuhatuseks.

Lähtekohaks puudutame lühidalt üldse muukeelsete pärisnimede kirjutamisviisi eesti keeles.

A.

Üldreeglina võõrkeelseid pärisnimesid, mida nende algkujul (s. o. algkeeles, päritolumaal) märgitakse ladina tähestikuga, kirjutatakse meil täpselt nende algkujul, olgu need siis isikunimed või kohanimed, näit. (ingl.:) *Shakespeare, Newcastle, Wales,* (prants.:) *Voltaire, Molière, Rhône,* (it.:) *Leonardo da Vinci, Michelangelo,* (hisp.:) *Don Quijote,* (lad.:) *Caesar, Cicero* jt., hoolimata nende tegelikust häälduses t.

Seejuures isikunimede puhul ei tehta erandeid eestipärase kirjutusviisi kasuks, ei eesnimede ega perekonnanimede puhul, kui mitte arvestada piiblikeeles varemalt eestipärastena kodunenud võõrnimesid nagu *Aadam, Eeva, Rutt, Taavet, Koljat, Taaniel* jne. (pro *David, Goliat, Daniel* jt.).

Kohanimede puhul on erandiks meil üldiselt tuttavaks saanud geograafilised nimed (maailmajaod, riigid, mered, suuremad ja tuntumad mäestikud ning jõed või maa-alad, Euroopa pealinnad, mitmed Eesti NSV naabruses asuvad või muul põhjusel populaarsed linnad jne.). Neid märgitakse eesti kirjaviisis vastavalt meil harilikuks

saanud hääldamisele, näit.: *Aasia, Ameerika; Hispaania, Hiina, Kolumbia, Venetsueela; Püreneed, Karpaadid; Doonau, Rein, Mississipi; Maroko, Malaka, Filipiinid; Pariis, Berliin, Viin; Helsingi, Viiburi, Riia, Liibavi, Oudova; Kalkuta, Meka, Mediina, Veneetsia* jt. Pika vokaali kirjutamine kahekordselt ja teisevältelise *k, p, t* kirjutamine ühekordselt meil üldtuntud kohanimedes on nagu vana kirjaviisi jäänuste väljarookimine meie igapäevasest kirjakeelest, kusjuures aga paljudele Lääne-Euroopa keeltele nende ebafoneetiline kirjutusviis on väga omane.

B.

Isiku- ja kohanimesid neist keelist, kus ladina tähestikku ei tarvitata, kirjutatakse ümber ehk transkribeeritakse meil tarvitatavasse ladina tähestikku kas kindlate reeglite järgi (nagu vene ja kreeka keelest) või jälle võimalikult vastavalt nende algkeelsele hääldusele, lähtudes seejuures nende rahvusvaheliselt üldtarvitatavast kujust (nagu hiina ja jaapani pärisnimede puhul, näit. *Jangtsekiang, Šanghai, Peiping* jt.).

Vaatleme lähemalt

vene pärisnimede kirjutusviisi eesti keeles [1].

Üldpõhimõtte kohaselt vene pärisnimesid kirjutatakse ümber ladina tähestikku täht-tähelt, kuid rea tähtede puhul on arvesse võetud nende tegelik hääldus ja sel põhjal kirjutusviisi täpsustatud. Järgnevad reeglid on üksikasjaliselt läbi kaalutud ja vastu võetud Eesti Keele Toimkonnas 4. juunil 1941 Riikliku Kirjastuskeskuse juures [2]. Üksi-

[1] Küsimuse ajaloolist käiku vt. eessõnas, lk. 4.

[2] Kokkuvõttes avaldatud „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" VIII—X trükis 1946, lk. 18—19, täielikumalt „Nõukogude Õpetajas" 1946, nr. 40.

kud ülestõstetud küsimused selt alalt on uuesti läbi kaalutud Riikliku Kirjastuskeskuse Keeletoimkonnas ja E. Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis 1947, kusjuures muudatusi pole tehtud.

Üldjuhised.

Vene pärisnimede kirjutamisel tuleb **vene tähed** vastavalt **asendada järgmiste ladina tähtedega:**

а = **a**
б = **b**
в = **v**
г = **g**
д = **d**
е = **e,** (sõna algul ja täishääliku ning ъ [′] järel:) **je**
ё = **jo,** (ж, ч, ш, щ järel:) **o**
ж = **ž**
з = **z**
и, й = **i,** (täishääliku ees:) **j**
ий = **ii,** (kahe- või mitmesilbilise sõna lõpul:) **i**
к = **k**
л = **l**
м = **m**
н = **n**
о = **o**
п = **p**
р = **r**
с = **s,** (täishäälikute vahel:) **ss**
т = **t**
у = **u**
ф = **f**
х = **h,** (täishäälikute vahel:) **hh**
ц = **ts**
ч = **tš**
ш = **š**
щ = **štš**
ы = **õ**
э = **e**
ю = **ju**
я = **ja,** (isiku- ja kohanimede lõpul и [i] järel:) **a**
ь = (üldiselt jääb märkimata), (täishääliku ees ja tõsise tarbe korral, esijoones rõhulise silbi *t* järel sõna lõpul:) **j**
ъ = (jääb märkimata)

Keerukamaid küsimusi.

Siinkohal puudutame ainult neid tähti, millega on seotud mingi probleem, kuna täht-tähelt transkribeeritavad (nagu а = *a*, б = *b*, в = *v* jne.) jäävad kõrvale.

e ja ё küsimus.

Vene е ja ё kohta ütles endine reegel: е = sõna algul ja vokaali järel *je*, mujal *e*; näit. Егоров — *Jegorov*, Евгений — *Jevgeni*, Достоевский — *Dostojevski*, Грибоедов — *Gribojedov*, Дмитриевна — *Dmitrijevna*, Тимофеевна — *Timofejevna*; Тургенев — *Turgenev*, Чехов — *Tšehhov*, Фрунзе — *Frunze*, Днепр — *Dnepr*. Aga selle järgi kirjutati ka sel juhul *e*, kui e-d vene keeles hääldati *jo*- või *o*-na, näit. Потемкин — *Potemkin* (loet. *Potjomkin*), Орел — *Orel* (loet. *Orjol*), Чебышев — *Tšebõšev* (loet. *Tšebõšov*) jne.

Selle ebatäpsuse üle vaieldi eelnimetatud 4. juuni koosolekul pikalt, kuni enamik konstateeris, et ё on täiesti eri häälik, mida on õigus ja kohus vastavalt transkribeerida, seda enam et sõnaalgulise ja vokaalidevahelise е kirjutamises *je*-ga niikuinii on juba kõrvale kaldutud tähttähelisest edasiandmisest ja mindud hääldamispärasele märkimisele.

Otsustati reeglit täiendada lisandiga, et kui e-d hääldatakse *jo*-na või *o*-na, siis tuleb teda transkribeerida *jo*-ga ja ж, ч, ш, щ järel *o*-ga; näit. Буденный — *Budjonnõi*, Алехин — *Aljohhin*, Петр — *Pjotr*, Семен — *Semjon*, Желтый — *Žoltõi*, Вышний-Волочек — *Võšni-Volotšok*, Шелков — *Šolkov*, Щелкин — *Štšolkin* jne. Aga kui ei ole kindlasti teada, kas teatavas nimes e-d vene keeles hääldatakse e-na või ё-na, siis kirjutatagu eesti keeles *e*, aga mitte *jo* või *o*.

Ülejäänud е reeglit täiendati lisandiga, et ka kõvendusmärgi ъ (resp. ’) järel e-d transkribeeritakse *je*-ga; näit. Подъездов — *Podjezdov*, Съедун — *Sjedun* jt.

Tuleb arvestada, et ka peenendusmärgi ь järel on e edasiandmine *je*-ga paratamatu, näit. Васильев — *Vassiljev*, Запорожье — *Zaporožje*, Афанасьев — *Afanasjev* jt., kuid see on praegustes reeglites lahendatud ь-i erandliku edasiandmisega *j*-i abil (täishääliku ees).

и ja й küsimus.

Endise reegli järgi tähti и ja й tuli eesti keeles märkida *i* abil. Faktiliselt transkribeeriti neid tähti aga teatavail juhtudel ka *j*-i abil, nimelt vokaali ees, näit. Иоанн — *Joann*, Иосиф — *Jossif*, Йошкар-Ола — *Joškar-Ola* jne. Reeglit täpsustati 1941. a. lisandiga, et vokaali ees on и ja й vasteks *j*.

ий kohta ütles vana reegel, et seda transkribeeritakse *ii*-ga, sõna lõpul *i*-ga. Praktikas oli selgunud, et ühesilbilise sõna lõpul *i* pole sobiv ja parem oleks *ii*, näit. Вий — *Vii* ja Пий — *Pii*. Reeglit parandati nii, et kahe- ja mitmesilbilise sõna lõpul on ий vasteks *i*.

Täiendavaid näiteid: Новороссийск — *Novorossiisk*, Вышний — *Võšni*, Горький — *Gorki*, Григорий — *Grigori*, Лаврецкий — *Lavretski*, Чернышевский — *Tšernõševski*, Белинский — *Belinski* jt.

с ja х.

Nii endine kui uus reegel ütleb nende tähtede kohta:

с = *s*, täishäälikute vahel *ss* (näit. Сергей — *Sergei*, Симбирск — *Simbirsk*, kuid Иосиф — *Jossif*, Василий — *Vassili*, Енисей — *Jenissei* jne.) [3];

х = *h*, täishäälikute vahel *hh* (näit. Харьков — *Harkov*, Верхний — *Verhni*, kuid Михаил — *Mihhail*, Чехов —

[3] Ilmselt pole *s*-i kahekordselt kirjutamine mõeldud liitsõnalistes pärisnimedes esineva sõnaalgulise vokaalidevahelise с-i kohta (näit. nimes *Novosibirsk*).

Tšehhov, Алехин — *Aljohhin*, Бухара — *Buhhaara*, Белуха — *Beluhha*, Сухона — *Suhhoona* jne.).

s ja h sõna lõpul.

Oli üles tõstetud küsimus, kas ei tuleks neid tähti transkribeerida kahekordselt ka sõna lõpul vokaali järel, näit. (rõhulise silbi järel) Влас — *Vlass*, Борис — *Boriss*, Мих — *Mihh*, Мономах — *Monomahh* või (rõhuta silbi järel) Бубрих — *Bubrihh* jne.

Leiti, et hääldamispärasem see kirjutusviis oleks, kuid et see teeks reegli liiga keeruliseks, seda enam et kõiki teisi konsonante samas asendis reeglipäraselt transkribeeritakse ühekordselt, näit. *Blok*, *Fet*, *Prut*, *Nil*, *Svir*, *Don*, *Orjol*, *Anadõr*, *Ivan*, *Semjon*, *Filaret* jt. Sellepärast otsustati *s* ja *h* sõna lõpul vene nimedes endiselt kirjutada ühekordselt: *Vlas*, *Boris*, *Mih*, *Bubrih* jt. Hiljem sellises laias kollektiivis asja arutatud ei ole.

s r-i järel.

On kõne all olnud ka *s*-i kahekordne kirjutamine heliliste konsonantide, nagu näit. *r*-i järel, nii (pärast rõhulist silpi) Корсаков — *Korssakov* või (pärast rõhuta silpi) Кирсанов — *Kirssanov*, Берсенев — *Berssenev*, Инсаров — *Inssarov* jne., ning sama küsimus võib kerkida ka *h* puhul heliliste kaashäälikute järel, näit. Верхоянск — *Verhhojansk*, kuid need võimalused kui *s*-i ja *h* reeglit keerustavad ning keelt tarbetult koormavad pole seni laiemat poolehoidu leidnud. Nii tuleks siin endiselt transkribeerida *Korsakov*, *Kirsanov*, *Bersenev*, *Insarov*, *Verhojansk* jne.

ч ja щ kirjutus.

ц = *ts* ja ш = *š* 1941 küsimusi ei tekitanud.

ч = *tš* ja щ = *štš* puhul oli väljaspool tõstetud küsimus, kas ei peaks neid transkribeerima *č* ja *šč* abil. Selle

kohta esitas Eesti Keele Toimkonna teaduslik sekretär E. Muuk järgmise seletuse:

Eesti keele seisukohalt on soovitav jääda endise tarvitusviisi juurde järgmistel põhjustel:

1) *tš*-l on meie kirjakeeles seljataga juba pikaajaline traditsioon (vrd. *Tšaikovski, Tšehhov, Tšernigov, Tšitšikov, Tšita* jt.);

2) kui tarvitada *tš*-d, ja mitte *č*-d, siis saab hariliku kirjakeele-sõnavara alal läbi vähema võõrtähtede arvuga (pedagoogiline põhjus);

3) *tš*-d (resp. *tsh*-d) suudavad laduda ka tehniliselt vähem täiuslikud trükikojad, kuna *č* kohta seda praegu öelda ei saa (trükitehniline põhjus);

4) *tš* on meil kodunenud mitte ainult võõrnimedes, vaid ka harilikes võõrsõnades (*tšehh, tšekk, tšello, tšervoonets, tšerkess, tšuvašš* jne.), ja kui me *č* tarvitusele võtame pärisnimedes, siis on temast raske mööda pääseda ka üldnimedes (näit. kui me kirjutame *Čečeeni-Inguši ANSV*, siis ei ole enam hästi mõeldav üldnimi *tšetšeen*, vaid viimase asemel peaksime siis juba märkima *čečeen*).

Otsustati üksmeelselt jääda endise kirjutusviisi juurde.

Suvel 1947 tõsteti ühe õpikute vastutava toimetaja poolt üles küsimus, kas ei tuleks meil võtta vene ц vasteks eesti keeles *c*, ч vasteks *č* ja щ vasteks *šč*. Põhjenduseks toodi ette, nagu oleks vaja meil vahet teha ц ja тс vahel nimedes nagu Всесвятский ja Синицкий, mis mõlemad transkribeeritakse *ts*-iga (*Vsesvjatski* ja *Sinitski*). Edasi, et läti, leedu jmm. keele nimedes niikuinii peame tarvitama *č*-tähte muutmatult jne.

Küsimus oli arutusel Riikliku Kirjastuskeskuse Keeletoimkonnas ja E. Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis, kusjuures ei leitud ettepandud kirjutusviisi

sobivaks ning otsustati üksmeelselt jääda siin endiste transkribeerimisreeglite juurde (RKK KT kiri 9. aug. 1947). Teatavasti esineb ladina kirja kasutavais keeltes peale *c* ja *č* veel palju muid tähemärke, mida me vastavatest keeltest pärinevate nimede tsiteerimisel püüame (olenevalt meie trükitehnilistest võimalustest) täpselt edasi anda, kuid see ei tähenda, et me kõik need märgid peaksime võtma oma alfabeeti ning neid rakendama mõnd muud kirja kasutavast keelest nimede transkribeerimisel eesti keelde.

Nii siis transkribeeritakse vene tähti ц, ч ja щ eesti keelde *ts*, *tš* ja *štš* abil, näit. Лаврецкий — *Lavretski*, Царицын — *Tsaritsõn*, Печора — *Petšora*, Корчагин — *Kortšagin*, Пугачев — *Pugatšov*, Щерба — *Štšerba*, Щедрин — *Štšedrin*, Верещагин — *Vereštšagin* jne.

Aasta hiljem tõstis sama vastutav toimetaja veel kord üles ч ja щ (mitte enam ц) transkribeerimise küsimuse ning Haridusministeerium saatis vastava kirja Riikliku Kirjastuskeskuse juhatajale (13. augustist 1948). Kirjas püütakse näidata vajadust ч kirjutamiseks *č*-ga, nimetatakse, et läti, leedu ja tšehhi keel talitavad nii, ja nimetatakse vastuoksuseks, et kirjastustes läti, leedu ja tšehhi nimedes *č*-d ei parandata *tš*-ks.

Kirjastuskeskuse juhataja korraldusel pöördus „Pedagoogiline Kirjandus" küsimuse selgitamiseks ENSV Teaduste Akadeemia poole. Oma kirjas (18. aug. 1948) nimetab kirjastus asja suure põhimõttelise tähtsusega küsimuseks ning palub seda veel kord arutamisele ja otsustamisele võtta. Ühtlasi nimetatakse, et kirjastuse senises praktikas pole läti, leedu ega tšehhi nimedes *č*-d asendatud *tš*-ga, kuna siin pole üldse tegu transkriptsiooniga ühest tähestikust teise, vaid täpse ülevõtmisega. Edasi veel, et on endastmõistetav, kui nimetatud keeled vene ч-d ja щ-d transkribeerivad *č* ja *šč*-ga, sest neil on *č*-täht üldnimedes,

üldsõnavara märkimiseks endal tarvitusel. Iga keel transkribeerib teisest tähestikust nende märkidega, millega teda ennast kirjutatakse.

Kirjaga 23. augustist 1948 teatab ENSV Teaduste Akadeemia tegevliige ning Keele ja Kirjanduse Instituudi Õigekeelsuse ja Sõnaraamatute Sektori juhataja Joh. V. Veski järgneva, Keele ja Kirjanduse Instituudis kollektiivselt läbiarutatud seisukoha:

„Vene keeles, nagu teisteski slaavi keeltes, esineb üsna rohkesti tähti, milledega märgitakse l i i t häälikuid; sellised tähed on: е, ё, ц, ч, щ, ю, я.

Eesti keel aga, nagu mitmed teisedki keeled, annab vene ja teiste mitteladina kirja tarvitavate keelte liithäälikuid oma kirjas edasi järjekindlalt ainult l i h t häälikuid väljendavate tähtedega. Seesugune tarvitamisviis ei ole mingi võõrmõju tulemus, vaid eesti keeles kujunenud reegel.

Sellesse ühtlasse süsteemi tooksime ilma põhjuseta erandi, kui hakkaksime vene tähte ч transkribeerima liithäälikut väljendava tähega č; on ju ч konsonantühend, nagu on seda iga teinegi afrikaat.

Teatavasti võivad tähed c ja č eesti keeles esineda ainult nendest keeltest pärinevates võõrnimedes, kus tarvitatakse ladina tähestikku (näit. Caesar, Čapek, Čiurlionis).

Mitteladina tähestikku tarvitavate keelte (näit. vene, armeenia, gruusia, kreeka, hiina) nimede transkribeerimise kohta on meil kujunenud üldreegel, et me nende keelte nimesid transkribeerime eesti keelde hääldamispäraselt, nii nagu vastavaid võõrsõnu, näit. Tsaritsõn (mitte Caricõn, vrd. Cato, Schiller), Tšaikovski (nii nagu tšello, mitte čello), Vereštšagin jne.

Eespoolsest järgneb, et č tarvitamine ei ole õigustatud mitteladina tähestikust eesti keelde transkribeeritavates

sõnades, küll aga võib see täht esineda võõrnimedes, mis on pärit keeltest, kus tarvitatakse ladina tähestikku."

Haridusministeerium jätkas küsimust kirjaga 30. aug. 1948, millele E. Tead. Akad. Keele ja Kirjanduse Instituut vastas õige pika põhjendava seletusega 30. sept. 1948. Nende käsitlemine ei mahu aga enam käesoleva ülevaate raamidesse.

я kirjutus.

Endise reegli järgi я = *ja*, samuti kui ю = *ju*, näit. Ярославль — *Jaroslavl*, Челябинск — *Tšeljabinsk*.

Praktika oli näidanud, et alati selle reegli järgi pole käidud, näit. Анастасия — *Anastassia*, Евгения — *Jevgenia*, Мария — *Maria*, Берия — *Beria*, Грузия — *Gruusia*, Башкирия — *Baškiiria* jt. Teistel juhtudel on aga reeglist kinni peetud, näit. Известия — *Izvestija*, Приятель — *Prijatel*, Приятный — *Prijatnõi* jt. Seega selgus, et isiku- ja kohanimede rahvusvahelise kirjutusviisi ja eesti senise traditsiooni mõjul oli kujunenud reeglist erand isiku- ja kohanimede suhtes. Seetõttu otsustati reeglit täiendada lisandiga, et isiku- ja kohanimede lõpul (и) *i* järel я-d transkribeeritakse *a*-ga.

ь-i küsimus.

Endise reegli järgi jäi peenendusmärk üldiselt märkimata, ainult vokaali ees tuli see asendada *j*-iga, näit. Юрьевский — *Jurjevski*, Арсеньев — *Arsenjev*, Васильев — *Vassiljev*, Афанасьев — *Afanasjev*, Запорожье — *Zaporožje* jne., sest siin hääldatakse ь-i *j*-ina.

Praktika oli näidanud, et vahel ka mujal esineb vajadust ь-i märkimiseks, eriti teravalt *t*-hääliku juures rõhulise silbi järel, kus hääldamisvahe т ja ть vahel on väga suur, näiteks Благодать — *Blagodatj*, „Рабочий Путь" — *„Rabotši Putj"* (pro *Put*), vene täht *jatj* (pro *jat*), kui mitte *jätt*, jms. Samas asendis rõhuta silbi järel aga ei tundu

sellist hädavajadust, näit. Ловать — *Lovat, Lovati jõgi,* Припеть — *Pripet, Pripeti jõgi.*

Otsustati reeglit täiendada lisandiga, et ь-i on võimalik märkida *j*-iga tõsise tarbe korral ka mujal, esijoones rõhulise silbi *t* järel sõna lõpul.

See ei tähenda aga seda, et me võiksime ь-i hakata transkribeerima ilma tõsise vajaduseta, näit. kirjutades *Gogolj, Gorjki, Lazarj, Obj, Tamanj, Rjazanj* jms. reeglipäraste *Gogol, Gorki, Lazar, Ob, Taman* jt. asemel.

я ning ья.

Aastail 1945 ja 1946 soovitas üks õpikute vastutav toimetaja hakata transkribeerimisel vahet tegema hariliku vene я ja selle я vahel, millele eelneb peenendusmärk, kirjutades я asemele *ä* ja ья asemele *ja,* näit. Делянов — *Delänov,* Брянск — *Bränsk,* Вятка — *Vätka,* Всесвятский — *Vsesvätski,* Сипягин — *Sipägin* jne., kuid Ульянов — *Uljanov,* Марьяна — *Marjana,* Настасья — *Nastasja* jt.

1947. a. suvel tegi sama vastutav toimetaja ettepaneku kõnealust vahetegemist läbi viia sel teel, et я = *ja,* kuid ья = *'ja,* näit. Делянов — *Deljanov,* Брянск — *Brjansk,* kuid Ульянов — *Ul'janov,* Марьяна — *Mar'jana* jt., seega siis ь-i hakata märkima '-ga.

Ettepanekut kaaluti Riikliku Kirjastuskeskuse Keeletoimkonnas ja siis E. Teaduste Akad. Keele ja Kirjanduse Instituudis, kus leiti üksmeelselt, 1) et vahetegemine ля, ря ning лья, рья vahel on liiga vähe vajalik selleks, et transkribeerimise reegleid keeruliseks muuta, 2) et ь-i märgitakse meil ainult harukordselt, näit. vokaali ees, aga siis *j*-i abil, ja 3) et nii peen vahetegemine on mõeldav ainult teaduslikus transkriptsioonis, aga mitte igapäevases üldkeeles ega koolikeeles (RKK KT kirja põhjal 9. aug. 1947). Nii märgitakse vene я-d reegli kohaselt alati *ja*-ga.

Erijuhendeid.

Peale üksikute tähtede kohta käivate juhiste tuli viimistlemisele rida erijuhendeid, mida ka siin lühidalt puudutatakse.

Vene eesnimed.

Vene eesnimesid üldiselt tuleb kirjutada eeltoodud transkriptsioonireeglite järgi, näit. *Afanassia, Foma, Grigori, Jevgeni, Jemeljan, Jelena, Jekaterina, Jossif, Kuzma, Mihhail, Pavel, Pjotr, Semjon, Tatjana, Zoja, Vassili, Kostja, Sonja, Griša, Kolja, Šura, Volodja, Serjoža* jne.

Ainult neil juhtudel, kus eesti keeles on samakujuline eesnimi üldtuttavana olemas või harilikuks saanud, võib vene eesnime kirjutada ka eestipäraselt, näit. *Leena* (pro *Lena*), *Liisa* (pro *Liza*), *Miina* (pro *Mina*), *Ludmilla* (pro *Ljudmila*), *Veera* (parem kui *Vera*), *Tiit* (parem kui *Tit*), samuti *Aleksander* või *Aleksandr*, *Jüri* või *Juri*, *Leo* või *Lev* ja nii edasi.

Teiseks tuleb eestipäraselt kirjutada traditsiooni kohaselt ka Vene tuntumate valitsejate nimed, näit. *Peeter I, Katariina II, Aleksander III, keiser Paul* jne.

Vene kohanimed.

Vene kohanimede õigekirjutuses tuleb samuti enamasti rakendada transkriptsiooni üldreegleid, näit. *Zaporožje, Groznõi, Ilmen, Kazbek, Baranovitši, Terek, Voronež, Tšernovitsõ, Tšernigov, Kalinin, Kostroma, Ohha, Ili, Ufa, Borodino* jt.

Erandiks sellest juhendist on meil üldiselt tuttavaks saanud geograafilised nimed, mida märgitakse eesti kirjaviisis vastavalt meil harilikuks saanud hääldamisele, näit. *Kiiev, Bakuu, Siber, Uural,*

Bessaraabia, Aasovi meri, Pihkva, Krimm, Kaukaasia, Neeva, Kaasan, Tuula, Koola, Leena (jõgi), *Sajaanid, Amuur, Ussuuri, Ohhoota meri, Volõõnia, Buhhaara, Sevastoopol, Simferoopol, Samaara, Saraatov, Poltaava, Irtõšš, Balhašš, Astrahan* jt.

Seesuguste üldtuttavate nimede hulka tuleb nüüd lugeda ka liiduvabariikide ja autonoomsete nõukogude vabariikide nimetused, mida seega tuleks kirjutada võimalikult eestipäraselt. Selle põhimõtte kohaselt oligi EKT juhatuse poolt EKT pleenumile 4. VI 41 ette pandud hakata kirjutama *Gruusia NSV, Kirgiisi NSV* jt. eeskujul *s*-iga ka *Usbeki NSV, Kasahhi NSV* ja *Aserbaidžani NSV*, isegi *Usbekistan, Kasahstan, Aserbaidžan* ja *Kirgisistan*, lähtudes vastavate rahvaste nimetustest *usbekid, kasahhid* ja *kirgiisid*, mis üldnimedena eesti keeles loomulikult esinevad *s*-iga.

Ettepanek leidis küll kõige enam poolehoidu, ei saanud aga siiski keeletoimkonna liikmete absoluutset enamust, mistõttu vormiliselt jäi kehtima endine tava, mis oli fikseeritud VÕS-i VII trükis, nimelt: rahvanimed *s*-iga (*usbekid*), riigi- ja maadenimed *z*-ga (*Uzbeki NSV* ja *Uzbekistan*), kuigi sel ettepanekul oli kolm korda vähem poolehoidu, samuti kui kolmandal ettepanekul — kirjutada mõlemat tüüpi võõrtähe *z*-ga [4].

1947. a. algul hakati uuesti taotlema kõnealuste rahvastenimede ja teiselt poolt riigi- ning maadenimede kirjutusviisi ühtlustamist *s*-i ja *z* suhtes; RK „Pedagoogiline Kirjandus" hakkas siis kõnealuseid kohanimesid kirjutama *s*-iga ning lühikese ajaga 1947. a. sees sai see kirjutusviis üldiseks.

NSV Liidus esinevaid mitte vene kohanimesid kirjutatakse meil kas algkeele või kujunenud traditsiooni

[4] Sellest küsimusest lähemalt hiljem erikäsitluses.

kohaselt sageli ka erinevalt vene transkriptsioonist, näit. *Onega järv* e. *Äänisjärv* (Онежское озеро), *Uigjärv* (Выгозеро), *Töll-pos-is* (Тельпос-Из), *Vilnius* (Вильнюс), *Liibavi* e. *Liepaja* (Либава e. Лепая), *Väina jõgi* e. *Daugava* (Западная Двина), *Tbilisi* (Тбилиси), *Karabugas* (Кара-Богаз-Гол) jt.

Lõpuks leidub ka vene kohanimede hulgas selliseid, mida me üldse ei transkribeeri, vaid tõlgime, näit. Белое море — *Valge meri*, Белое озеро — *Valgjärv*, мыс Желания — *Soovide neem*, остров Уединения — *Üksinduse saar* jt.

Trükipraktikas on esinenud veel juhtumeid, kus vene nimede tähttähelise transkribeerimisega on satutud eksiteele, nimelt kohanimede puhul, mille pärisnimeline osa on tuletatud mingi koha nimest omadussõna lõpuga -ский. Näit. kohanimest Мацеста on tuletatud vene keeles Мацестинский курорт; seda tuleb meil kirjutada mitte *Matsestinski* või *Matsestini kuurort*, vaid *Matsesta kuurort*. Samuti tuleb kirjutada Тихвинский канал vastena *Tihvini kanal* (mitte *Tihvinski*), *Šatura elektrijaam* (mitte *Šaturinski*), Калужский рынок vastena *Kaluga turg*, Тульский самовар vastena *Tuula teemasin*, Кулундинская степь vastena *Kulunda stepp* (mitte *Kulundinski* või *Kulundini*), sest kohanime omastav kääne asendab eesti keeles sama nime vene ский-lõpulist tuletist. Selleks on muidugi vaja tunda vastavate kohanimede algkuju. Näiteks on õige *Tšeljabinski traktoritehas*, sest siin on aluseks kohanimi *Tšeljabinsk*.

Kohanimed, mis vene keeles esinevad mitmuse vormis, jäävad transkribeerimisel muutmata, näit. *Sotši*, *Sumõ*, *Gagrõ* jt.

Nõukogude Liidu tähtsamate kohanimede eestikeelse kirjutusviisi kõige värskema allikana võib soovitada NSV Liidu uue konstitutsiooni eestikeelset tõl-

get aastast 1947 (NSV Liidu Ülemnõukogu väljaanne Moskvas. Äratrükk sellest ilmus meil novembris 1947 „Poliitilise Kirjanduse" väljaandel).

Nimede naissoovormid.

Vene naissoost isikute perekonnanimed teatavasti erinevad lõpult meessoost isikute perekonnanimedest. Enne kehtis reegel, mille järgi eesti keeles vene nimede erilist naissoovormi ei tulnud tarvitada, vaid naissoost isikute perekonnanimesid tuli kirjutada samuti kui meessoo omi, näit. *Olga Lapkovski* (mitte *Lapkovskaja*), *Anna Daškov* (mitte *Daškova*); ainult rahvusvaheliselt tuntud ja üldiselt naissoovormis tarvitatud (tantsitaride, näitlejate jne.) nimed jäid ka meil sellesse kujusse, näit. *Olga Tšehhova, Anna Pavlova* jt.

1941. aastal leiti, et ühenduses suhete tihenemisega ja laienemisega eesti ja vene rahva ning keele vahel osutub otstarbekaks sellekohasele tegelikule kalduvusele vastu tulla, ja otsustati, et vene nimede n a i s s o o v o r m i d tuleb transkribeerimisel s ä i l i t a d a.

Nii kirjutame siis eesti keeleski *Zoja Kosmodemjanskaja, Nadežda Krupskaja, Liza Tšaikina, Dunja Zahharkina, Tatjana Tšistjakova* jne.

Erakordseid kõrvalekaldumisi.

Peale eespooltoodud erandreeglites ettenähtud kõrvalekaldumiste üldreegleist eesnimede ja kohanimede alal esineb veel muid juhtumeid, kus transkriptsioonireegleist on võimalik kõrvale kalduda, nimelt siis, kui täpsel transkribeerimisel tekib s e g a v a i d ehk ebasoovitavaid k õ l a l i s i ü h t e s a t t u m i s i, näit. Нина — *Niina* (parem kui *Nina*), Мина — *Miina* (pro *Mina*), Тит — *Tiit* (pro *Tit*),

Анна Каренина — on mõeldav ka *Kareenina* (et tagada lugemisel rõhu asetamist teisele silbile ja mitte võimaldada lugeda *Kare-nina*) jms.

Peale selle võib mõnel muul kaalutlusel (näit. lasteraamatuis) osutuda tarvilikuks vene nimesid häälda-mispäraselt kirjutada. Viimane võimalus käib eriti pika vokaali kohta, esijoones kohanimedes ja eesnimedes, kui tahetakse selgesti märkida venepärast hääldamist ja rõhku.

Kokkuvõtteks.

Nagu eeltoodust näha, on küsimuse korraldamisel tehtud kaunis olulisi muudatusi, täiendusi ja täpsustusi. Pealetulnud sõja tõttu jäid otsused 1941. aastal avalda-mata. Alles pärast kolmeaastast keele-elu soiku võidi (1946. a. alguks) lõpuni toimetada „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" uus trükk, kus siis esmakordselt konspek-tiivselt avaldati nimetatud otsuste tulemused.

Siin juhiseid seletustega varustades on küsimusi mee-lega käsiteldud dünaamiliselt, lähtudes endisist norming-uist ja näidates uute reeglite saamise käiku, et toimunud muudatusi reljeefsemalt esile tõsta ja neid lugejaile kätte näidata. Nagu ehk käsitlusest võis ka aru saada, on siin peale selle arvestatud ka keeleliste organisatsioonide seisu-kohad kuni käesoleva ajani.

4.

Eesti nimede kirjutus vene keeles.

Küsimust, kuidas kirjutada eesti kohanimesid ja muid eesti pärisnimesid vene keeles, kaaluti 1941. a. Tartu Ülikooli juures ning järgmistel aastatel Moskvas. Nendel nõupidamistel võetud seisukohtade põhjal võeti Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt 31. mail 1945. a. vastu määrus (nr. 479), mille lisas nr. 1 olid esmakordselt fikseeritud Eesti NSV koha- ja isikunimede vene tähestikku transkribeerimise alused.

Vanade reeglite kriitika.

Need esimesed reeglid antud küsimuse kohta omasid mitmeid puudusi:

Esiteks polnud nendega kõik üksikküsimused lahendatud.

Teiseks polnud kõik reeglid selged (näit. oli eesti tähe *j* transkriptsioon osalt ära segatud peenendusküsimusega).

Kolmandaks sisaldasid reeglid tarbetuid erandeid (näit. *ö* sõna algul = э, kuid sõna sees pärast konsonanti = е, seega *Pöide* = Пейде; *ü* sõna sees pärast konsonanti = ю, kuid sõna algul = и, seega *Ülemiste* = Илемисте).

Neljandaks olid mõned reeglid liiga suures vastuolus endiste traditsioonide ja oleviku praktikaga (näit. reegli põhjal, mille järgi *j* alati tuli transkribeerida й-ga, oleks

tulnud kirjutada nimesid nagu *Jakobson, Juhan, Jürna, Jüri, Järva* ja *Järve* kujul Йакобсон, Йухан, Йюрна, Йюри, Йярва ja Йярве).

Viiendaks ei olnud pika vokaali reegli alused realistlikud. Nii ütles reegel: Kahekordne vokaal kirjutatakse tavaliselt ühekordselt, peale juhtude, kus vokaali ühekordne kirjutamine muudaks sõna tähendust või tekitaks ühtesattumist mõne teise pärisnimega (näit. kohanimesid *Tuule, Maarja* võis kirjutada kujul Тууле, Маарья, sest *Tule, Marja* = Туле, Марья omavad eesti keeles teist tähendust, kuid kohanimesid nagu *Keeni* ja *Läänemaa* tuli kirjutada kujul Кени, Лянема). Seega pidi keeletarvitaja iga eesti keeles pika vokaaliga kirjutatava nime puhul kaalutlema, kas sellest nimest võib esineda lühikese vokaaliga varianti, mis muudab nime tähendust, või kohanimede puhul lihtsalt, kas seda varianti esineb. Kohanimede alal võib vastav spetsialist viimast küsimust kuidagi otsustada, kuid uute eesti perekonnanimede puhul võivad paralleelselt esineda nii lühikese kui pika vokaaliga variandid, ilma et neist ühel või teisel variandil tarvitseks olla mingit tähendust. Selle asjaolu oli vana reegel pika vokaali transkribeerimise kohta jätnud täiesti arvestamata.

Kõigi nende puuduste tõttu olid need endised reeglid praktikas puudulikult rakendatud ja mõnes punktis oli neid reegleid kindlate piiride puudumise tõttu isegi võimata rakendada. Teiselt poolt tuli ette tegelikus elus raskeid eksitusi selle tõttu, et perekonnanimesid nagu *Tuulema* ja *Tulemaa* vene keeles kirjutati ühtemoodi: Тулема.

Uute reeglite saamise käik.

Veebruaris 1946 anti probleem eesti pärisnimede transkriptsiooni kohta keelemeeste ringkondadele järelekaalumiseks ja ueks väljatöötamiseks. Et vastav keeleline organ

tol ajal puudus, hangiti kümne vanema eesti keelemehe kirjalikud seisukohad ringküsitlemise teel. Nende keelemeeste hulgas olid ka kolm eesti keelemeest, kes praegu töötavad juhtivatel kohtadel Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis. Tartu Ülikooli eesti keele kateeder moodustas küsimuse läbiarutamiseks komisjoni, millest osa võttis ka slaavi filoloogia esindus. Detsembriks 1946 olid keelemeeste seisukohad koos ning nende põhjal oli võimalik välja töötada uued reeglid, mis vastasid keelemeeste enamiku seisukohtadele. Aasta lõpuks esitati uute reeglite kavand Eesti NSV Ministrite Nõukogule, kus materjaliga tutvuti ja tehti mõningad muudatused, kuni need reeglid Ministrite Nõukogu koosolekul 1947. a. märtsi keskel vastu võeti. Määrus nende kohta on avaldatud „Eesti NSV Teatajas" nr. 11, 9. aprillist 1947. a. pealkirja all: „Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus Eesti NSV koha- ja isikunimede transkriptsiooni aluste ja kirjutusviisi kohta eesti ja vene keeles" (17. märtsist 1947, nr. 184).

Selle määrusega 1) kinnitati Eesti NSV koha- ja isikunimede vene tähestikku transkribeerimise aluséd vastavalt lisale nr. 1, 2) kinnitati Eesti NSV linnade, maakondade, valdade ning tähtsamate saarte ja järvede kirjutusviis eesti ja vene keeles vastavalt lisale nr. 2 ja 3) uue määruse jõustumisega loeti kehtetuks Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 31. mai 1945. a. määrus nr. 479.

Uute reeglite alused.

Uute reeglite koostamise aluseks olid põhimõtted:

1) Üldiselt eesti pärisnimesid transkribeerida vene keelde täht-tähelt, s. o. nii, et eesti pärisnimedes tarvitatavad ladina tähed asendatakse täpselt samade tähtedega vene alfabeedist.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATU KOGU

2) Kui ladina tähtede täpsed vasted vene alfabeedis puuduvad, siis asendada neid võimalikult hääldu se poolest kõige lähedasemate vene tähtedega.

3) Pikad konsonandid, mis eesti pärisnimedes on kirjutatud kahekordselt, kirjutada ka vene keeles kahe tähega ilma eranditeta (vanas määruses oli siin ainukeseks erandiks pealinna nimi Таллин).

4) Pikad vokaalid, mis eesti pärisnimedes esinevad kahekordselt, kirjutada ka vene keeles kahe tähega ilma eranditeta (vana reeglit ja selle kriitikat vaata eespool, — „Viiendaks . . .").

Märkus. Pika konsonandi ja pika vokaali transkribeerimise küsimuses olid kõik keelemehed üksmeelsel seisukohal, välja arvatud ainult üks, kes pooldas teises vältes oleva kahekordse vokaali kirjutamist ühekordselt ja kolmandas vältes oleva kahekordse vokaali kirjutamist kahekordselt (seega: *Saaremaa* = Сареmаа), ja teine keelemees, kes (just vastupidi) sõnalõpulist pikka vokaali, kus seda kiirel kõnelemisel hääldatakse lühidalt, soovis edasi anda ühe tähega (seega *Saaremaa* = Саарема).

5) Üldiselt tähttähelise transkribeerimise põhimõtte juures lubada erandreeglite rühm foneetilise edasiandmise printsiibi kasuks *j*-tähe transkribeerimise alal, kus tähttähelise edasiandmise viis on liiga suures vastuolus endiste traditsioonide ja käesoleva aja praktikaga.

6) Reeglid olgu lihtsad ja võimalikult ilma eranditeta läbiviidavad. (Nii on uute reeglitega ära kaotatud *ä*, *ü* ja *ö* transkribeerimine kahte moodi, olenevalt sellest, kas nad esinevad sõna sees konsonandi järel või sõna algul.)

Uued reeglid.

Allpool näeme r e e g l e i d sel kujul, nagu nad uue määrusega on vastu võetud, lisaks juurdekuuluvaid n ä i t e i d ja vajalikke m ä r k u s i.

*

Eesti pärisnimedes tarvitatavate **ladina tähtede vasted vene tähestikus on järgmised:**

a = а, aa = аа

Avanduse, Kaarepere, Saaremaa =
Авандусе, Каарепере, Сааремаа.

b = б, d = д

Kabina = Кабина; *Kareda* = Кареда.

e = konsonandi järel е,
sõna algul ja vokaali järel э

Vetepere, Heinaste, Nõmme =
Ветепере, Хейнасте, Нымме;
Emumägi, Emajõgi, Emmaste =
Эмумяги, Эмайыги, Эммасте;
Koeru, Laeva, Jõe, Taev =
Коэру, Лаэва, Йыэ, Таэв.

ee = (eelmise reegli kohaselt:)
konsonandi järel еэ,
sõna algul ээ

Keeni, Reene = Кеэни, Реэне;
Eeriku, Eesmäe = Ээрику, Ээсмяэ.

Märkus. Väliselt näib, et oleks lihtsam ka konsonandi järel märkida *ee*-d ээ-ga (see variant oligi keelemeeste poolt esimesel kohal esitatud), või jälle konsonandi järel *ee* = ee, kuid mõlemal juhul poleks siis *ee* reegel kooskõlas *e* üldreegliga (konsonandi järel e, vokaali järel э);

peale selle vene ee tooks kaasa hääldamise *jeje*. Sellepärast valiti konsonandi järel variant еэ, mis on lähedane ka tegelikule häälduse (*Keeni* hääldus — peaaegu *Kieni*).

g = г

Lagedi, Hagudi = Лагеди, Хагуди.

h = х

Lihula, Juhan, Hageri, Hans =
Лихула, Юхан, Хагери, Ханс.

i = и,
diftongi järelosana й

Sindi, Ilumäe = Синди, Илумяэ;
Päide, Keila, Koidu, Koiola =
Пайде, Кейла, Койду, Койола.

ii = ий

Iisaku, Liiv, Liiva, Hiiumaa =
Ийсаку, Лийв, Лийва, Хийумаа.

j = üldiselt й,
nimelt vokaalide õ, ö, o ees,
seega:
jõ = йы, jö = йэ, jo = йо
Jõgeva, Jõe, Orajõe, Jõõpre =
Йыгева, Йыэ, Орайыэ, Йыыпре;
Jördi, Jöka = Йэрди, Йэка;
Joa, Joala, Johannes, Joosu =
Йоа, Йоала, Йоханнес, Йоосу.

j erandlikult sulab kokku järgneva vokaaliga,
nimelt e, a, u ja ä, ü ees,
seega:
je = е, ja = я, jä = я, ju = ю, jü = ю
Jensen, Jeeriku, Kärje, Sirje =
Енсен, Еэрику, Кярье, Сирье;

Jakobson, Jaagupi, Vajangu, Pedja =
Якобсон, Яагупи, Ваянгу, Педья;
Järva, Järve, Kodijärve, Jäärja =
Ярва, Ярве, Кодиярве, Яарья;
Juminda, Juuru, Pajusi, Surju =
Юминда, Юуру, Паюси, Сурью;
Jüri, Jürna = Юри, Юрна.

Märkus. *j*-tähe transkriptsiooni puhul vt. eespool endiste reeglite kriitikat („Neljandaks . . .") ja uute reeglite põhimõtteid (punkt 5).

k = к, **kk** = кк

Pikasilla, Harku, Rakke, Pikk =
Пикасилла, Харку, Ракке, Пикк.

l = л, **ll** = лл

Vihula, Haljala, Lelle, Lell, Kallaste =
Вихула, Хальяла, Лелле, Лелл, Калласте.

m = м, **mm** = мм

Märjamaa, Emumägi, Nõmme, Tamm =
Мярьямаа, Эмумяги, Нымме, Тамм.

n = н, **nn** = нн

Penuja, Kanepi, Kõnnu, Pelgulinn =
Пенуя, Канепи, Кынну, Пелгулинн.

o = о, **oo** = оо

Konguta, Oruküla, Voore, Kooraste =
Конгута, Орукюла, Вооре, Коорасте.

p = п, **pp** = пп

Tapa, Rapla, Pakri, Puusepp, Kapp =
Тапа, Рапла, Пакри, Пуусепп, Капп.

r = р, rr = рр

Ravila, Kure, Türi, Kõrreküla =
Равила, Куре, Тюри, Кыррекюла.

s = с, ss = сс

Sauga, Virtsu, Kursi, Kuusiku, Padise =
Сауга, Виртсу, Курси, Куусику, Падисе;
Kuressaare, Kassinurme, Kass =
Курессааре, Кассинурме, Кассь.

t = т, tt = тт

Antsla, Küti, Kütteõli, Nutt =
Антсла, Кюти, Кюттеыли, Нутт.

u = у, uu = уу

Kunda, Udriku, Uusna, Nuut =
Кунда, Удрику, Уусна, Нуут.

v = в

Kavastu, Valguta = Кавасту, Валгута.

õ = ы, õõ = ыы

Võru, Jõe, Õisu, Võõpsu, Jõõpre =
Выру, Йыэ, Ыйсу, Выыпсу, Йыыпре.

ö = э, öö = ээ

Pöide, Jördi, Ööbiku, Pööravere =
Пэйде, Йэрди, Ээбику, Пээравере.

ä = я,ää = яа

Pärnu, Käsmu, Vändra, Äksi =
Пярну, Кясму, Вяндра, Якси;
Vääna, Pääsküla, Jäärja =
Вяана, Пяаскюла, Яарья,
Häädemeeste, Jõeäär, Äsmäe =
Хяадемеэсте, Йыэяар, Яасмяэ.

Märkus. *ä* ebatäpseks vasteks vene keeles on traditsiooniliselt я; *ää*-d aga transkribeerida яя-ga pole võimalik, kuna seda hääldatakse *jaja*. Et esimest *ä*-d märgitakse я-ga, see aga hääldamisel lõpeb *a*-häälikuga, seetõttu pikendatakse reegli järgi kõnealust pikka vokaali vene kirjas *a*-ga (seega *ää* = яа).

Teine variant, mille järgi *ää* = яэ (*Vääna, Pääsküla, Läänemaa, Otepää* — Вяэна, Пяэскюла, Ляэнемаа, Отепяэ) ja mida ka mõned keelemehed pooldasid, jäeti kõrvale.

ü = ю, üü = юй

Pühalepa, Ülemiste, Ümera =
Пюхалепа, Юлемисте, Юмера;
Küüdi, Müüsleri, Püümets, Üüdibe =
Кюйди, Мюйслери, Пюйметс, Юйдибе.

Märkus. *ü* ebatäpseks vasteks vene keeles on traditsiooniliselt ю; *üü*-d aga transkribeerida юю-ga pole võimalik, kuna seda hääldatakse *juju*. Et esimest *ü*-d märgitakse ю-ga, see aga hääldamisel lõpeb y-häälikuga, seetõttu oli esimese variandina keelemeeste poolt ette pandud kõnealust pikka vokaali vene kirjas pikendada y-ga (seega *üü* = юу, näit. *Püügi, Müüsleri, Püümets, Üüdibe* = Пюуги, Мюуслери, Пюуметс, Юудибе).

Siin aga leiti, et teine, diftongiline variant (*üü* = юй) vastab suuremal määral eesti rahvakeelsele hääldusele, ja võeti see reegliks. Seda teist varianti pooldasid samad keelemehed, kes soovisid *ää*-d transkribeerida яэ-ga.

Peenendus

(eesti keeles märkimata)

= ь, eriti (-ja, -je, -ju =) я, е, ю ees

Valjala, Viljandi, Haanja, Vodja =
Вальяла, Вильянди, Хаанья, Водья;

Kärje, Sirje = Кярье, Сирье;
Surju, Harjumaa, Kaljula, Kaljola =
Сурью, Харьюмаа, Кальюла, Кальола.

Konsonantühendites
kasutatakse ь-i peenenduse märkimiseks, kus see eesti keeles on olemas, kuna ь-i kasutamine tavalise eesti l-i eristamiseks vene taga- л-ist pole soovitav.

Seega siis:

Vasknarva, Paldiski, Palm, Helmi, Rull =
Васькнарва, Пальдиски, Пальм, Хельми, Рулль;

kuid:

Elva, Põlva, Elmar, Salme, Hilda, Mall =
Элва, Пылва, Элмар, Салме, Хилда, Малл,
Alma, Selmet, Haldre, Põld, Kald =
Алма, Селмет, Халдре, Пылд, Калд.

Märkus. Kuna eesti harilik *l* hääldamisel tunduvalt erineb vene peenendamata л-ist, siis on meil vanaks traditsiooniks olnud eesti *l*-i konsonantühendites üldiselt transkribeerida ühes peenendusmärgiga (seega ka viimati toodud rühmas). 1945. a. määruses vastupidi polnud konsonantühendites peenenduse märkimist üldse ette nähtud.

Uues määruses on Ministrite Nõukogu poolt reegliks valitud ülaltoodud kesktee (kompromiss), kuna peenendusmärgi liialdatud kasutamine on ühelt poolt osutunud koormavaks ja teiselt poolt viib lugejat pärisnime väärale hääldamisele neil juhtudel, kus eesti keeles tegelikult peenendust ei ole.

Peenenduseta paus
liitsõnades, mille teine liitosa algab ja-, je-, jo-, ju-ga jne., märgitakse kõvendusmärgiga ъ.

Mustjala, Raudjala, Laimjala =
Мустъяла, Раудъяла, Лаймъяла,

Saadjärve, Valgjärve, Võrtsjärv =
Саадъярве, Валгъярве, Выртсъярв.

Lõppsõna.

Kokku võttes peab ütlema, et selliste reeglite fikseerimine on väga raske, kuna siinsete raskemate küsimuste mitmesugustest võimalikest lahendusviisidest on igaühel omad puudused. Seetõttu ei saa ka öelda, et esitatud reeglistik tervikuna sajaprotsendiliselt vastaks ühegi antud probleemistiku lahendamisest osavõtnud keelemehe seisukohtadele, sest ühes detailis on ühel, teises detailis jälle teisel mingi eriarvamus. Üldiselt vastavad uued reeglid aga siiski enamiku seisukohtadele. Endiste reeglitega võrreldes tähistavad nad kindlasti progressi, kuna nad on täielikumad, lihtsamad ning selgemad, järjekindlamad ja suuremas kooskõlas tegelikus elus kujunenud praktikaga.

II

Eesti keele demokratiseerumisest.

Sissejuhatuseks.

Vaatluse alla tuleb siin eesti keele arengu nähtusi viimase kolmekümne aasta jooksul. Teatavasti tähistab revolutsiooniline 1917. aasta uue ajajärgu algust üldse. Teiseks sai pärast seda eesti keel meie koolide õppekeeleks, teaduse keeleks, samuti sõnakunsti keeleks laiemalt kui varemalt. Kolmandaks ilmus 1918 „Eesti õigekirjutuse sõnaraamat" kui esimene kirjakeelt normeeriv käsiraamat. Juba nendegi asjaolude kokkulangemine lahutab viimased kolm kümnendit eelmistest kui keeleelus mõningaid ühiseid jooni omava lõigu.

Selle ajajärgu seest on meil kõigepealt põhjust meelde tuletada ülevaadet meie õigekeelsus-sõnaraamatutest, mille järgi suure „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" kolme köite ilmumisaegu tähistavad aastad 1925, 1930 ja 1937, „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" eri redaktsioonide ilmumisaegu aga aastad 1933 (I trükk), 1936 (V tr.), 1940 (VII tr.) ja 1946 (VIII tr.).[1]

Edasi võiksime mõne lühikese pilgu heita keelerinnete üldolukorrale kõnealuse ajastu kestel, eriti selle algul.

---

[1] Lähemalt sellest vt. esimeses kirjutises — „Ülevaateks eesti õigekeelsus-sõnaraamatutest".

Kõigepealt hakkas vohama ilukirjanduse keel, eriti värssides. Omapära ja värskust otsides laiendati käsitluse ainealasid. Tekkis individualistlik luule „peenemate" maitsete kohaselt. Ühelt poolt hakati näiteks lähemalt kirjeldama intiimelu üksikasju, kuna jälle „mehisemad" iseloomud hakkasid jõudu katsuma Egiptuse püramiididega, antiikmütoloogia või muu eksootilisega. Üldsusele tundmatud võõrsõnad ja võõrnimed said uhkustusesemeiks. Sellest võime siin mööduda.

Kauemat aega immitsenud keeleuuendusliikumine leidis siin soodsat pinda, elustas meile *i*-mitmuse ja *i*-superlatiivi ning viis keele tubli sammu edasi „kaunima kõlavuse poole". Kuid oma äärmustes aristokraatlikku peenutsemisse ja kunstlikesse kombineeringuisse kaldunud keeleuuendus ähvardas aga kirjakeele õige kaugele viia meie tegelikust rahvakeelest, unustades, et keelt teeb siiski peamiselt rahvas ise ning enda vajaduste kohaselt.

Samuti kauemat aega hoogu võtvas seisundis olnud keelekorraldusliikumine sai endale õige laiaulatuslikud ülesanded keelelise materjali korraldamisel ja romantilis-individualistliku keeleuuenduse taltsutamisel. Rohkesti hakati siin rakendama murdesõnu ja üldse murdelisi keelendeid, eriti lõuna-eesti keelest. Varem põhja-eesti rahvakeele alusel väljakujunenud kirjakeelele avaldas see asjaolu pikapeale tugevat mõju.

Keelekorraldusvoolu lähtekohaks on algusest peale olnud rahvakeel ja reeglipärasuse taotlus selle põhjal. Nii väitis juba 1913. aastal keelekorraldusliikumise peamine juht Joh. V. Veski oma keelekujundamise programmartiklis „Eesti kirjakeele edasiarendamise teedest" (ühes koguteoses): „Kõik eesti keele peaasjaliseks edasiarendamiseks tarvisminevad sugemed, kavad ja seadused peituvad meie keeles eneses, ...".

Nii soovitab ta eesti kirjakeele sõnavara rikastamiseks kasutada esijoones eesti rahvamurdeid, varemalt tarvitusel olnud ning unustusse jäänud sõnade taaselustamist, uute oskussõnade tuletamist eesti sõnatüvedest eesti tuletusliidete laiaulatusliku ning reeglipärase rakendamise teel. Sõnade kunstlikku loomist „keeleuuendusvoolu retseptide järgi ning sõnade massilist laenamist võõrkeeltest tema ei poolda. Neile põhimõtteile on ta hiljemgi truuks jäänud oma kauaaegses tegevuses „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" toimetamisel ja kümnete oskussõnade-komisjonide tööst osavõtmisel — peamiselt käesoleva sajandi kolmandal ja neljandal aastakümnel.

Meie keelekorraldusliikumine on seega algusest peale põhimõtteliselt rahvakeele lähedale hoidunud. Ja kui üksiknähtuste varal selle hilisemat arengut jälgida, võib öelda, et sel alal töötajad on viimase kahe aastakümne jooksul eesti kirjakeelt rahvakeelele järjekindlalt veelgi lähendanud.

Ainult kodanliku Eesti algaegadel, nii umb. 1920—1927, tol ajal maadvõtnud keelelise anarhia likvideerimisel ja iseäratseva keeleuuenduse perustunud pegasuse vaoshoidmisel sattusid keelekorraldusliikumise keelemehed teise äärmusse: siis kippus nende seas valitsema üldiselt arvamus, et keelest tuleb kaotada kõik ebareeglipärased keelendid, nende vanust (traditsiooni) ja iseloomu arvestamata. Ehitati nagu tohutu tamm keelemassi isevoolu-jõele ning hakati tema paisusilmadest ainult rangelt reeglipäraseid veejugasid läbi laskma.

Või mis pidid nad tegema oma rinde hoidmiseks, kui keeleuuenduse paremad ettepanekud olid küll kehtivasse keelde vastu võetud, aga keeleuuenduse juhid siiski jätkasid ägedat võitlust „ametliku keelega" üksikute järele-

jäänud ettepanekute pärast, mis üldist poolehoidu ei olnud leidnud (näit. *ü* asemele soovitati *y*, *kirjutatud* asemele *kirjutet*, *tapetud* asemele *tapet* jms.)? Viimane suurlahing nimetatud kahe voolu vahel peeti Akadeemilise Emakeele Seltsi peakoosolekul alles 1927. a. lõpul (30. okt.) E. Muugi ettekande puhul „Keeleuuendus ja kirjakeele fikseerumine", missuguse sõnalahingu laiust ja ägedust võime praegugi jälgida ajakirjas „Eesti Keel" 1927, lk. 150—154. Sellises kaitseolukorras pidid kõik kirjakeele fikseerimist pooldavad keelemehed hoiduma kokku kindla korra ja reeglipärasuse sildi all, maad andmata omavahelistele väikestele eriarvamustele. Aga välise ohu möödumisel hakati lähemalt oma õue vaatama ning oma seisukohti kriitiliselt katsuma. Kuna kõnealusel koosolekul toimunud valimistel keelekorralduse vastased jäid vähemusse, siis kaotasid nad lootuse hääletamise teel ülejäänud keeleuuendusi läbi viia ning tõmbusid Akadeemilise Emakeele Seltsi tegevusest tagasi. Seega kadus oht keelekorralduse platvormi jalge alt hoopis kaotada ja tekkisid välised tingimused sisemiseks (vastastikuseks) kriitikaks ja endakriitikaks keelekorraldusliikumises. Nende ridade kirjutaja mälestuste ning kogemuste järgi kuuluvad esimesed kahtlused keelekorraldustegelaste seas just keelekorralduse rangeimasse ajajärku (aastail 1927—1930—1933), mida iseloomustas korrektorite ühekülgne võimutsemine autorite käsikirjade kallal EÕS-i esimestes köidetes fikseeritud rangelt reeglipäraste ja tunduvalt osalt kujuteldud ainuõigete keelendite alusel.

Kõnealune sisemine kriitika oli esialgu küll nõrk, kuid see sai siiski meie uueaegse demokraatliku keelekooli aluseks, mis hakkas rahvakeelt tunduvalt suuremal määral arvestama kui põhimõtteliselt samadelt alustelt lähtunud range keelekorraldusliikumine. Nüüd leiti, et keele reeglipärastamisega on vahepeal liiga kõva

kätt tarvitatud ja et peale selle tarbetult või vähemalt ilma tungiva põhjuseta on kirjakeeles kehtinud ühtesid reeglipäraseid keelendeid asendatud teiste reeglipärastega (mingi teise murdeala rahvakeele põhjal). Range reeglipärasuse keelekoolist hakkas vähehaaval kujunema vastnimetatud demokraatlik keelekool, mis taotles suuremat rahvalähedust kõigepealt minevikus ebareeglipäraselt kujunenud keelendite suuremas sallimises ja teiseks ühiskeeles ning senises kirjakeeles kehtinud keelendite laiemas tunnustamises.

Selle kompromissvoolu viljakamaks autoriks kujunes Elmar Muuk oma eesti keeleõpetustega, mis ilmusid paljudes trükkides a. 1927—1940, ja „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatuga" 1933—1946. Viimase hilisemates trükkides on mitmedki õigekeelsusnormid fikseeritud tunduvalt rahvalähedasemalt kui näit. sama teose neljas esimeses trükis.

Ses kompromissvoolus püüti ära kasutada seda head, mis oli loodud senise keelekorraldusega, ja ka seda head, mis oli ette toodud keeleuuenduse poolt, samal ajal aga vältida mõlema liikumise äärmusi tegeliku rahvakeele kasuks. Kui varem vana keelemees Leetberg oli arvustavat häält tõstnud keeleuuenduse ja keelekorralduse vastu, siis peeti seda romantilise keeleuuenduse ja kõvakäelise keelekorralduse moesoleku ajal ainult konservatisminähtuseks, ainult ajast mahajäämiseks. Juhtus keegi tema nime nimetama, siis öeldi käega lüües: Ah Leetberg! Ning sellega oligi küsimusest üle saadud. Tema sügavad tõesõnad elava rahvakeele õigustest, inimese loomulikust keeletundest ning maitsest, samuti tema seisukohavõtud keele kunstliku loomise ning ümbertegemise vastu jäid selles valguses muidugi tähele panemata. Nüüd aga hakati neid tõe-

teri lahtiste silmadega nägema ja ka viljastavalt ära kasutama järgnevas keelekorraldustöös. Kriitiline suhtumine viimasesse kasvas järjest ning järk-järgult võideldi vahepeal keelatud rahvakeelseid vorme uuesti vabaks.

Kõige kõvema kriitika alla kodanlikul ajal sattus meie normeeritud keel (nüüd juba „Väike õigekeelsus-sõnaraamat") K. Leetbergi lähema õpilase, keelemehe Rein Nurkse pikema artikliga „Õige keelega kimbus", mis ilmus aastal 1938. Selles arvustatakse normeeritud keele mitmesuguseid puudusi, eemaldumist rahvakeelest jm. ning lõpuks seatakse üles põhilause: „Oleme seni liiga ühekülgselt õiget keelt taga nõudnud, nüüd on viimane aeg lipukirja vahetada ja tõsiselt head keelt soovima hakata." Sellega oli esile tõstetud tähtis põhisuund järgnenud kümnendiks, käesolevaks ajaks ning võib-olla tulevikukski.

Kui me nüüd, jällegi kümme aastat hiljem, seda kriitilist suunda hindame ning jätkame, siis mitte selleks, et kedagi hukka mõista, vaid et tehtud vigu parandada, niivõrd kui see pole veel hiljaks jäänud, ja teiseks, et tehtud vigadest õppida. Ilmsesti asusid meie keelekorraldajad 30 aastat tagasi töö juurde kõige parema tahtmisega keelt täiesti korda seada, kuid võtsid rahvakeelest peamiselt põhireeglid ja peajooned ning mõtlesid erandeid ja eranditereegleid keelest kaotada võivat. Sellega nad alahindasid seda jõudu, mis peitub elavas keeles, ja ülehindasid oma õigusi keele ümbertegemisel. Möödunud veerandsada aastat on meile selles suhtes andnud küllalt õpetlikke kogemusi. Seetõttu peaks praegune põlv keelekorralduse alal tegema vähem vigu kui eelmine.

Rahvavõimu teostava nõukogude valitsuse ajal on rahvakeelsuspõhimõte muidugi saanud tugeva moraalse aluse, sest kirjakeel pole nüüd enam valitud kihtide pee-

nutsemise ega mänglemise vahend, nagu arvasid keeleuuenduslased, vaid on määratud kõige laiemate rahvahulkade teenindamiseks. Seetõttu pole ka kirjakeel nüüd enam ainuüksi keelemeeste murelapseks, vaid on saanud kogu ühiskonna ja riigi asjaks. Kui näiteks kodanlikul ajal Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatus pöördus üleskutsetega suuremate ajalehtede toimetuste poole ajalehtede õigekeelsusliku külje parandamiseks võtta ametisse tehniliste korrektorite kõrvale ka keeleline korrektor, siis ei olnud sellel nimetamisväärseid tulemusi, sest ajalehtede väljaandjad pidasid keelelise korrektori palkamist tarbetuks lisakuluks. Nüüd teatavasti osutatakse ajalehtede keelelisele küljele silmapaistvat tähelepanu ja pannakse nende juures õigekeelsusravile suurt rõhku.

Siingi järgnevad seisukohavõtud on viimaste aastate jooksul kasvanud praktilisest vajadusest ühe või teise kirjastuse (RK „Ilukirjandus ja Kunst" või RK „Pedagoogiline Kirjandus") väljaannete keelelise redigeerimise tööd ühtlustada ja parendada, ja nende avaldamine siinkohal toimub esijoones praktilisest vajadusest seda ülesannet paremini täita ja tarvidusest võimalikult mitmegi riikliku kirjastuse väljaannete keele ühtlustamisele kaasa aidata.

Kui nüüd parema ülevaate saamiseks käsiteldavast lähemast keelelisest minevikust seda ajajärku kuidagi alaliigitada, siis saaksime vahest järgmise pildi:

1917—1925 — *keele organiseerimata lopsaka kasvu ehk keele vohamise ajastu* (kuni EÕS-i I köite ilmumiseni),

1925—1935 — *range reeglipärasuse ajastu* (kümmekond aastat pärast EÕS-i I köite ilmumist) ja

1936 kuni 1940, eriti alates 1940 kuni käesoleva ajani (välja arvatud keeleelule täiesti surnud okupatsiooniaastad) *demokraatliku keelevoolu süvenemise*

aeg (alates VÕS-i V trüki ilmumisest 1936 ja VII trüki ilmumisest ning nõukogude võimu algusest 1940).

Muidugi on see periodiseerimine ainult peajooneline, et ajajärgust mingit kondikavalist kujutlust anda, kuna kindlad piirid nende vahel endastmõistetavalt puuduvad.

Eespool konstateeritud arengut illustreerivad järgnevad näited konkreetseist keeleküsimustest. Alustame vaatlust õige lihtsatega.

niivõrd, kuivõrd ja **niivõrt, kuivõrt.**

Oli meil kirjakeeles alati *niivõrd, kuivõrd, sedavõrd.* Aga meie suure keelekorralduse hoogtööl leiti, et need on kunagi tulnud sõnast *võrs, võrre, võrt* ja et järelikult reeglipärased vormid oleksid *niivõrt, kuivõrt, sedavõrt.* Igatahes umbes aastail 1927—30 nimetati neid ainuõigeiks keelendeiks. Hakati siis pikema mõtlemiseta nii kirjutama ja parandama. Ka nende ridade kirjutaja on 20 a. eest end harjutanud ses suhtes reeglipäraselt kirjutama. Aga varsti tõstis tolleaegne eesti keele professor üles kahtluse, kas meil on õigus nii talitada ja kas mitte rahvakeelne hääldus ja kirjakeele traditsioon ka midagi ei maksa. Peab ütlema, esialgu oli ta keelekorraldajate hulgas ses suhtes kaunis üksi. Kuid kahtlused võtsid ikka enam ja enam maad ja mõne aasta pärast hakkasid endised teisendid *niivõrd, kuivõrd, sedavõrd* kirjakeeles uuesti pead tõstma. Ametlikult otsustati need lubada küll ainult paralleelvormidena, kuid praegu on nad ainukehtivad ja vahepealsed grammatiliselt õiged teisendid juba unustatud.

EÕS-is esinevad *niivõrt* (II köites, 1930) ja *sedavõrt* (III köites, 1937), kuna *kuivõrt* (I köites, 1925) veel puudub. Alles sõnastiku lõpul *võrd* all leiame näiteid: (kui-, seda-) *võrd* ja [(seda-)*võrt*] vt. (seda-)*võrd.*

VÕS annab juba I trükist alates (1933) ainult *niivõrd, kuivõrd, sedavõrd.*

algul ja alul.

Oli meil kõne- ja kirjakeeles väljend *algul* (näit.: *algul* ta ei teadnud seda, töö *algul*, kevade *algul* jne.). Kahekümne aasta eest aga parandati ametlikus keeles esialgu *algul* asemele *alul*, kuna see leiti tuletuvat sõnast *alg*, om. *alu*, mis on antud EÕS-i I köites (1925). Seega siis ka *alule* ja *aluni*, kui neid käändeid vaja oli (näit. kevade *aluni* on veel aega).

Varsti aga märgati, et sellega kaotab keelend oma ilmekust ning jõudu, muutub lahjaks ja nõrgaks. Mindi tagasi rahvakeelse jõulisema väljendi juurde. Leiti, et sõna *alg* võiks käänduda ka astmevahelduseta — *alg*, om. *algu*, või jälle et keelendit *algul* ei tarvitsegi lugeda käändeks, vaid juba ammu sellisena kujunenud määrsõnaks, seda enam et samast tüvest esineb teisi kivinenud tuletisi, isegi EÕS-i I köites, näit. (talve) *algu*, *algupool*, *algupära*, *algupärane* jne.

Aastal 1928 otsustas ka Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond ametlikult „paralleelkujudena lubatuks tunnistada... teisendeid, millel kirjakeeles ja ühiskeeles on kujunenud teatav traditsioon", nimelt *algul*, *algule*, *alguni*, samuti samasse laadi kuuluvaid rahvakeelseid teisendeid *pelgukoht*, *pelgupaik*, *pelgulinn* reeglipäraste *peljukoht*, *peljupaik*, *peljulinn* kõrval.

Praktikas on *algul* kirjakeeles ammu uuesti juurdunud, kuid vahetevahel näeb siiski veel mõningail autoreil käsikirjades varianti *alul* — vahepealse harjumuse ja teadmise tõttu, et kunagi on seda õigemaks nimetatud.

VÕS annab juba I trükist alates (1933) *alguks*, (töö) *algul*, *algule*, *algult*, *alguni* jt., sõnast *pelg* aga näitena *pelgupaik*.

EÕS-i II köites esinevad *peljukoht*, *peljulinn*, *peljupaik*, *peljuriik*, *peljusadam*, *peljuvahend*. Sõna *pelg* reeglipäraste

tuletiste kasutamiseks ei näi olevat nimetamisväärseid raskusi, välja arvatud pärisnimi *Pelgulinn*, mis loomulikult peab nii jääma, nagu ta on, ja mõni traditsiooniline väljend kirjanduses („on *pelgupaika* leidnud seal"). Teiselt poolt poleks ka raskusi sõna *pelg* tuletiste kasutamiseks kooskõlas VÕS-iga rahvakeelsel kujul. Sõnad esinevad harva ning ei oma seetõttu aktuaalsust.

mägestik ja **mäestik.**

Kuna tuletusliide *-stik* liitub meil üldiselt nimisõna nõrgaastmelisele tüvele (näit. *laevastik, saarestik, kõrgustik, kännustik, rahvastik, põõsastik, puiestik* jt.), võeti keelekorraldamisel õiendamisele tegelikult tarvitusel olnud reeglivastased tuletised *mägestik* ja *liugustik*, seades nende asemele keelendid *mäestik* ja *liustik*. *Mägestiku* kaitseks astuti omal ajal küll välja, nimetades teda ilmekamaks jne., kuid *mäestik* ja *liustik* on nüüd kirjakeeles täiesti läbi läinud, eriti nende rakendamise tõttu kooliõpikuis, ja meil ei tarvitse endiste väärtuletiste pärast enam muret kanda. Noorem põlv nende kunagist olemasolu ei teagi.

EÕS-i I köide (1925) annab esikohal *liustik, mäestik* ning juhatab teisendite *liugustik, mägestik* kui ebasoovitavate juurest eelmiste juurde.

VÕS annab juba I trükist (1933) alates ainult *liustik, mäestik*, kusjuures aga VII—X trükis (1940—1946) on lisaks vähemsoovitava teisendina uuesti antud ka *mägestik* (= mäestik). Tema järele ei näi aga enam olevat vajadust, kuna siin on reeglipärane tuletis siiski võitnud. (Küsimus on toodud võrdluseks järgnevaga.)

teotsema ja **tegutsema.**

Tegusõnade tuletusliide *-tse-* (-tsema) liitub üldiselt samuti nõrgaastmelisele tüvele (näit. *leegitsema, lehitsema, nokitsema, kaubitsema* jt.). Sellepärast asuti ka *tegutsema*

kallale reeglipärase *teotsema* kasuks. Viimase kasutamiseks ei näi olevat erilisi raskusi, see on saanud keeleõpikute kaudu üldtuttavaks, kuid mitte just koolipingilt tulnud rahvas kõneleb *tegutsema* ja rida keelemehi peab seda ka häälduselt kergemaks ning ilmekamaks (E. Nurm, P. Viires, R. Nurkse, M. Tedre jt.). Seetõttu mõlemad teisendid tänapäevalgi veel võistlevad eluõiguse pärast, nii et praegu kumbagi ei tarvitse lugeda veaks. Ilmsesti on aga näha, et endise *tegutsema* pooldajate ning kasutajate arv iga aastaga kasvab.

EÕS-i III köite lõpposa (toimetaja E. Muuk) annab esijoones *teotsema* ja teises järjekorras soovitatavana ka *tegutsema.*

VÕS-i I—VI trükis näeme samuti esikohal *teotsema* ja teisel *tegutsema* (= teotsema), kuid VII—X trükis on esikohal *tegutsema* ning teises järjekorras *teotsema* (= tegutsema). Seega on alates 1940. aastast toimunud pööre rahvakeelse *tegutsema* kasuks.

Tegutsema kasuks räägib ka asjaolu, et sama tüüpi *sigatsema* ja *pidutsema* asemel keegi pole hakanud tarvitama *seatsema, peotsema.*

Nagu esimestest — seni toodud näiteist näeme, on siin tegu mõtlemise teel avastatud reeglipärasuste läbiviimise katsetega kirjakeeles ning ühes sellega ka elavas ühiskeeles. Liialdatud mõtlemisest annavad tunnistust veel enam mitmed järgnevad näited.

suupiste või **suhupiste.**

VÕS-i kõigis trükkides (I—X, 1933—1946) näeme liitsõna *suhupiste,* kuna rahvakeelne *suupiste* puudub. EÕS-i III köite (1937) teises pooles (samuti E. Muugi toimetatud) näeme asja vähe teises valguses: *suhupiste* (-pistme) = suupiste, ja veidi tagapool: *suupiste* (-pistme). Seega *suupiste* on eelistatud. Viimasel ajal on hakanud *suhupiste*

kirjanduses tihedamini esinema, ja peab ütlema, see jätab lugemisel ennemini koomilise kui reeglipäraselt täiusliku keelendi mulje. *Suupiste* on omal ajal eesti rahvasuhu tõenäoliselt tulnud kõlalaenuna saksakeelsest sõnast *Zubiss*. See ebameeldiv algupära on ammu unustatud, kuid teiselt poolt selle sõna reeglipärastamine *suhupistmeks* tundub liialdatud formalismina, keele kallal liialdatud urgitsemise tulemusena. Sest kes läheb niivõrd kulunud keelendis otsima ranget loogikat, kui mitte mõni teoreetik pole küsimust üles tõstnud? Hästi loogiline *suhupiste* on kord kergel käel väikesse õigekeelsus-sõnastikku sisse võetud, kuid suurema sõnastiku koostamisel on sama autor ulatunud sellest üle vaatama ja andnud juba rahvakeelse variandi eelistatuna. Meie pole seda tähele pannud ja oleme vaevelnud *suhupistmega* ilmaaegu kaua aega edasi. Vabanegem *suhupistmest* siis nüüdki — vähemalt EÕS-i *suupistme* kasuks! Liitsõna teine pool on siingi parandatud raskemaks *m*-i lisamise teel omastavas, et teha sõna ka formaalselt konkreetset eset tähistavaks.

Viimati oli küsimus arutusel Tallinna riiklike kirjastuste keeleliste toimetajate seminaris 2. apr. 1948, kus leiti, et eeltoodud lahendus on poolik, kuna *suupiste* on rahvakeelset päritolu ja seda ei või ühisele alusele viia (küll rahvakeelse tüübi *pühkmed* eeskujul, kuid) kunstlikult soetatud, konkreetset tähendavate oskussõnadega nagu *raidmed, saagmed, viilmed, sõelmed* jne., ja et siin tuleb kõnekeele kohaselt ka omastava *m* ära jätta. Nii siis *suupiste*, om. *suupiste*. Leiti, et ainult sel kujul kõlbab sõna eestlasele suhu pista.

heategev ja **headtegev** asutis.

EÕS-i I köite alguosas esinevad sõnad *heategev, heategevus, heategevuslik*. Seega polnud veerandsajandi eest siin veel probleemi. Järgneval aastakümnel hakati aga

mõne kirjastuse väljaandeis parandama *heategeva* asemele *headtegev*, mis leiti olevat loogiliselt õigem.

VÕS-i I—VI trükis nimetatud sõnarühm puudub. VII—X trükis on üheväärsetena registreeritud mõlemad, nii *heategev* kui *headtegev*, kuna me näeme seal kõnealust sõnarühma kujul *hea(d)tegev, heategelik, heategevus.*

Küsimus omab väikest tähtsust, on aga põhimõtteliselt õpetlik: kui rahvasuus kujunes terviklik omadussõna *heategev*, siis jäi kõrvale tema liitsõnaline algupära, nagu me näit. *rätsepa* puhul enam ei analüüsi: *rätt+sepp.* Seetõttu pole tarvis temale ka tagantjärele hakata loogikat sisse istutama, seda enam et praegu sõna kuulub enam ajalukku kui igapäevasesse tarbekeelde. Aga kui siin mõnel üksikul juhul on tarvis loogiliselt väljenduda, siis kirjutagem juba lahku: *head tegev inimene* niisama kui *head sooviv kodanik.*

mõõduandev ja **mõõtuandev.**

EÕS-i I köide annab sõnad: *mõõduandev* (massgebend) ja *mõõtupidav* (masshaltend), VÕS-i I—IV trükk samuti *mõõduandev* ja *mõõtupidav.*

Aga kolmekümnendail aastail hakati ranget reeglipärasust taotlevais keelelistes ringkondades hoolega parandama *mõõduandva* asemele *mõõtuandvat,* kuna vahepeal oli leitud, et *mõõduandev* pole loogiliselt õige: *andma* ja *andev* nõuavad osastavat käänet, järelikult peab siis olema *mõõtuandev.*

Unustati, et kui mingi liitsõna tegelikku tarvitusse on mingil kujul väga juurdunud, siis ei mõelda enam tema algosistele, vaid teda võetakse tervikuna nagu ta on. Näiteks *voorimees* ei tarvitse sugugi alati olla mees, vaid on väga sageli ka naine. Niisama sobib tuntud sõna *seltsimees* ühehästi nii mehele kui naisele, samuti *keelemees.* Igatahes tuletised nagu *voorinaine, seltsinaine* ja *keelenaine*

oleksid sellise hädaloogika tulemusena tarbetud ja pentsikud.

Nii on siis ka VÕS-i V—X trükk (1936—1946) teinud õieti, kui ta mõlemat tarvitusviisi registreerides on andnud *mõõduandva* esikohal soovitatuna ja *mõõtuandva* juurest juhatanud *mõõduandva* juurde.

Küll aga luuakse u u e d tuletised reeglite ja loogika järgi. Nii ütleme ilma kahtlemata *mõõtupidav*, samuti kui *rätsepa juures mõõtu andev inimene*, kus sõnad *mõõtu* ja *andev* esinevad kumbki iseseisvalt, mitte liitsõnalises, muutunud tähenduses nagu *mõõduandev* väljendis *mõõduandev isik* (= tähtis, kaalukas isik).

aamisepp, kullasepp ja **aamissepp, kullassepp.**

Eesti ühiskeeles on sellised ametinimed ikka esinenud kahe *s*-iga: *aamissepp, kullassepp, lukussepp, müürissepp, plekissepp, potissepp*. Veerandsajandi eest leiti, eriti keeleliste huvidega mittekeelemeeste poolt, et puhta loogika järgi tuletades peaksid nad esinema kujul *aamisepp, kullasepp, lukusepp, müürisepp, plekisepp* ja *potisepp*.

Nii esinevad siis ka kõigis õigekeelsus-sõnastikes, alates EÕS-i I köitest (1925) kuni VÕS-i X trükini (1946), need sõnad kahesugusel kujul lubatuina. EÕS-is peale selle juhatatakse *lukussepa* juurest kolmanda variandi *lukksepp* juurde, *müürissepa* juurest *müürsepa, plekissepa* juurest *plekksepa, potissepa* juurest *pottsepa* juurde. VÕS juhatab *müürissepa* juurest *müürsepa* juurde, teiste puhul annab aga kolmanda variandi eelmistega üheväärselt.

Tegelikus tarvituses hakkas paarikümne aasta eest ühe-*s*-iline tüüp esialgu levima, kuid varsti saadi aru, et peale puhta loogika on keeles mõõduandvad ka foneetilised tegurid. Leiti, et rahvakeel sellises asendis hääldamise hõlbustuseks vajab tugevamat *s*-i (ka seda tüüpi kohanimedes, näit. *Kuressaare, Osmussaar*, mitte *Kuresaare,*

Osmusaar). Ühiskeelne tüüp *aamissepp, kullassepp, lukussepp, plekissepp* ja *potissepp* tuli kirjakeeles uuesti üldtarvitusele, aga veel uuemal ajal on nende kõrval levinud lühemad kujud *lukksepp, müürsepp, plekksepp, pottsepp*, mida võib aina tervitada. Need osutuvad veelgi paremaiks. Igatahes vahepeal lahjendatud teisendid *aamisepp, kullasepp* jt. on muutunud täiesti tarbetuiks.

teissugune ja **teistsugune.**

Eelmise foneetilise küsimusega ühenduses võiks ka tähele panna, et rahvakeel ei salli moderniseeritud *teissugust*, kus kõneleja vajab esimese ja teise silbi vahekohal hääldamise toetuspunkti *t* näol, nagu see temale on tuntud ja hea tundunud rahvakeelses teisendis *teistsugune*. Muidugi seda küsimust ei tekiks, kui meil sõna *teistsugune* varem poleks olemas. Aga nüüd me tunneme, et *teissuguse* hääldamisel peame oma keeleotsa kunstlikult tagasi hoidma, et ta mitte lõppseisu, toetuspunktini ei jõuaks. (Seda hääldamist võiksime võrrelda kummipalliga, mille me viskame üles seina vastu, mis aga loomuliku tagasipõrke asemel on sunnitud tagasi tõmbuma üks sentimeeter enne seinani jõudmist.)

Sellepärast eelistatakse Tallinna riiklikes kirjastustes rahvakeelset *teistsugust*. Autor või redigeerija, kes soovib suuremat järjekindlust, tarvitab ka *teiskordse* asemel mehisemat *teistkordne*, kuid siin pole küsimus nii oluline.

Foneetilise sugulasküsimusena puudutame siin vahepalana veel sõnu

varsi, varssi, varsti.

Meil on ühis- ja kirjakeeles sõna *varsti* (*t*-ga). V. Grünthal-Ridala soovitas selle asemele *varsi*'t ja ametlikus keeles võeti tarvitusele *varssi*. Viimane oli jälle vastuolus ühiskeelse hääldusega ning kirjakeelse traditsiooniga. Juba 21. dets. 1928 otsustas EKS-i Keeletoimkond

EÕS-i „edaspidi trükitavas osas normaalvormina esitada *varsti* (mitte *varsi, varssi*)". *Varssi* likvideeriti seega enne, kui jõudsid ilmuda EÕS-i III köide (*v*-tähega) ning VÕS-i kõik trükid, kus kõikjal esineb ainult *varsti.*

Nüüd läheme tagasi loogika ja reeglipärasuse valdkonda.

On palju juhtusid, kus ühe või teise ümberkorralduse teel meie õigekeelsusnormides on üks või teine keelend paremini kokku sobitatud meie grammatiliste reeglite süsteemiga, aga on ka keelendeid, mille puhul see ümberkorraldus on liiga tugevasse vastuollu sattunud elava keelega ning pole lasknud end kergesti läbi viia. Puudutame siin mõningaid selliseid.

tulikahju, tulekahju, tulekahi.

Ühiskõnekeeles ja kirjakeeles oli meil käesoleva sajandi esimesel veerandil üldiselt tarvitusel *tulekahi.* Ametlikku kirjakeelde fikseeriti see nimetus aga kujul *tulikahju.*

Siin on tegemist kahe küsimusega: üks puudutab liitsõna teist, teine esimest poolt. Astmevaheldusliik sõna *kahi, kahju, 'kahju* esineb küll EÕS-i I köites, kuid teises järjekorras olevana, sest tema juurest on juhatatud teisevältelise vaheldusetu *kahju, kahju, kahju* juurde.

Kui nüüd *tulekahi* asemele oleks võetud *tulekahju,* siis oleks siin tegemist olnud ainult sõna viimisega põhja-eesti keelelt lõuna-eestilise keele alusele. Aga sõna juurde mindi peale selle veel range loogika vinkelrauaga ja öeldi, et *tulekahju* võib tähendada ainult 'tule tekitatud kahju', kuna see, mis põleb, peab olema *tulikahju.*

Nii esineb ka VÕS-i esimeses kuues trükis (1933—37) tule tähenduses ainult *tulikahju,* kuna alles VII trükist alates (1940) näeme seal samas tähenduses ka (sõna esimese poole suhtes üld-) rahvakeelset *tulekahju*'t.

Vahepeal (1937) ilmunud EÕS-i III köide seletab eespooltoodud tähenduslikku vahet *tulekahju* ja *tulikahju* vahel, kuid toob lisaks nende rööpkujudena vastavalt ka sõnad *tulekahi* ja *tulikahi*.

Mis seisukohta siin võtta? Kõigepealt *tulekahju* või *tulekahi* tähenduses 'tule tekitatud kahju' on täiesti tarbetu väljamõeldis. Kui mõnikord harva seda mõistet on vaja väljendada, kirjutame kaks või isegi kolm sõna: *tule kahju, tule tehtud kahju, tule tekitatud kahju* vms. Jääb järele neli varianti ühes ning samas tähenduses: *tulikahju, t u l e k a h j u, tulikahi* ja *t u l e k a h i*. Kolmas neist kui ainult esimeses, rohkem vaieldavas osas ümbertehtu võiks kõigepealt kõrvale jääda. *Tulikahju* asemel peaksime aga julgesti tarvitama rahvalähedasemat kuju *tulekahju*, nagu see ka enamiku kirjakeeletarvitajate poolehoidu on võitnud, kes *kahju*'ga juba on harjunud, aga võime kaaluda ka täiesti ühiskõnekeelse teisendi *tulekahi* juurde tagasiminekut. Igatahes loomuliku keeletunde järgi otsustades võiks mõlemas osas ümbertehtud *tulikahju* tähistada nimelt seda jõuetut tulepesa, mis praeguste moodsate kustutusvahendite juures juba eos ära lämmatatakse, kuna aga teiselt poolt täiesti kõnekeelne *tulekahi* kutsub esile kujutluse jõulisest leegitsevast tulemerest, nagu sõna ise otse rahva suust on välja kasvanud.

„Ilukirjanduses ja Kunstis" ja „Pedagoogilises Kirjanduses" on igatahes viimasel kolmel aastal käsikirjade redigeerimisel kooskõlas VÕS-i viimaste trükkidega (VII—X) kehtinud juhend: „Kauemat aega sundparandatud *tulikahju* asemel võib tarvitada ka *tulekahju*, või ka *tulekahi*, viimast eriti vanemate autorite tekstides säilitades."

Seda võimalust on paljud keelemehed ka ikka rohkem ja rohkem kasutanud ning tõenäoliselt peaksime siit veel sammu edasi minema ja esimese variandi hoopis maha jätma. Siis jääksid võistlema veel ainult *tulekahju* ja *tule-*

kahi. Igatahes, kui ilukirjanduse otseses kõnes Juhan hõikab Jürile: „Hei, mehed, *tulekahi* väljas", siis on see loomulik. Aga kui ta ütleb: „*Tulikahju* väljas", on ta kõne mannetu ja tehtud.

Kuna *kahju* majandusliku mõistena on siinsel kujul kirjakeeles juurdunud, siis ongi kahju tule tähenduses liitsõna *tulekahi* parim variant, kuna ta erineb *tule kahjust* rohkem kui *tulekahju.* Vahepeal lahenduseks soovitatud *kahjutuli* kunstlikuna pole kõnekeeles pinda leidnud.

tuliriit ja **tuleriit.**

VÕS-i trükkides sõna puudub. Mõni keelemees on teda rakendanud *tuliriit* kujul, pidades seda loogiliselt õigemaks — kui riita, mis on ühtlasi tuli. Aga kõnekeeles esineb üldiselt *tuleriit* ja seletada saab ka, et see on 'riit, millest tuld tehakse', samuti kui meil on *tuletikk,* aga mitte *tulitikk,* nagu sageli ekslikult kirjutatakse. EÕS-i lõpposa esitab ka ainult *tuleriit.*

seemevili ja **seemnevili.**

Kogu rahvas kõneleb *seemnevili.* Keelekorralduse esimesel ajajärgul leiti aga, et see liitsõna pole õieti tuletatud ja et õige tuletis oleks *seemevili,* sest seemnel pole vilja, vaid vili ise on seeme. Taheti sõna muuta täiesti loogiliseks, kuigi siin oleks saanud ka *seemnevilja* seletada õigeks: *vili,* mis on seemneks, millel on *seemne* funktsioon.

VÕS-i kõigis trükkides esinevad sellest sõnarühmast ainult *seemevili* ja *seemekartul.* Praktikas on ka korrektorid ja keelemehed seda ametlikult üleliigset *n*-tähte omastavas ja teistes vastavates käänetes umbes 15 aastat maha kiskunud, kuid sellest hoolimata pole tüüp *seemevili* elavas keeles kuidagi pinda leidnud. Elava keele seisukohalt tundub see praegugi kuidagi puudulik.

EÕS-i III köites leiame hulgaviisi sõnu nagu *seemekaer, seemekartul, seemekaup, seemenisu, seemeoder,*

seemerukis, seemevikk, seemevili = külvis, *seemeviljakasvatus* jne. Aga kui me vaatame edasi selles suures sõnarühmas, kuni algavad reeglipärased omastavalised tuletised nagu *seemneaasta, seemneaed* ja *seemnepung*, siis leiame nende hulgas ka meid huvitavad rahvakeelsed teisendid (mis reeglipäraselt oleksid nimetavaliselt liitunud), kuigi teises järjekorras antuina, näit. *seemnekaer* = seemekaer, *seemnekartul* = seemekartul, *seemnekaup* = seemekaup, *seemnenisu* = seemenisu, *seemneoder* = seemeoder, *seemnerukis* = seemerukis ja *seemnevili* = seemevili, külvis.

Siit leiamegi otstarbeka lahenduse: tarvitseb ainult rahvakeelsed teisendid meie teadvuses tõsta esikohale ja kirjakeel on selles punktis kõnekeelega kooskõlastatud. Kui me keelemehed oleksid varem suure sõnastiku III köite vastavat esindust ära kasutanud, oleksime võib-olla varem siin vastuoludele õige lahenduse leidnud. Sellepärast peab hoiatama keele alal töötajaid, et kahtluste korral ei piirdutaks ainult „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" konspektiivse esindusega, vaid et igaks juhuks vaadataks ka suurde sõnastikku, kus suurema ruumi tõttu võib leida mõndagi vajalikku. Eriti võib kasulikke toetuspunkte pakkuda selle võrdlemisi uus III köide.

tõkepuu, tõketuli ja **tõkkepuu, tõkketuli.**

Teoretiseeritud reeglipärane liitsõna *tõlgeteos* (täh. 'teos, mis ise on tõlge') ei tulnud kuigi palju tarvitusele. Ja EÕS-i III köites on ta antud teises järjekorras olevana, kuna tema juurest on juhatatud *tõlketeose* juurde. VÕS-i trükkides esineb siit ainult *tõlketöö*.

Samal ajal aga esinevad VÕS-i kõigis trükkides ja EÕS-i viimases köites ainult tüübid *tõkeabinõu, tõkepuu* ja EÕS-is peale selle veel *tõketuli*. Seletati neid nii, et puu

ise on tõke ja et tuli on tõke, aga et mitte tõkkel pole puud ega tuld.

Siin pole sõnastik arvestanud elava keele taotlusi ilmekamaks, jõulisemaks väljenduseks ning teiselt poolt elav keel pole arvestanud sõnastiku normi. Kõnekeelde on jäänud ikkagi *tõkkepuu* ja *tõkketuli*. Hea tahtmise juures saaksime seletada ka, et need on tõkestamispuu ja tõkestamistuli.

Kui nüüd talvel 1947/48 „Pedagoogilises Kirjanduses" oli trükkitoimetamisel suurem teos sõjaväelise väljaõppe kohta, kus sõna *tõkketuli* esineb umbes tuhat korda, kaalus kirjastuse toimetus ühes keelemeestega asja korduvalt ning otsustas siin tegelikule kõnekeelele (ühtlasi teose autoreile) vastu tulla ja üldiselt tarvitusele võtta tüübid *tõkkepuu* ja *tõkketuli*, seega siis mitte ainult kõnealuses teoses, vaid kõigis kirjastuse väljaandeis.

katekiht ja **kattekiht.**

Tunduvalt raskem on sama tüübi küsimus liitsõnades, mille esiosaks on sõna *kate*. VÕS-i esimesed trükid annavad siin küll ainult sõna *kateleht* ja V trükist alates näeme seal veel sõnu *kateseemneline* (taim), *katevara* ja *katevili*, kuid nagu näitab EÕS-i I köide, on siit tuletatud massiliselt oskussõnu, näit. *katekarv, katekiht, katekruus* = katerähk, *katekude, katekurd, kateleht, kateluu, katemäestik, katerakk, katesulg, katetiib, katevärv* jne.

Peab ütlema, et teadusaladele kuuluvad oskussõnad, mis kunstlikult luuakse ja on seega kirjanduslikku päritolu, samal ajal ka ainult laua taga ära õpitakse, juurduvad reeglipärastena võrdlemisi kergesti. Nii on ka toodud näiteist terve rida botaanikas, zooloogias ja mujal fikseerunud, mistõttu siin nähtavasti peame üldiselt selle tüübi juurde jääma.

Aga siin hulgas on ka sõnu, mis kuuluvad igapäevase

elu alale ja üldisse kõnekeelde, näit. *katekiht* ja *katevärv*. Siin peaksime siiski vastavatel praktilistel aladel, näit. maalri käsiraamatus ka kõnekeelseid *kattekiht* ja *kattevärv* lubama, samuti raamatute köitmise alal *kattepaber* jms.

Nüüd vaatleme mõningaid keelendeid, mille puhul pimeda järjekindluse taotlus on ähvardanud või ähvardab nüüdki veel vastuolusid tekitada ühelt poolt ametliku keelenormi ja teiselt poolt kõnekeele või kirjakeele senise traditsiooni vahele või muidu kuidagi kahjustada keelt.

ümar ja **ümmar.**

Keelekorralduse rangel ajajärgul pidid korrektorid palju vaeva nägema, et käsikirjadesse ja korrektuuridesse *ümmarat* ja *ümmarikku* sisse parandada. Mispärast? Sellepärast, et ametlikus keeles oli soovitavamaks vormiks tunnistatud *ümmar*. Mispärast oli tunnistatud? Nähtavasti esijoones sellepärast, et *ümmargune* oli ühiskeelde kivikõvalt juurdunud ja et teised temaga ühte tuletusrühma kuuluvad sõnad oleksid temaga kooskõlas, et kogu rühm oleks hästi ühtlane.

Nii näeme siis VÕS-i I trükis (1933) ainuõigetena esinemas vorme: *ümmar, ümmardama, ümmargune, ümmarik, ümmarus, ümmarsulg* jt. VÕS-i V trükis (1936) näeme aga juba endale eluõigust nõudmas rööpvorme *ümar, ümardama* ja *ümarik*, kuigi esialgu teisel kohal, sest nende juurest on juhatatud kahe-*m*-iliste juurde, kus on antud suurem tuletiste rühm.

Ümmar, ümmarik, ümmarus jt. pole aga paarikümneaastase katseaja jooksul ei ühis-kõnekeelde ega ka mitte kirjakeelde elujõulistena (ilma korrektorite „abita") tunginud, mistõttu oli võõrastav, et VÕS-i viimaste väljaannete (1946) trükkitoimetaja ei lasknud siin soovitust pöörata

vastupidiseks: *ümmara* juurest juhatada *ümara* juurde ja tuletusrühm anda selle juures.

Ilmsesti on aeg küps f i k s e e r i m i s e k s: ainult *ümmargune* kahe *m*-iga, kuid kõik muud ühega (*ümar, ümarik, ümarjas, ümardama, ümarus, ümar-uss, ümarkiri* jne.). (*Ümmardama* „teenima" tähenduses ei kuulu siia rühma.) Aga kuni seda pole tehtud, võime julgesti tarvitada praktikas elulisemaiks osutunud keelendeid lubatud r ö ö p v o r m i d e n a. Ei maksa arvata, et rühmas erandliku *ümmarguse* (kahe *m*-iga) kätteõpetamine koolis teeks nimetamisväärseid raskusi: praktika on näidanud, et e l u l i n e e r a n d teeb v ä h e m raskusi kui reeglipärane vastukarva-vorm.

RK-s „Ilukirjandus ja Kunst" ja RK-s „Pedagoogiline Kirjandus" on eeltoodud seisukohta rakendatud juba alates aastast 1945.

mehaanika ja **mehhaanika.**

Eesti keeles on olnud aastakümnetepikkune traditsioon kirjutada *mehaanik, mehaanika* ja *mehaaniline* ühe *h*-ga, *mehhanism, mehhaniseerima, mehhaniseeruma* jms. kahe *h*-ga (esimesel juhul *h* rõhuta silbi, teisel juhul rõhulise silbi järel).

See vahekord on vastavais käsiraamatuis ka fikseeritud ja rakendatud, näit. EÕS-i I köites (1925), VÕS-i I—VI trükis (1933—1937), samuti kõigis eestikeelseis entsüklopeedilistes teostes. VÕS-i VII trükis (1940) näeme aga paralleelselt lubatavaina ka teisendeid *mehhaanika, mehhaanik* ja *mehhaaniline*, kusjuures sõnastiku autor E. Muuk seletavas tekstis ise tarvitab endiselt ühe-*h*-lisi vorme. Keelemeeste seas oli nimelt vahepeal tekkinud vool järjekindluse huvides kõiki neid sõnu ühte patta heita. Samal põhjusel on siis ka VÕS-i järgmiste väljaannete trükkitoi-

metaja (1946) seletavas tekstis üle läinud kahe *h* kasutamisele. See asjaolu tekitas mõnel pool arvamust, nagu pooldaks sõnastiku autor sellist lahendust või nagu vastaks see lahendus keelemeeste ühisele seisukohale. RK „Ilukirjandus ja Kunst" ja „Pedagoogiline Kirjandus" jäid aga kindlaks endisele traditsioonile, samuti Tallinna ajalehed.

Millest need võistlevad rööpvormid siis olid tulnud? Sellest, et mitmed eesti keele õpetajad olid leidnud tülikaks koolis õpetada, et ühe ning sama tüve mõnes tuletises tuleb kirjutada üks, mõnes kaks *h*-d ja et nende nõudel Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond lubas soovi korral kirjutada ka mõlemas rühmas kaks *h*-d.

Kuidas selle õpetusega siis on? Pole mingit põhjust lasta pähe õppida neid tuletisi, mida kirjutatakse ühe, mida kahe *h*-ga, vaid anda lihtsalt juhend: (selles sõnarühmas) rõhulise silbi järel kaks, rõhuta silbi järel üks *h*. See on niivõrd lihtne alus, et õpilane igal vajadusel võib ise leida õige kirjutusviisi. Või peetakse sellegi juhendi andmist liiaks ja soovitakse, et väikese õpetamismugavuse pärast täiskasvanud ja väljaõppinud keeletarvitajad kogu eluaeg peaksid koormama end kahe *h* kirjutamisega seal, kus seda pole vaja, ja et nende sõnade kõnelejad muidu rõhuta silpi peaksid tugeva *h* pärast hakkama hääldama kaasrõhuliselt ja kahe *h* vahekohal uut hoogu võtma kohe järgneva pearõhulise silbi hääldamiseks (*meh-haanika*)?

Et kõnealustes sõnades kahe *h* kirjutamisega võõrsõnade *h* ortograafiat üldse suudetaks ühtlustada, on ka petlik lootus, kuna meil küllalt on võõrsõnu, kus samas asendis *h* kirjutatakse ühekordselt (näit. *mahoonia, mahorka, boheemlane, abstraheerima* jt.), vastavalt traditsioonile või päritolukeelele. Seetõttu võiks ka kõnealuseski küsimuses vastavate eesti keele õpetajate soovituse ja EKS-i Keeletoimkonna loa kahekordse *h* üldistamiseks jätta kasutamata.

Ennemini võiks kaaluda ühekordse *h* kirjutamise laiendamist uuslaenudes jm. võõrsõnades — kui keele kergendust. Tallinna keelemeeste vahel on selles asjas nõu peetud, ja et sellist otsustamist mitte raskendada, on sõnastikes seni fikseerimata seda laadi sõnu hakatud algusest peale juba ühe *h*-ga kirjutama, näit. *hoholl* ja *tšihirr* (mitte *hohholl* ja *tšihhirr)* (viimane esineb mõnes Kaukaasia elu käsitlevas ilukirjanduslikus teoses kuni sada korda).

Mis me aga esialgu veel teha võime (kuni küsimust laiemalt kaalutakse)? Tuleks kodunemispõhimõtte alusel mõnede üksikute hästi tuntud sõnade ja nimede kirjutusviisi ses suhtes lihtsustada, näit. kirjutades seniste *sahhariin* ja *Sahhalin* asemel praegusele häädlusele vastavalt *sahariin* ja *Sahalin, Sahalini saar,* sõltumata sellest, kas laiemat *h* reformi tuleb või ei. Ja kui soovitakse *mehaanika* rühma ortograafiat tingimata lihtsustada, siis võidakse ju edaspidi selles kui igapäevases sõnarühmas rõhulisegi silbi järel hakata *h*-d ühekordselt kirjutama, muidugi ka esmavälteliselt häädlama, kui seda varem juba ei tehta (*mehanism, mehaniseerima* jt.).

Igapäevaste ning koduste sõnade hulka kuulub nüüd ka

stahhaanovlane ehk stahaanovlane.

Teataval määral häirivalt mõjub, et värske tuletussõnade rühm *stahhaanovlane, stahhaanovlik* ja *stahhaanovlus* kirjutatakse kahe *h*-ga ootuspärase ühe *h* asemel. Aga siin on põhjuseks asjaolu, et nende sõnade esialgsel kasutuselevõtmisel pole tahetud lahkolu tekitada nende ja nende aluseks oleva pärisnime *Stahhanov* vahel, kelle kui vastava määratu suure riikliku tähtsusega liikumise rajaja nimi ühenduses nimetatud sõnadega vahel tuleb mainimisele (pärisnimedes teatavasti vene vokaalidevahelist x-d kirjutatakse reeglipäraselt eesti keeles kahe *h*-ga).

Nüüd on aga kõnealused sõnad meile saanud mõne aastaga juba niivõrd tuttavaks ja koduseks, et tundub keelele koormav ja võõrastav neid kirjutada veel pärisnimede teisest keelest transkribeerimise reeglite järgi kahe *h*-ga. Kirjutades neid aga meie esimesevältelisele hääldusele vastavalt ühe *h*-ga, teeme nad meile täiesti kodusteks oma sõnadeks.

Kuna need sõnad aga paljudes teostes esinevad massiliselt, on Tallinna riiklike kirjastuste keelemehed kokku leppinud üheaegseks üleminekuks ühe-*h*-liste variantide *stahaanovlane, stahaanovlik* ja *stahaanovlus* juurde 1. I 1949.

Kokkuvõttes *h* küsimuse kohta praktikas võiks öelda järgmist: Tuleks kindlalt kinni hoida ühe-*h*-lisest kirjutusviisist sõnades, kus see enne juba on olemas, ja sellist kirjutusviisi tuleks laiendada vähemalt juba olemasolevate võimaluste alusel.

käsitletud ja **käsiteldud.**

Siia tüüpi kuuluvail sõnadel on kaks erisugust vormikategooriat, mille ühed vormid tuletuvad infinitiivist tüüpi *käsitlema* ja teised tüübist *käsitelema.* Ülevaatlikkuse pärast peame neid vormitüüpe siin kõrvutama:

I tüüp		II tüüp
käsitlema	e.	käsitelema,
käsitleda	e.	**käsitella,**
käsitlen	e.	käsitelen,
käsitlesin	e.	käsitelin,
käsitles	e.	käsiteli,
käsitlegu	e.	**käsitelgu,**
käsitlev	e.	käsitelev,
käsitlenud	e.	**käsitelnud,**
käsitleja	e.	käsitelija,
käsitletakse	e.	**käsitellakse,**
käsitletud	e.	**käsiteldud.**

Kaua olid kodanliku Eesti ajal keelemehed seisukohal, et kui tarvitada paremakõlalisi teisendeid *käsitella, käsitelnud, käsiteldud* jne., et siis tuleb kasutada ka lohisevaid vorme *käsitelema, käsitelen, käsitelija* jne. ning lüürilist imperfekti *käsitelin, käsiteli* jne., kuna seda nõudis grammatilise rühma distsipliin, range reeglipärasuse põhimõte. Et need lohisevad vormid polnud tarvitamiseks vastuvõetavad, oldi sunnitud kõlavamaid vorme teisest tüübist hoopis kõrvale jätma.

Vahetevahel algatati mõtet segatüübi tarvitamisest, kuid see ei leidnud poolehoidu, seda ei peetud võimalikuks. Aga 17. apr. 1936 otsustati EKS-i Keeletoimkonnas, et seda laadi verbidest võib tarvitada ka s e g a t ü ü p i, seega ühtesid vorme ühest, teisi teisest tüübist. Muidugi polnud sellega mõeldud ega ole üldse mõeldav, et mõlema tüübi vorme kasutataks ilma mingi põhimõtteta juhuslikult läbisegi või ammugi veel, et kummastki tüübist võidaks valida ja kasutada halvemaid esindajaid, nagu võimaldaks tõlgitseda otsuse üldsõnaline tekst, vaid on endastmõistetav, et antud vabadust tuleb kasutada ratsionaalselt, segatüübi puhul tarvitades kummastki vormikategooriast ainult paremaid vorme, nimelt *käsitlema, käsitella, käsitlen, käsitlesin, käsitles, käsitlev, käsitleja, käsitelgu, käsitelnud, käsitellakse, käsiteldud, käsiteldi* jne. (eeltoodud tabelis jämedamas kirjas trükitud). (Luulekirjanduses võidakse küll segatüüpi laiendada imperfekti (*käsitelin, käsiteli* jne.) võrra, kuna aga II tüüp puhtalt ei kuulu üldse kasutamisele.)

Seda laadi s e g a t ü ü b i l u b a m i n e tähistab olulist pööret keelekorralduses, see tähistab d e m o k r a a t l i k u s u h t u m i s e v õ i t u formalistliku suhtumise üle: Kui enne oli r e e g e l või grammatilise rühma ü h t l u s tähtsam, siis hiljem tõusis esikohale k e e l i s e, hea ja otstarbekohane, võimaluse korral ka heakõlaline keel.

Tüübi ühtluse ja ebaühtlusega tuleb meil edaspidigi tegemist. Selles mõttes on käesolev küsimus ka t ü ü p i l i n e.

Sellega on ühtlasi ühelt poolt vastu tuldud keeleuuendusliikumisele ja teiselt poolt kasutatud lõuna-eesti rahvakeelt ühis- ja kirjakeele rikastamiseks. Selles küsimuses on eesti keele demokratiseerumine jõudnud juba niikaugele, et praegusel momendil peaaegu kõik meie keelemehed pooldavad esijoones segatüüpi, alles teises järjekorras reeglipäraselt puhast ja kohati kõlatumat (*käsitletud, käsitleti, käsitletakse* jt.), aga see-eest võib-olla mehisemat I tüüpi. Viimasel ajal on kajastus kõnealuse vabaduse organiseeritud kasutamisest jõudnud ka juba kooli-keeleõpikuisse (vt. Kr. Kure ja B. Sööt, Eesti keele grammatika II, IX klassile, I jagu, lk. 24/25, ilm. 1946 ja R. Reiman, Eesti keele õpik VII klassile, I vihk, lk. 30, ilm. 1948).

RK-s „Pedagoogiline Kirjandus" ja „Ilukirjandus ja Kunst" on kõigil viimaseil aastail käsikirjade keelelisel redigeerimisel segatüüp eelistatud olnud. See tähendab, et ei kisuta keele kõlavust maha, kui autor on segatüüpi tarvitanud, ja et ennemini soetatakse heakõlalisi keelendeid juurde.

töötletud — tööteldud — töödeldud.

Eelmise verbitüübi hulka kuulus varemalt ka *töötlema* oma variantidega *töötleda* e. *töötella, töötletakse* e. *töötellakse, töötletud* e. *tööteldud* jne. (pööramis-tüüpsõnaks *taotlema, taotleda* e. *taotella* jne.; vt. näit. VÕS-i I tr. 1933, samuti V tr. 1936). Kõlavam variant hakkas tegelikus tarvituses kõlatumat välja suruma, kuid ühesilbilise *töö* järel andis kaasrõhuline *-tella* hääldamiseks raskepäraseid keelendeid, sundides hääldamisel pikka vokaali rahvalaulutaoliselt katkestama kaheks silbiks — *tö-ö-tella* jt.

VÕS-i VII trükis (1940) leiame aga need variandid juba vähemsoovitavaina, sest nende juurest juhatatakse kol-

manda variandi *töötlema, töödelda, töödeldud* juurde (tüüpsõnaks *võitlema, võidelda*).

See parandus vastas rahva ühiskeeles kujunenud tendentsile muuta keelendit lihtsamaks ja suupärasemaks. Kõnekeeles nii siis verb *töötlema* läks *võitlema*-tüüpi üle, õigekeelsus-sõnastik on seda tunnustanud ja meie ei võiks antud head võimalust jätta kasutamata. Veel enam: on aeg eelmised kaks varianti kui tarbetud tegelikust tarvitusest päris välja jätta ja tarvitada ainult tüüpi *töötlema, töödelda, töödeldi, töödeldud* jne.

talvsport ja **talisport.**

„Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" kõigis trükkides näeme esijärjekorras soovitatuna liitsõnade rühma *talvkorter, talvkuurort, talvmüts, talvsport, talvrukis, talvvili* jne., teises järjekorras *talikorter, talikuurort, talimüts, talisport* jne., sest viimase rühma juurest on juhatatud esimese juurde. Põhjuseks on muidugi asjaolu, et lihtsõnana esineb kirjakeeles *talv*, kuna teine rahvakeelne teisend *tali* on enam-vähem kõrvale jäänud. Küllap siis, loogiliselt võttes, tuletada tuleb ka esimesest.

Meie peaksime aga kahe käega kinni haarama sellest võimalusest, et keeles on lihtsõnaline teisend *tali* olemas, ja tuletama kõik liitsõnad just sellest. Mõeldagu ainult järele, kui palju keel võidab häälduse kerguselt ja kaunilt kõlalt ainuüksi sellega, kui me keeltmurdvate *talvsport, talvmüts, talvvili* jt. asemel kõneleme *talisport, talimüts, talivili* jt. Ning seda ilma mingist teisest küljest kahju kandmata. Sellepärast elagu *talimüts* ja *talisport, talirukis, talinisu! Taliuinak* elab (loodusteaduses) oskussõnana juba ennegi.

On kord kõlalisest küljest juttu, paneme tähele ka sõnapaari

kasutama ja **kasustama.**

Keelekorralduse esimesel perioodil hakkasid kirjakeelde tungima *kasutama, mõjutama, mürgitama* asemele teoretiseeritud *s*-ilised teisendid *kasustama, mõjustama, mürgistama,* samuti *kasutus, mõjutus, mürgitus* asemele *kasustus, mõjustus, mürgistus* kui täpsemad (*kasutust, mõjutust, mürgitust* võib nimelt tõlgitseda ka kasuta, mõjuta ja mürgita olekuks).

EÕS (I köide) annab siis ka *s*-ilised eelistatuina, teised vähemsoovitavaina. Korrektorite-kaader parandas omal ajal *kasustama-* ja *mõjustama*-tüüpi kirjakeelde õige rohkesti. See vähevajalik *s* oli aga kõne- ja kirjakeelele koormav, *kasustama* oli pealegi *s*-ide kordumise tõttu h a l v a k õ l a l i n e ja muutus varsti põlualuseks.

VÕS-i kõigis trükkides on *s*-ilised ja *s*-ita variandid esitatud üheväärseina, kuid praktikas on *kasustama* juba ammu kõigi poolt maha jäetud. *Mõjutama* ja *mürgitama* on samuti viimastel aastatel ilma *s*-ita eelistamist leidnud, kuigi siin *s* ei tee sõnu just halvakõlaliseks. *Mürgitama* puhul on võimalik teha ka tähenduslikku vahet: *mürgitama* = mürgiga surmama või haigeks tegema ja *mürgistama* = mürgiseks tegema (näit. mingit vedelikku või toitu).

Arstiteaduslikus kirjanduses omakorda jälle võib ka vajadus vahetegemiseks sõnade *mürgitus* (mürgita olek, mittemürgisus) ja *mürgistus* (mürgistamine, mürgitamine) vahel olla suurem kui üldises keeles, mistõttu meil on raske öelda, kas siin variandi *mürgistama* tähendust on võimalik piirata. Teiste sõnadega öeldes tuleks siin veel edaspidi tähele panna, kas *mürgitus* kahesugune võimalik tähendus (mürgita olek ja mürgitamine) segab rohkem kui *kasutuse* ja *mõjutuse* oma, mis asjaolu sunniks arstiteaduslikus kirjanduses vahetegemist seadma käesoleva lõike algul toodud alusele, s. o. tarvitama nii *mürgitama* kui ka *mürgistama*

tähenduses viimast. Selle kohta peaksid tervishoiu eriala inimesed oma sõna ütlema.

juht, om. juhu, ja juhtum.

Sõnad *juht*, om. *juhu*, os. *juhtu* ja *juhtum, juhtumi, juhtumit* on ühetähenduslikud, s. o. sünonüümid. Nimetavas käändes on *juht* halb, sest ta ei näita, kas on tegu *juhuga* või *juhiga* ja nii mõneski lauses võib nominatiivi *juht* puhul tekkida kahtlus, kumba tähendust on mõeldud, näit.: Seal oli üks selline *juht* ... Sellepärast kalduvad mõned keelemehed kõigis 14 käändes (+ mitmuse 14 käänet) tarvitama ainult sõna *juhtum* ja seetõttu me näeme väljendeid nagu: seda *juhtumit*, sel *juhtumil*, kõigil nendel *juhtumitel*, nende *juhtumitega* jne., kuna samal ajal on võimalik palju mugavamalt öelda: seda *juhtu*, sel *juhul*, kõigil neil *juhtudel*, nende *juhtudega* asi piirdubki (mitmuse osastavas eelistades *juhtusid*, kuna lühike *juhte* võib jälle segi minna *juhi* vastava käändega).

Tundub, nagu kõnnitaks üle kivide ja kändude, samal ajal kui on võimalik minna mööda siledat kõnniteed. Mis oleks lihtsam, kui ainult nimetavas käändes tarvitada sõna *juhtum*, kus selleks on tõeline vajadus (Seal esines üks selline *juhtum*), mujal aga *juhtu*? Sünonüümid on just kasulikud keele rikastuseks, stiililiseks vahelduseks, ja me peame olemasolevaid võimalusi kasutama keele rikastamiseks, mitte rikkumiseks. — Muidugi ei kuulu see küsimus esmajärguliste hulka, kuid hea keele huvides on siiski põhjust asja üle järele mõelda.

täieõiguslik ja täieõiguseline.

Ametlikus keeles on varemalt kaldutud kalliks pidama omadussõnu tuletavate liidete *-lik* ja *-line* liitumise kolmandat reeglit, mille järgi „*-line* (mitte *-lik*!) on neil omadussõnul, milledele vastab omadussõna + *ga*-lõpuga nimisõna:

sügavamõtteline (= sügava mõttega), *laiaulatuseline* (= laia ulatusega), *kahevaatuseline, healoomuline, mitmetähenduseline, täieõiguseline*" (ühest endisest keeleõpetusest).

Mitmed eesti keele õpetajad peavad praegugi siintoodud tüüpi ainuõigeks (sest reegel on armsam kui elav keel), kuigi reegli järjekindel rakendamine tihti muudab sõna tarbetult pikaks — lohisevaks ning raskepäraseks. Rahvasuu on otsinud siin mugavamat väljendusvõimalust ja nii mõnegi sõna puhul hakanud läbi ajama paari silbi võrra lühemaga. Vrd. näit. *täieõiguseline* (7 silpi) ja *täieõiguslik* (5 silpi), *laiaulatuseline* (8 silpi) ja *laiaulatuslik* (6 silpi), *samatähenduseline* ja *samatähenduslik, üheväärtuseline* ja *üheväärtuslik* (kõige parem muidugi *üheväärne*), *üheõiguseline* ja *üheõiguslik* (siit *üheõiguslikkus*, muidu tuleks koguni *üheõiguselisus*).

„Väike õigekeelsus-sõnaraamat" alates V trükist (1936) ja suure „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" III köide (1937) lubavadki väljakujunenud lühemaid teisendeid üheväärseina teistega. Sellega kooskõlas on ka Kr. Kure ja B. Söödi „Eesti keele grammatika" II osa II jaos (vt. lk. 54) eeltoodud *line*-reeglit pehmendatud, nii et kehtiva üldpõhimõtte kõrval on erandid siiski lubatavad.

Nii siis tarvitame küll *paljurahvuseline* (*rahvuslik* omab teist tähendust), *kõrgekvaliteediline* (kui mitte *kõrgekvaliteetne*), *madalasordiline, ühekorruseline, kahekorruseline* hoone (kui mitte *ühekordne* ja *kahekordne* ei ole küllalt head!), *viievaatuseline* või *viievaatuslik* näidend — sobivus oleneb siin suurel määral harjumusest —, kuid loeme hea meelega lauset nagu „Liidunõukogu ja Rahvuste Nõukogu on *üheõiguslikud*" (NSV Liidu konstitutsioon, § 37).

On veel keelendipaar, kus reeglipärasusega on liialdatud sel teel, et tähenduslikku vahetegemist on tahetud seada ebasobivale kohale. Need on

viimane ja viimne.

Rahvakeelsest alusest lähtudes on ametlikus keeles soovitatud tähenduslikku vahet teha sõnade *viimane* ja *viimne* vahel, kusjuures *viimane* tähendaks 'järjekorras viimane', siinhulgas ka 'viimati nimetatu', *viimne* aga 'absoluutselt viimane', s. o. millele midagi enam järgneda ei saa. Rahvakeelseks aluseks on siin olnud kõigepealt (praegu mütoloogiasse kuuluv) *viimnepäev* ja väljendid *viimne teekond* (hauda), *viimse võimaluseni* täis, *viimsed hingetõmbed* jms. Sel alusel saame näit. öelda: Varalahkunud viiulikunstnik esines hiljuti oma *viimse* kontserdiga (siis suri ära), kuid: Viiulikunstnik esines 1. mail oma *viimase* kontserdiga sel hooajal.

Nüüd on aga viimastel aastatel levinud haigus tarvitada peaaegu kõigis võimalikes tähendustes *viimne*. Näit.: *Viimne* koolipäev möödunud õppeaastal, *viimne* tööpäev sel nädalal, *viimne* tund laupäeval jne. Ajalehes on võidud leida isegi lauseid nagu: Vallad, kes normivilja andmisega esimesel päeval tulid esikohale, olid nädala pärast langenud *viimsele* kohale.

Kõigil neil juhtudel on puhtal kujul tegemist tähendusega 'antud järjekorras viimane', 'kõnealuses reas või seerias viimane'. Jätta niiviisi sõnale *viimane* ainult harva esinev tähendus 'eelmine', 'viimati mainitu' (näit.: lk-d 1—5, *viimane* kaasa arvatud), on niisama hea, kui rahvakeelne kõlavam variant *viimane, viimast, viimaste* jne. hoopis kasutamata jätta ja ilma mingi põhjuseta selle asemele seada raskepärasem teisend *viimne, viimset, viimsete*.

Me ei imesta, kui varem mõnel luuletajal pea igal leheküljel võis leida sõna *viimne*, sest temale võisid kaasaelamisel kõik asjad t u n d u d a „viimsetena", aga mõistuspärases tekstis on sellised liialdused täiesti mõttetud ja keelt kahjustavad. Ühtlasi moonutame sellega keele

vanameistri prof. J. V. Veski head tahet (vaatame näit. tema lauset ühe entsüklopeedia järelsõnas 1939: „Seetõttu valmis teose kaheksas ning v i i m a n e vihk mõne kuu võrra hiljemini"), kes käesoleva küsimuse algul toodud vahetegemise algatajana nähtavasti pole kavatsenud piiri tõmmata sellele kohale, kuhu see viimastel aastatel on tahtnud libiseda.

Nende ridade kirjutaja soovitus on: jääda rahvakeelse vahetegemise juurde seal kujunenud piiriga, tarvitada sõna *viimne* nii vähe, kui seda absoluutselt viimase tähistamiseks hädasti vaja on, peamiselt aga just rahvakeelseis kõnekäändudes, ja lasta kõlavamal *viimasel* muidu keeles loomulikult edasi elada.

*

Oleme eespool paljude väikeste küsimuste puhul näinud liialdusi reeglipärasuse taotlemisel või tõlgitsemisel ja loogika tagaajamisel keeles, kuid nüüd paneme tähele paari küsimust, kus see probleem eriti reljeefselt esile tõuseb. Jah,

reeglipärasus ja elav keel.

Mõlemad head asjad. Kes ei tahaks, et keel oleks võimalikult lihtne, reeglipärane, kerge ära õppida ja kätte õpetada? Kes ei tahaks ka, et kirjakeel oleks kooskõlas üldiselt kõneldava rahvakeelega, ühiskeelega ehk nn. „kõneldava kirjakeelega", et ei haigutaks kuristik kirjakeele ning ühis-kõnekeele vahel? Eriti nõukogude korra ajal, kus keel pole enam peenutsemis-, iseäratsemis- ja veiderdamisvahend, nagu mõnel dekadentlikul ajajärgul, vaid teenib kõige laiemate kihtide elulisi huvisid. Aga paraku tuleb mõnikord ette, nagu oleme juba näinud, et nimetatud head põhimõtted teineteist ei toeta, vaid satuvad isegi vastuollu.

Üldiselt on küll iga keele reeglid tuletatud enamasti keelest endast, kusjuures keelemehed reeglite ulatust ainult

laiendavad või piiravad, tuues tegelikku tarvitusse järjekindlust ja keeleõpetusse kindlamat süsteemi, kui see valitseb mitmesugustele mõjutustele alluvas elavas keeles. Ja olukord, kus eesti keele grammatikat püüti koostada ladina ja saksa keele reeglitest ja siis kaevati (nagu seda tegid saksa soost esimesed katsetajad eesti keele teoreetilise käsitluse alal 17. sajandil), et rumal talurahvas ei käi nende reeglite järgi, paneb praegusel ajal ainult muigama. Nüüd otsitakse keeles kehtivaid reegleid aina keelest endast, ja kui ühiskeelne tarvitus mõnel alal on kõikuv, teeb raskust tavaliselt küsimus, missuguse murdeala rahvakeelele sel juhul toetuda. Stiihiliselt kujunenud keeles on aga reeglid kehtivad peajoontes ja pole läbi viidud kõigis üksikasjus. Sellepärast ongi grammatika või õigekeelsussõnastiku koostaja tänamatuks ülesandeks püüda plaanipärasust keeles suurendada. Sellepärast ei tarvitse imestada, kui omaaegse üldise tendentsi juures keelelist korralagedust likvideerida mõnel juhul keelendite reeglipärastamisega mindi liiale. Nüüd, veerandsada aastat hiljem, võime juba kriitiliselt tagasi vaadata tehtud katsetele, aga tol ajal oli raske ette öelda, mis on liialdus ja mis on läbiviimiseks just paras. Asume nende ilmekate näidete juurde.

lihtne — lihtse, lihtis — lihtsa ja **lihtne — lihtsa.**

Veerandsajandi eest leiti, et sõnatüübis *lihtne — lihtsa, ehtne — ehtsa* ja *moodne — moodsa* pole asjad korras, sest tavaliselt *ne*-lõpp annab omastavas *-se* ja omastava *-sa* tavaliselt eeldab nimetavas *is-* või *us*-lõppu (näit. *raudne — raudse, tähtis — tähtsa, ihnus — ihnsa*). Joh. Aavik võttis aluseks nimetava *lihtne,* mis nõuab omastavat *lihtse,* ning Joh. V. Veski võttis aluseks omastava *lihtsa,* mis eeldab nimetavat *lihtis.* Nii asuti siin korra loomisele nii keeleuuenduse kui keelekorralduse rindel.

Sellest siis esinevadki EÕS-is (1925—1937) ja E. Muugi „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" (VÕS-i) kuues esimeses trükis (1933—1937) ainult reeglipärased tüübid: *ehtis*, om. *ehtsa* ja *ehtne*, om. *ehtse*, samuti *lihtis*, *lihtsa* ja *lihtne*, *lihtse*, *moodis*, *moodsa* ja *moodne*, *moodse*.

Aastat viisteist olid siin käsiraamatute järgi lubatud ainult reeglipärased tüübid. Tegelikus elus aga nimetavad *ehtis*, *lihtis*, *moodis* ega omastavad *ehtse*, *lihtse*, *moodse* pinda ei leidnud, ja kui neid ühte või teise teosesse sundparandati, võttis lugeja nad võõrastusega vastu.

VÕS-i VII trükis (1940) näeme siin juba rahvakeelsust uuesti eluõigustesse tõusvat, sest reeglipärase käänamistüübi *ehtis*, *ehtsa*, *lihtis*, *lihtsa*, *moodis*, *moodsa* kõrval on antud siin ja järgmistes trükkides (1946) ka kahesuguse võimaliku omastavaga *ehtne*, *ehtse* e. *ehtsa*, *lihtne*, *lihtse* e. *lihtsa*, *moodne*, *moodse* e. *moodsa*. Nii sai rahvakeelne tüüp vähemalt kolmandaski järjekorras uuesti lubatuks.

Praegu, pärast 20-aastast katseaega on selge, et kõnealustest sõnapaaridest on elujõuline ainult segatüüp *ehtne*, *ehtsa*, *lihtne*, *lihtsa* ja *moodne*, *moodsa* ning et siin võitlus elava rahvakeelega grammatilise erandtüübi kaotamiseks on olnud tarbetu. Seetõttu kuuluvad nüüd kahtlemata õigekeelsus-sõnastikest kõrvaldamisele tarbetud reeglipärased sõnapaarid *ehtis*, *ehtsa* ja *ehtne*, *ehtse*, samuti *lihtis*, *lihtsa* ja *lihtne*, *lihtse*, niisama *moodis*, *moodsa* ja *moodne*, *moodse*.

Käsiteldavasse küsimusse kuulub veel terve rida sõnu, mille õigekeelsuse arengulugu pole aga täiesti samane eelmiste omaga, näit. *hoogsa* ja *soodsa* käänamine. EÕS annab siin *hoogus*, *hoogsa*, *soodus*, *soodsa* ja viimase kõrval ka *soodne*, *soodse*, VÕS-i I—IV tr. *hoogus*, *hoogsa*, *soodus*, *soodsa* ja V—VI tr. eelmiste kõrval ka *soodne*, *soodse*. VÕS-i VII—X trükk annavad (kooskõlas *ehtsa*, *lihtsa* ja *moodsa* rühmaga) kolm võimalust: *hoogus*,

hoogsa ja *hoogne, hoogse* e. *hoogsa,* samuti *soodus, soodsa* ja *soodne, soodse* e. *soodsa.* Siit kuuluksid nüüd kõrvaldamisele *soodne, soodse* ja *hoogne, hoogse,* kuna ühiskeel kaldub siingi segatüüpide *soodne, soodsa* ja *hoogne, hoogsa* poole, kusjuures ligikaudu samavõrra elujõulised tunduvad ka reeglipärased *soodus, soodsa* ja *hoogus, hoogsa.*

Edasi vaatleme veel paari uue sõna — *pingne* ja *rõhtne* käänamist. EÕS ja VÕS-i esimesed kuus trükki esitavad meile *pingne, pingse* ja *pingus, pingsa,* VÕS-i VII—X tr. *pingne, pingse* e. *pingsa* ja *pingus* (= pingne), *pingsa.* Ühiskeeles on praegu siingi ilmselt esikohal segatüüp *pingne, pingsa* (siit ka *pingsalt* töötama), teisel kohal *pingne, pingse* ja kõrvale jäänud *pingus, pingsa.*

Edasi annab EÕS *rõhtus, rõhtsa,* VÕS-i kuus esimest trükki annavad aga *rõhtne, rõhtse* ja *rõhtus* (= rõhtne), *rõhtsa,* VÕS-i VII—X tr. (kooskõlas *pingsaga*) *rõhtne, rõhtse* e. *rõhtsa* ja *rõhtus* (= rõhtne), *rõhtsa.* Ühiskeeles on jällegi esikohal segatüüp *rõhtne, rõhtsa* (siit *rõhtsalt* asetsema), tagaplaanil *rõhtne, rõhtse* ja kadunud *rõhtus, rõhtsa.*

Lõpuks *täpse* küsimus. EÕS ja VÕS-i I—VI tr. toovad üheväärselt reeglipärased tüübid *täppis, täpsa* ja *täpne, täpse,* VÕS-i VII—X tr. *täppis, täpsa* ja *täpne, täpse* e. *täpsa.* Siin on nüüd tarbetud reeglipärane *täppis, täpsa* ja eriti veel segatüüp *täpne, täpsa,* sest siin on keeles täiesti kodunenud reeglipärane *täpne, täpse.* Siin peame reeglipärasuse võitu muidugi ära kasutama.

tank — tangi — tanki, tanki — tanki — tankit ja
tank — tanki — tanki.

Küsimus kuulub kõige valusamate hulka eesti keeles. EÕS-i III köide (1937) annab: *tank* (vedelikumahuti; soomustatud sõjamasin; tugev jämedanahkne sõdurisaabas).

I köite ees olevas vormistikus on temale antud astmevaheldusliku käänamisvormid: *'tank*, om. *tangi*, os. *'tanki*, sisseütl. *'tanki* e. *tangisse*, mitm. om. *'tankide*, m. os. *'tankisid* e. *'tanke*, m. sisseütl. *'tankidesse* e. *tangesse*.

Teises järjekorras antakse sõnastikus nimetavas käändes variant: *tanki* = tank. Selle variandi käänamisvormideks on: *tanki*, om. *tanki*, os. *tankit*, sisseütl. *tankisse*, m. om. *tankide*, m. os. *tankisid*, m. sisseütl. *tankidesse* (alati teises vältes, seega astmevahelduseta tüüp).

Tuletusrühmas näeme genitiivsete liitumustena liitsõnu: *tangilahing*, *tangitõrje* ja veidi tagapool viited *tankilahing* = tangilahing, *tankitõrje* = tangitõrje. Nominatiivi *tank* tuletisi on seega loomulikult eelistatud (kuna *tank* ise on esikohal). Sellest tulenevaid ebaelulisi liitsõnu püütakse aga vähendada mitmuse omastava appivõtmise teel, kus I ja II variant kirjas ei erine: *tankitehnika* = tankidetehnika, *tankivastane* = tankidevastane. Nominatiivsed liitumused on samuti tuletatud esimesest variandist *tank: tankauto, tanklaev, tankvedur.*

Mõni aasta v a r e m oli E. Muuk nähtavasti arvamusel, et nominatiivse variandi *tanki* puhul on rohkem lootust reeglipärast käänamist läbi viia, sest VÕS-i I—VI trükis (1933—37) esineb eespool teisena toodud tüüp *tanki, tanki, tankit* esikohal, seletustega, kuna *tank, tangi* juures on viide *tanki'* juurde. Liitsõnad on V—VI tr. antud *tanki*'st: *tankivastane* (tõke) ja *tankilahing.*

VII trüki toimetamisel (1940), seega kolm aastat pärast ülalmainitud EÕS-i III köite lõpposa toimetamist, kus esimene tüüp *tank, tangi* oli esikohal, on aga sama autor juba veendumusele tulnud, et nimetav *tanki* oma osastavaga *tankit* tegelikus elus pinda ei leia, ning on selle sõnastikust hoopis välja jätnud. Siis jäi ainuke lootus, et esimene reeglipärane tüüp *tank, om. tangi* siiski jalgu alla võtab.

Liitsõnadest näeme VII trükis ainult mitmuslikke: *tankidevastane* (tõke) ja *tankidelahing*. VIII trükis (trükkitoimetaja A. Kask) on seisukord tangirindel endine, ainult lisaks on tulnud: *tankist* (tangimeeskonna liige).

Muidugi on nimetatud sõnastike ilmumise aegadel, ümmarguselt sõjaeelsel aastakümnel korrektorite poolt teostesse jõudu mööda sisse parandatud mõlemat reeglipärast tüüpi, nii *tanki, tanki, tankit* kui *tank, tangi, tanki*. Mis tegi aga tegelik elu? Ei võtnud kumbagi vastu, isegi rahu ajal mitte. Ühelt poolt oli nimetav *tank* ilmekam ja lihtsam, sellepärast ei soovitud *tankit*, aga teiselt poolt sõna *tank* reeglipärane käänamine viis ta omastavas ning sellest tuletuvais käändeis ühte tööriista *tangid* vormidega. Nii võis näit. koostada lause: *Tangimeeskond* läks, *tangid* käes ja *tangid* jalas *tangi* juurde *tangiremonti* tegema.

Tavaliselt on küll kaastekstist aru saada, kummas tähenduses *tangid* esinevad. Ometi on tööriista *tangid* tähendus keeletarvitaja alateadvuses olnud niivõrd häiriv, et ta sõjasaapa ning sõjamasina tähenduses *tanki* pole kuidagi saanud reeglipäraselt käänata. Eriti juurdus nimetav *tank* oma reeglivastaste vormidega om. *tanki*, m. nim. *tankid* jne. sõja ajal, kus nii vastav sõjamasin kui ka saapad olid igapäev kõne all nii rindel kui tagalas. Ka kirjanduses on *tank* juba kauemat aega leidnud rahvakeelset, antud juhul seega reeglivastast käändumist. Ainult õigekeelsus-sõnaraamat oli kants, mis ikkagi ei tahtnud alla anda. 1946. a. algul nõustus küll juba prof. J. V. Veski *tanki* rahvapärast käänamist fikseerima, kuid VÕS-i VIII trüki vastutav toimetaja ei usaldanud seda veel tunnustada. Alles VÕS-i IX ja X trükis (1946. aasta II poolel) näeme sõna *tank* reeglipärase omastava *tangi* kõrval lubatuna ka rahvapärast omastava kuju *tanki*, mis ilmsesti praktikas jääb ainukeseks selle sõna käänamisvii-

siks. Reeglipärasuse ja rahvakeelsuse vahelise võitluse teravus on selles küsimuses seega kadunud.

On vähe näiteid, kus keelemeeste „meeleheitlik" võitlus grammatilise vormistiku reeglipärasuse eest oleks väljendunud nii ilmekalt kui just selles *tangivõitluses.* Kõrvale seada võiks siin ainult eelkäsiteldud *lihtne, l i h t s e* ja *l i h t i s, lihtsa* küsimust. Pakuti nii nimetavat *tanki* kui omastavat *tangi,* aga kumbki ei suutnud olukorda päästa. Aga et võitlus grammatilise vormi seisukohalt oli motiveeritud, ei salga ükski keelemees. Kuulub ju astmevaheldus eesti keele kõige iseloomulikumate joonte hulka ja meil pole ühtegi sellist vaieldamatult astmevaheldusliikku sõnatüüpi, mis käänamisel tegelikult jääks astmevaheldamata. Sellepärast on käänamine *tank, tanki* eesti keeleõpetusele tõesti valusaks haavaks (nagu oleks *pink,* om. *pinki* ja *kork,* om. *korki*). Nii oli siis võitlus siin ka palju enam põhjendatud kui luksuskatse *lihtne, lihtsa* tüübi kõrvaldamiseks. Sellepärast võeti siin seda ka tõsisemalt. Teiselt poolt oli aga võitluse lootusetus siingi juba ammu ette näha ja nii mõnigi keelemees oli seetõttu v a r e m valmis kirjakeeles ühiskeelele vastu tulema.

Kaotus grammatilise vormistiku kaitsevõitluses näitab, et p e a l e g r a m m a t i l i s e v o r m i r e e g l i t e o n k e e l e s m õ õ d u a n d v a d k a p s ü ü h i l i s e d t e g u r i d, et k a t ä h e n d u s õ p e t u s e a l a l v a l i t s e v a d j õ u d, mis võivad võistelda grammatilise vormi reeglitega ja need isegi murda, kui nad on mõjule pääsenud kogu rahva elavas keeles, nagu antud juhul näeme.

Nii mõnegi eespool käsiteldud kogemuse põhjal võime öelda, et edaspidisel keelekorraldamisel tuleb vist küll suuremal määral arvestada rahva ühiskeelt, kui seda on tehtud paaril eelmisel kümnendil, sest keel pole selleks, et soetada kauneid r e e g l e i d, küll aga on reeglid selleks, et soetada rahvale h e a d k e e l t.

ümbrikku ja kolhoosnikut.

Meil on rühm kahesilbilisi kolmandavältelisi *ik*-lõpulisi sõnu, mida käänatakse nagu *maastik, maastiku, maastikku, maastikkude* e. *maastike, maastikke* jne. Siia kuulub esijoones *ümbrik*, mis viimasel aastakümnel enamasti on olnud isegi selle rühma tüüpsõnaks keeleõpetustes, os. *ümbrikku* (mitte *ümbrikut*), mitm. om. *ümbrikkude* e. *ümbrike* (mitte *ümbrikute*), mitm. os. *ümbrikke* (mitte *ümbrikuid*). Siin toodud hoiatused käivad tal ikka kaasas, kas kirjas või vähemalt suulises õpetuses. Teisi, kindlamaid sõnu ses rühmas on näit. *mõistlik, leidlik, kartlik, mõisnik, aednik, kõrtsmik, kandmik, jändrik* jt. Neil on õieti mõlemad silbid, nii esimene kui teine, kolmandas vältes. — Teiseks kuulub siia käänamistüüpi rida konsonandiga lõppevaid laensõnu, mille viimases silbis on mingi häälik pikk, näit. *apteek, kompvek, piiskop, pankrot, kompass, kontsert, diftong* jt. (ainult neil pole *ike*-lõpulist mitmuse omastavat). — Kolmandaks kuulub siia mõlemast nimetatud liigist kolme- ja enamasilbilisi sõnu, mis meid praegu ei huvita. Kõik nad on astmevaheldusliku ja kuuluvad E. Muugi süsteemis kuuendasse käändkonda.

Nimetatud tüübi kõrval huvitab meid siin teine tüüp kahesilbilisi *ik*-lõpulisi, mis on esimeses või teises vältes, näit. *vihik, kuusik, kaasik, kaustik, kandik, lüpsik, lapsik, hommik, ööbik, taldrik, tuulik* jt. Käänamine: *kaustikut, kaustikute, kaustikuid.* Need on astmevaheldusetа ning kuuluvad E. Muugi liigituses neljandasse käändkonda.

Kolhoosnik, mis esmakordselt VÕS-is esineb selle V trükis (1936), on algusest peale fikseeritud viimasesse tüüpi kuuluvana, käänamisega: *kolhoosnikut, kolhoosnikute, kolhoosnikuid.* Eelmisil aastail on keelemees Mihkel Tedre üles tõstnud küsimuse, kas ei tuleks *kolhoosnik* ümber fikseerida kolmandavälteliseks, sest et *kolhoos* ise, millest eelmine tuletub, on kolmandas vältes (pearõhulise silbi

e e l olev sõnaosa eesti keeles teatavasti käänamise seisukohalt ei tule arvesse). Vastavalt sellele on ta varemalt ka seda sõna käänanud nagu *ümbrik*: seda *kolhoosnikku*, nende *kolhoosnikkude* e. *kolhoosnike*, neid *kolhoosnikke*, mida mõnes varem ilmunud teoses võib näha. Näib siiski (samale seisukohale on asunud ka meie Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi Õigekeelsuse ja Sõnaraamatute Sektor), et küsimuse revideerimiseks pole põhjust ja et tuleks kindlamini jääda kord fikseeritud kuju juurde. Sel alusel on siis ka näit. „Pedagoogilises Kirjanduses" kokku lepitud, nii et hilisemais väljaandeis *kolhoosniku* kahesugust käänamist ei peaks esinema.

Sõna on nimelt teisevältelisena otse vene keelest laenatud (samuti kui *narodnik*) ja sellise tüübina suupärasem. Teeksime endile ilmaaegu raskusi, kui hakkaksime selle teist ja kolmat silpi kolmandavältelistena raiuma.

Kui siin edaspidi midagi revideerida, siis võib-olla ennemini teisevältelise kergema tüübi laiendamise suunas. Ühiskõnekeeles on just kõnealuse kolmandavältelise astmevaheldusliku tüübi seas sagedamini esinevatel sõnadel tugev kalduvus „kergemaks kuluda" (teisevälteliseks astmevaheldusetuks); näiteks *ümbrikku* ja *ümbrikkude* asemele kipub *ümbrikut* ja *ümbrikute*, *kompvekkide* asemele *kompvekite* (koolis kuuluvad nad kõige sagedamini esinevate vigade hulka). Võib-olla peaksime nägema siin keele demokratiseerumise tendentsi, spontaanset arengut raskemast kergemaks ja suupärasemaks (nagu näit. *töötlema*, *töötleda* e. *töötella* läks üle *töötlema*, *töödelda*, s. o. *võitlema*, *võidelda* tüüpi).

Kviitung oli veerandsajandi eest ja on suuremalt osalt veel praegugi kõnekeeles kolmandavälteline (seda *'kvii-'tungi*, nende *'kvii'tungide*, neid *'kvii'tunge*), kuid see on õigekeelsus-sõnastikes algusest peale, nähtavasti ettenägelikult fikseeritud teisevälteliseks (*kviitungit*, *kviitungite*,

kviitungeid). (*Diftong* oli vahepeal ka lastud käänamisele moonutatud kujul *diftongit, diftongite, diftongeid,* kuid viidi kiiresti normaaltüüpi tagasi: seda *'dif'tongi, 'dif'tongide, 'dif'tonge.*)

Muidugi ei tehta siin ettepanekut *ümbrikku* ja *kompvekki* grammatikavastaselt käänama hakata, kuid nii keele uurijad ja keele korraldajad kui ka keele õpetajad peaksid elava keele arenemist selles suhtes silmas pidama. Võibolla 10—20 aasta pärast on sõna *ümbrik* lihtsustatud — praegune vigane hääldamine ja käänamine grammatikaõpetusest hoolimata muutunud niivõrd üldiseks, et seda peatakse kirjakeele normiks tunnistama.

*

Omaette suure rühma moodustavad keelendid, mille endist kirjakeelset traditsiooni on muudetud mitte sellepärast, et vana on avastatud vigaseks ja uus reeglipäraseks, vaid lihtsalt et traditsioonilist ühis- ja kirjakeelset asendada mingi murdelise või muu rahvakeelse teisendiga.

mõis, mõisa, mõisa ja **mõisa, mõisa, mõisat.**

Kirjakeeles oli siin veerandsajandi eest üldkehtiv põhjaeestiline astmevahelduslik sõnatüüp *'mõis, selle mõisa,* seda *'mõisa,* need *mõisad,* nende *'mõisade,* neid *'mõisu,* samuti ühis-kõnekeeles. Nagu eespool juba nimetatud, kasutati keelekorralduse ranget aega sellekski, et ühtesid reeglipäraseid vorme asendada teiste reeglipärastega, tavaliselt lõuna-eestilise rahvakeele põhjal.

EÕS-i I köide annab küll üheväärsetena mõlemad, samuti annavad VÕS-i kõik trükid: *'mõis, mõisa, 'mõisa, 'mõisa* e. *mõisasse, mõisad, 'mõisade, 'mõisasid* e. *'mõisu, 'mõisadesse* e. *mõisusse* ja teiselt poolt *'mõisa, 'mõisa, 'mõisat, 'mõisasse, 'mõisad, 'mõisate, 'mõisaid, 'mõisatesse* e. *'mõisaisse,* kuid praktikas parandati korrektorite-kaadri

abiga ametlikku keelde kauemat aega viimatimainitud kolmandavältelist astmevahelduseta sõnatüüpi.

Et tüüpi kuuluvusest oleneb siin silmapaistvalt erinev käänamine, siis on seega kauemat aega tehtud raskusi õigete vormide leidmiseks nii käsikirjade koostajaile kui ka õpetajaile ning õpilastele koolis. Kuna praegu sõna *mõis* kuulub ainult mineviku käsitlusse, pole seega enam produktiivne, oleks aeg keele lihtsustamiseks tegelikus tarvituses jääda ainult enamiku ühis- ja kirjakeeles traditsioonilise e s i m e s e tüübi juurde. Varem nimetatud Tallinna riiklikes kirjastustes on see variant juba aastate eest tarvitamiseks valitud.

Seda **kummi** või **kummit?**

EÕS-i I köide annab meile sõna *kummi* = taimeliim. Seda käänatakse: *kummi, kummi, kummit.* Edasi antakse seal *kummikaloss, kummiking, kummikork, kummipael, kummitald* jne. Eespool näeme veel: *kautšuk* = tooreskummi, vetruv kummi. Peale selle esinevad seal muudes tähendustes *'kumm* 1. (anum, kast) ja *'kumm* 2. (võlv, kumer pind, kumerus).

Viimased on toodud ka VÕS-i kõigis trükkides. VÕS-i esimestes trükkides esineb nende kõrval ka *kummi* tähenduses 'vetruv aine'. Sellest oleme teinud järelduse, et ka *kustutuskumm* on *kummi* ja oleme end sundinud teda käänama kujul: *kummi, kummi, kummit,* mis teatavasti jälle tegeliku kõnekeelega on vastuolus.

V trükist alates (1936) annab VÕS aga ka *'kumm* 3. tähenduses 'autokumm, kummirehv', kuigi teises järjekorras (juhatades sealt *kummi* juurde). Siia punkti alla mahuks väga hästi ka *kustutuskumm* kui valmis-ese, ja kui me teda oma mõttes sinna pole paigutanud, siis pole me VÕS-i poolt lubatud võimalust seni osanud küllaldaselt ära kasutada. Sellepärast ütleme siis nüüdsestki peale julgesti: „Kas

te võiksite mulle lubada oma *kummi?"* ja me tunneme, nagu oleksime vabanenud ühest halvast painajast, sest me saame sel juhul kõnelda nii, nagu eesti keel tõeliselt on.

tainas ja **taigen.**

Rahva ühiskeeles esineb sõna kahesugusel kujul — põhja-eestiline astmevahelduslik *tainas, 'taina, tainast, 'tainad, tainaste, 'tainaid* (selle käänamisega pole raskusi), teiselt poolt kirjakeele kaudu suuremal määral kui enne levinud *'taigen, 'taigna, 'taignat* (mitte *taigent*), *'taignad, 'taignate* (mitte *taigende*), *'taignaid, 'taignatesse* e. *'taignaisse* jne.

VÕS-i kõik trükid annavad viimase tüübi eelistatuna: *'taigen, 'taignane, 'taignataoline* ja viidetega *'tainane* (= taignane), *tainas* (= taigen), kuid eraldi *'tainjas* (tainataoline).

EÕS-i III köide (1937) oma lõpposas annab *taina* eelistatuna: *taigen* (= tainas), *taignaküna* = tainaküna, *taignane* = tainane, *tainaküna, tainane,* [ainult] *tainapea, tainas, tainataoline* = *tainjas,* vahepeal aga paar oskussõna kujul *taigenmass* ja *taigenpuder.*

Kokkuvõttes antakse seega tüübid meie õigekeelsusallikais üheväärseina ning autoril, tõlkijal või redigeerijal tuleb teose juurde asumisel, kus sõna tihemini esineb, otsustada, kumba tüüpi ta püüab järjekindlalt tarvitada. Üksikud kivinenud oskussõnad nagu *taigenmass* jt. ei pea siiski takistama üldiselt *taina* kasutamist, nagu näitab EÕS-i enda vastava sõnarühma esindus, samuti kui teiselt poolt *tainapea* ei pea takistama *taigna* tarvitamist.

RK-s „Pedagoogiline Kirjandus" on paari aasta eest, silmas pidades *taigna* raskepärasust nii käänamisel kui hääldamisel, kooskõlas EÕS-i III köitega otsustatud *tainas* eelistavalt oma väljaandeis tarvitusele võtta ja on ka asu-

tud kahesugust esindust järk-järgult likvideerima järjekindla *taina* kasuks.

palede, palete ja **palgete.**

Kolm mitmuse omastavat, olenevalt aluseks võetavast käänamistüübist. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat" (1918) annab ainult: *pale, palge, palet, palete, palgeid.* EÕS-i II köide (1930) samuti, lisaks tuletisi nagu *palge-erk, palgeluu, palgepuna, palgehigi, palgessepanek* jt. VÕS-i neli esimest trükki (kuni 1935) ikkagi samuti, tuletistest aga ainult kaks näidet: *palgehigi* ja *palgeline.*

VÕS-i V ja VI trükk toovad väikese muudatuse: mitmuse omastava *palete* kõrval näeme siin ka teist varianti *palgete,* samuti muis vastavais mitmuse käändeis, näit. sisseütl. *paletesse* e. *palgetesse* e. *palgeisse.*

Kõigis seni nimetatud sõnaraamatuis on esitamata jäetud kõige lihtsam põhja-eestiline ning ühiskeelne sõnatüüp *pale, pale, palet, palede, palesid,* kuid VÕS-i VII trükis (1940) ja ka järgmistes trükkides on see juba toodud, pealegi esikohal soovitatuna, sest tuletise *palgehigi* juurest on juhatatud *palehigi* juurde. Aluseks on siin EKS-i Keeletoimkonna otsus 17. maist 1938, mille järgi seda rahvakeelset varianti lubati endise kõrval tarvitusele võtta (6 häälega poolt). VÕS-i autor pani siis lubatud teisendi esikohale.

Mis meie nüüd võime teha küsimuse lihtsustuseks? Ühelt poolt võib soovitada kasutada viimati käsiteldud lihtsaimat tüüpi. Kui aga seda peetakse liiga ilmetuks ja *palge* tuletisi kirjakeeles väga juurdunuks, siis tarvitatagu varem fikseeritud *pale, palge* tüüpi, kuid sel juhul kindlasti kõrvale jättes tema mitmuse omastava esimest teisendit *palete* (muidugi ka muudest vastavaist mitmuse käänetest), kasutades ainult teist varianti *palgete,* samuti *palgetesse* e. *palgeisse* (mitte *paletesse*) jne., sest kui esimese

käänamistüübi mitmuse omastav on *palede*, siis peab teise tüübi vastav vorm erinema sellest rohkema kui ühe tähega, et vältida alatisi ortograafilisi segiminekuid (seega tuleks siis tarvitada ainult kas *palede* või *palgete*, *paledega* või *palgetega* jne.).

põrsad ja **põrssad.**

Põhja-eesti rahvakeele põhjal oli ühiskeeles häälduse *põrssad* tavaline. Veerandsada aastat tagasi kirjutati meil aga pikka *s*-i helisevate kaashäälikute *l*, *m*, *n*, *r* järel üldse veel ühekordselt, nii siis *marsima*, *marsal* ja *vars* (om. *varsa*) samuti kui *vars* (om. *varre*), mida võime näha näit. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus" (1918).

Suure keelekorralduse alg-ajastul oleksime oodanud ka *põrssa* kirjutamist kahe *s*-iga, nagu me juba EÕS-i I köite algul näeme *avanss*, *bilanss*, *arssin*, *farss* jt. Aga seda ei tulnud. EÕS-i II köites (lõpuni trükitud 1930) näeme *põrsad* lõuna-eestilise häälduse kohaselt fikseerituna, venitatavaks kolmanda välte häälikuks märgitud *r*, näit. *põrsa*, *põrsaid*, *põrsaliha*, *põrsapraad*, *põrsasült* jt. (hääld. *põrrsaid*, *põrrsaliha* jne.).

Põrssad kasuks on trükis sõna võtnud paar keelemeest juba 1922 ja 1925 (ajakirjas „Eesti Keel") ning E. Nurm on *põrssale* pühendanud koguni pool artiklit („Eesti Keel" 1929, lk. 108—109), millele järgnes elav poleemika. *Põrsas*, *põrssa* kasuks räägib ka meil teistes sõnades tavaline astmevaheldus *rss : rs* (näit. *varss: varsa*, *kärss: kärsa*, *kurss: kursi*, *märss: märsi*, *marsin: marssida* jne.), kuna vaheldus *rrs : rs* ei ole tavaline. Peale E. Nurme on *põrssad* leidnud keelemeeste seas veel Rein Nurkse pooldamist.

14. mail 1928 on Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatus võtnud seisukoha: „T o e t u d e s o t s t a r b e k o h a s u s e j a r a h v a k e e l s u s e p õ h i m õ t t e l e, otsustatakse soovitada Õigekeelsuse-sõnaraamatu komisjonile vormi

põrssad." Nähtavasti on vahepeal vastavad EÕS-i poognad juba trükitud ja eeltoodud soovitusest hoolimata just *põrsaga*, sest sama 1928. aasta 21. dets. on EKS-i Keeletoimkond l u b a n u d EÕS-i II köites fikseeritud *põrsas, põrsa* k õ r v a l paralleelkujuna ka *põrsas, põrssa*, „millel kirjakeeles ja ühiskeeles on kujunenud teatav traditsioon". Selle põhjal on siis VÕS-i kõigis trükkides (1933—46) lubatud olnud mõlemad, *põrsad* ja *põrssad.*

Idealistlikus ilukirjanduses esinesid *põrssad* muidugi harva, sedagi mitte alati äralõigatud teise *s*-iga, mistõttu me ei satu vist nimetamisväärselt vastuollu kirjakeele vahepealse traditsiooniga, kui me nüüd grammatilise süsteemi lihtsustuseks üksmeelselt hakkaksime kirjutama *põrssad.*

„Ilukirjanduse ja Kunsti" ning „Pedagoogilise Kirjanduse" väljaandeis on paaril viimasel aastal *põrssad* eelistavalt kasutamisele võetud, et võimaldada emakeelt hääldada vana traditsiooni alusel ilmekalt ja mehiselt.

öösel ja **öösi.**

Varemalt kõneldi ja kirjutati meil üldiselt *öösel* ja *ööseks*, kuid ametlikus kirjakeeles hakati eelistama ning rakendama kujusid *öösi, öösiks.* Endisi roogiti välja ning uusi parandati asemele. Hiljem on ka õigekeelsus-sõnastikud seda vahekorda sellisena registreerinud, nimelt EÕS-i III köide: *öösel* = öösi, *ööseks* = öösiks ja *öösiks* (jääma), VÕS-i kõik trükid: *öösel* (= öösi), *öösi* (tulema), *ööseks* ja *öösiks* (jääma); peale nende veel keelendeid, mille üle pole vaielda, näit. *öiti, öösiti* jt.

Siin näib olevat tegu kasutu taganemisega traditsioonist; pealegi võib rahvasuus pigemini kuulda tugevamat teisendit *öössi* (või *üüsse*) kui *öösi*, mis lisaks veel langeb kokku teise sõna omastava ja osastava käändega (*öös*, om. *öösi*, os. *öösi* = aas). Siin võiks küll soovituse pöörata

vastupidiseks: *öösi* (= öösel) ja *öösel* (tulema), samuti *öösiks* (= ööseks) ja *ööseks* (jääma), seejuures praktikas kirjakeele ühtluse huvides rakendades ainult teisendeid *öösel, ööseks.*

Vastnimetatud kirjastused on juba 1945. aastal oma väljaandeis ainutarvitamiseks valinud viimased variandid.

kirjuid ja **kirjusid.**

Meie kirjakeel on teatavasti üldiselt kujunenud põhjaeestilise rahvakeele põhjal enama kui kahe sajandi jooksul. Uuemal ajal on seda silmapaistvalt täiendatud eesti murdeist, eriti lõuna-eesti rahvakeelest ammutatud sõnavaraga — kirjakeele kasuks. Kirjanduslik keel on saanud rikkamaks, teaduslik keel (oskussõnad) täpsemaks. V ä h e m produktiivseks tuleb aga pidada keelekorralduse range aja tendentsi olemasolevate sõnade kehtivat vormistikku asendada teisega, eriti kui ka vana on õige, sõnade nihutamist ühest vormitüübist teise (ühe või teise murde põhjal), mis sisuliselt keelele midagi juurde ei anna.

Nii oli meil näiteks veerandsajandi eest kirjakeeles kindlalt juurdunud kolmandavältelisena *'kirju,* mitm. om. *'kirjute,* osastav *'kirjuid* (käändub nagu *'aasta*). Ühiskõnekeeles samuti. Rahvakeelseks põhjaks talle on Viru, Järva ja Harju.

Keelekorralduse algul fikseeriti aga sõnastikes ainuõigena teisevälteline *kirju,* mitm. om. *kirjude,* osastav *kirjusid* (käändub nagu *piiga*). Rahvakeelseks aluseks peamiselt maa-ala Põhja-Tartumaalt Pärnu rannani. Ühiskeelse tüübiga harjunud kodanikule oli see kui hoop näkku, nagu sunnitaks ütlema *'aastaid* asemel *aastasid.* Endist ei jäetud sõnastikku rööpvorminagi mitte.

Sellest siis tuli korrektorite pingutav, aastat kümme kestnud töö *kirjuid* väljarookimiseks kirjandusest. Käsikirjades võis näha a i n a e n d i s t keelendit. Isegi keeleõpe-

tustes hakati teisevältelist *kirjut* kummardama, teda tüüpsõnaks seades, kuhu ta kui kahesuguse väldestikuga keelend sugugi ei sobi, lõks-katseteks harjutustes jne. *Kirjuid* tagakiusamine läks nii suureks, et ta pidi kaduma isegi „Kalevipoja" juubeliväljaande värssides (*kirjuid* asemel esineb seal *kirjusid*).

Aga mis liig, see liig. Ülekohus ei seisa kotis. „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" V trükist (1936) alates on teisevältelise *kirju* kõrval (tüüpsõnaks *hapu*) uuesti lubatud ka kolmandavälteline *'kirju* (käänamistüüp *'näotu*), et ta võiks endale elamispinna tagasi võita. Ainuõigeks teda Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond siiski veel ei tunnistanud (5. okt. 1937). Ja ka põhjusega: Veel kümme aastat pärast VÕS-i V trüki ilmumist võis kohata eesti keele õpetajaid, kes ei teadnud, et kolmandavälteline *kirju* on uuesti lubatud, muudest kodanikest rääkimata. Nii palju nõuab keelenormi m u u d a t u s e tutvustus aega sõnastiku kaudu.

„Ilukirjandus ja Kunst" ning „Pedagoogiline Kirjandus" valisid juba aastal 1945 endale ainutarvitamiseks kolmandavältelise tüübi *kirju, kirjud, kirjute, kirjuid.*

paljuid ja **paljusid.**

Palju on kõigis meie õigekeelsus-sõnastikes fikseeritud teisevältelisena, mitm. osastavaga *paljusid.* Aga miks on viimaseil aastakümneil *paljuid* esinenud koolis kõige sagedamini tehtavate vigade seas? Sellepärast, et *paljuid* õige tavaline on olnud meie ühis-kõnekeeles. Küllap on teda varem laialdasemalt kolmandavältelisena hääldatud. Vastasel korral tuleks oletada lihtsalt segunemist *aasta*-tüüpi sõnadega, kust ta on saanud endale analoogilise lõpu *-id,* nagu me oleme rahvasuus kuulnud ka *hapuid* kapsaid pro *hapusid.* Praegu pole aga vormilist alust *paljuid* kirjutamiseks, kuigi see on kõlaliselt parem kui *paljusid.* Tõenäoliselt on viimane ka kooli ning kirjanduse kaudu meil juba

küllaldaselt kodunenud, nii et *paljusid* kätteõpetamist tuleb ainult süvendada.

terviseid ja **tervisi.**

Meil oli teisevälteline *tervis* üldine nii ühis- kui kirjakeeles ning kirjas ja kõnes saadeti ikka *terviseid.* Veerandsajand tagasi seati aga ametlikus keeles selle asemele lõuna-eestiline kolmandavälteline *'tervis,* mitm. osastavaga *'tervisi* (hääldada: *terrvis, terrvisi*). Nii esineb ta ka VÕS-i I—VI trükis (1933—1937) ja EÕS-i III köites (1937).

Olukord tekitas kauemat aega võõrastust, sest norm oli vastuolus tegeliku eluga, kuni viimaks EKS-i Keeletoimkond 17. mail 1938 otsustas ametlikult teisevältelise *tervise* uuesti lubada, esialgu küll paralleelvormina vahepealse ametliku kõrval. Nii jäi siis võimalus luuletajal tundeliselt hõigata: *„Viige tervisi, valged lagled, viige tervisi, hõbepurjed"*, muidu aga saata lihtsalt *terviseid.* Nii ongi tavalises kirjanduslikus tekstis teisevälteline *terviseid* uuesti igapäevaseks saanud. VÕS-i VII—X trükis (1940—46) näeme üheväärseina mõlemat.

põhjuseid ja **põhjusi.**

Põhjus oli meil ühis- ja kirjakeeles samuti teisevälteline, mitmuse osastavaga *põhjuseid,* ning samuti seati selle asemele lõuna-eestiline kolmandavälteline *'põhjus,* mitm. osastavaga *'põhjusi.* Sellisena esineb ta EÕS-i II köites ja VÕS-i kõigis trükkides.

Mais 1938 oli *põhjuseid* taastamise küsimus koos *tervise* küsimusega EKS-i Keeletoimkonnas arutamisel, kuid pahanduse pehmenduseks, kokkuleppe huvides jäeti *põhjus* kolmandavälteliseks, nagu ta vahepeal oli fikseeritud.

Sellest on nüüd jälle kümmekond aastat mööda, mille jooksul ikka kolmandavältelist *põhjust* on edasi õpetatud,

ja näis, et on hilja veel midagi ette võtta. Küsimust arutati siiski Tallinna riiklike kirjastuste keelelises seminaris 1948. aasta kevadel korduvalt, kusjuures avaldati rahulolematust asja senise lahendusega. Seejuures esines keelemees Rein Nurkse pikema sõnavõtuga *terviseid* ja *põhjuseid* põhjenduseks. Sõnavõtt on ilmunud „Nõukogude Õpetajas" 22. mail 1948, nr. 21.

R. Nurkse toob seal näiteid *põhjuseid* esinemisest kirjakeeles käesoleva sajandi algul, samuti vanemais grammatikais alates Wiedemanni omast (1875), kusjuures ümmarguselt 40 aastat hiljem hakkab, nähtavasti Jõgeveri algatusel, grammatikaisse tungima kolmandavälteline *põhjus*, kuna ta veelgi ligi 30 aastat hiljem on tõstetud isegi tüüpsõnaks, seega käänamise eeskujuks kindlatele sõnadele nagu *raskus, seadus, määrus* jne., kuhu ta muidugi kui ise kahtlane kõige vähem sobib.

Edasi näitab Nurkse, kuidas kolmandavälteline *põhjus* ei sobi eesti keele tuletussüsteemi. Tema artikli põhjendav osa (lühendatult) kõlab järgmiselt (lugemisel silmas pidada hiljem järgnevat tabelit):

„Meil on kolmesilbilise tüvega *-se*-sõnu keeles kahte päritolu:

I. Muist sõnu on saadud liitega *-use*, varem *-ude*, mis tuletab:

omadussõnadest ja omadussõnalise tähendusega nimisõnadest omadusenimesid nagu *'raskus, 'suurus, 'küpsus, 'uudus, 'tervus, 'pikkus, 'laius, 'sõprus, 'narrus* jne. Kui esialgselt teisest silbist lahtised on need sõnad ilmkahtlemata kolmandavältelised; kolmandavältelisus jääb püsima ka siis, kui sõna oma esialgse omadusenimelise tähenduse kõrval hargneb märgitsema ühtlasi asjanimelisi mõisteid nagu näit. *'haigus* ('haigeolek' ja ka 'tõbi'), *'kindlus* ('достоверность, надежность' ja 'крепость').

II. Muist sõnu on aga saadud paljudes soome-ugri keeltes esineva liitega *-kse*, praegu *-se* (vrd. soome *sormus: sormuksen* sõnast *sormi* 'sõrm'), mis on kaotanud oma ürgselt deminutiivse tähenduse ja tuletab nüüd:

1. Tegusõnadest ühelt poolt

a) tegevusenimesid nagu *'ketrus, 'ootus, 'kerjus* ('kerjamine'), *'pettus* jne., teiselt poolt

b) tegevuse saaduste või üldse tegevusega ühenduses olevate asjade või isikute nimesid nagu *kedrus, oodus, kerjus* ('kerjaja'), *petis* jne.

Kui enamikus esialgu teisest silbist kinnised, peaksid deverbaalsed *kse*-sõnad teisevältelised olema ja ongi seda tegevusega ühenduses olevate asjade ja isikute nimede osas, päris tegevusenimed ise aga on nende eneste seas leiduvate kokkutõmmatud teise silbi vokaaliga, nn. kontraheeritud tüvede (milledes teine silp on esialgselt lahtine) otsesel ja kolmandavälteliste *-ude*-omadusenimede kaudsel mõjutusel kolmandavältelised.

2. Omadussõnadest asjanimesid *is*-lõpuga nagu *küpsis, uudis, tervis* jne. Omadussõnadest tuletatud *is*-lõpulised asjanimed on teisevältelistena vastakpositsioonis samadest omadussõnadest tuletatud kolmandavälteliste *us*-lõpuliste omadusenimedega.

3. Nimisõnadest asjanimesid, mis põhisõnadega kuidagi ühenduses on, nagu *sõrmus, silmus, kannus, lõpus, otsus, põhjus, korrus* jne. Kui esialgselt teisest silbist kinnised, on siiakuuluvad sõnad teisevältelised, meie *põhjus* ka teiste seas.

Ajaloolist arengut kõrvale jättes võib kõnealuste *-se*-sõnade jaotuse praktiliseks otstarbeks märksa lihtsamalt kokku võtta: 1) omadusenimed (kõik denominaalsed, s. o. noomenitest tuletatud) — kolmandas

vältes, 2) tegevusenimed (kõik deverbaalsed, s. o. verbidest tuletatud) — kolmandas vältes ja 3) asjanimed (deverbaalsed ja denominaalsed) — teises vältes.

Või veelgi lühemalt:

1) omaduse- ja tegevusenimed (*küpsus*-tüüp ja *ketrus*-tüüp) — kolmandas vältes ja

2) asjanimed (tüübid *küpsis*, *sõrmus* ja *kedrus*) — teises vältes.

Näitliku ülevaate neist annab järgnev tabel.

Omaduse- ja tegevusenimed (III välde)		**Asja- ja isikunimed** (II välde)	
Omadus-sõnadest:		Omadus-sõnadest:	Nimi-sõnadest:
küpsus		*küpsis*	*sõrmus*
uudus		*uudis*	*silmus*
tervus		*tervis*	*kannus*
raskus		jne.	*lõpus*
suurus			*otsus*
pikkus		Tegu-sõnadest:	*põhjus*
laius			*korrus*
jne.			jne.
	ketrus	*kedrus*	
	ootus	*oodus*	
	kerjus	*kerjus*	
	pettus	*petis*	
	jne.	jne.	

Et *põhjus*-sõna ilma vähemagi kahtluseta kuulub denominaalsete asjanimede hulka (*sõrmus*-tüüp), nagu seda juba Wiedemann on õigesti ära tundnud, siis on keelepsühholoogiliselt ja ka loogiliselt arusaadav, miks kõnekeel siin

kirjakeelele nii vintsket opositsiooni teeb. Et aga kirjakeel omalt poolt kord tehtud väärotsusest nii kramplikult kinni hoiab, see võib hõlpsasti paista ei midagi muud olevat kui jonnakas tühja koti püstiajamine keelemeeste poolt ja keeletarvitajaskonna kiusamine.

Põhjus-sõna teisevälteliseks tunnistamine ja mitmuse osastava *põhjuseid* legaliseerimine ei päästaks eesti keelt küll veel mitte kõigist raskustest, mis *-ne-* ja *-s*-sõnadest mitmuse osastava moodustamisel esile kerkivad, kuid likvideeriks ometi ühe tähtsama segadustekolde *-s*-sõnade alal. Mida varem see võimalikuks saab, seda parem meie areneva kirjakeele tervisele."

Küsimust arutati Tallinna riiklike kirjastuste eelnimetatud keelelise seminari 40-liikmelises kollektiivis peamiselt 9. aprillil 1948, kusjuures leiti, et sm. Nurkse põhjendused on küllalt kaaluvad senise olukorra revideerimiseks. Ühelt poolt toonitati küll (sm. Remmel), et kolmandavälteline *põhjus* on koolis juba kätte õpetatud, kuid teiselt poolt toodi ette, et just selle tõttu kalduvad õpilased ka teisi teisevältelisi sõnu kolmandavälteliselt hääldama ja käänama (*neid otsusi* ja *ollusi*) ning teevad selles küsimuses vigu ikkagi edasi.

Seetõttu leiti, et ainuke tee sellest vigadekoldest vabanemiseks on vigade põhjuse kõrvaldamine — *põhjuse* tagasiviimine kirjakeeles teisevälteliste sõnade hulka, kuhu ta normaalselt kuulub. Nii siis otsustatigi Tallinna riiklike kirjastuste väljaannetes teisevältelist *põhjust* (*põhjuseid*) lubada ning see eelistavalt tarvitusele võtta, nagu seda on tehtud sõnaga *tervis* (*terviseid*) juba eelmise 10 aasta jooksul.

kõrb, kõrve, kõrbe ja **kõrbe, kõrbe, kõrbet.**

Küsimus kuulub kõige vaevarikkamate hulka meie õigekeelsuse õpetuses, nimelt tehtud muudatuste pärast.

Veerandsajandi eest oli ühis- ja kirjakeeles üldkehtiv kolmandavälteline ilma astmevahelduseta tüüp *'kõrbe, 'kõrbe, 'kõrbet, 'kõrbesse, 'kõrbed, 'kõrbete, 'kõrbeid* (käändub nagu *raske*). Sümboliseerigu seda kirjandusloost tuntud Jakob Liivi „Kõrbelõvi". „Eesti keele õigekirjutusesõnaraamatus" (1918) näeme ka veel 1) *kõrbe, kõrbe, kõrbet, kõrbete, kõrbeid*, kuid seal kõrval teistes tähendustes 2) *kõrb* (= mets), *kõrve, kõrbe, kõrbede, kõrbi* ja 3) samuti käänatult *kõrb* (= kõrbemine), *kõrve, kõrbe.*

EÕS-i I köide on ühtlustanud sõnad kahes esimeses tähenduses keerulisema variandi kasuks, andes 1) liivakõrbe tähenduses *'kõrb* (Wüste), *kõrve, 'kõrbe, 'kõrbe* e. *kõrvesse, 'kõrbede, 'kõrbesid* e. *'kõrbi, 'kõrbedesse* e. *kõrvisse* [1] ja

2) *'kõrb* (= laas, põline suur mets) — vormid endised, seega samad mis eelmisel, ja

3) *kõrve* (= kõrbemine), *'kõrbe, kõrvet, kõrvete, 'kõrbeid* (viimane tüüp vastupidine endisele vaheldusele selles tähenduses).

Tuletisi on antud kahes rühmas: 1) *kõrvekana* (lind), *kõrvelaev* = kaamel, *kõrveliiv, kõrveluide, kõrvetaim* jt., siinhulgas ka *kõrvekarv* (Brennhaar), *kõrvenõges* ja *kõrverakk* (seega 1. ja 3. tüübi tuletised koos, seejuures 3. tüübi omad endise (1918. a.) vahelduse *kõrb, kõrve* alusel); 2) *kõrvekoer* (= hunt), *kõrvekuusk* (metsas kasvanud kõvapuune kuusk), *kõrvemaa* (Wildnis, пустошь), *kõrveosi* (= metsosi), *kõrvepüü* (= laanepüü).

VÕS-i 6 esimest trükki annavad eelmisega kooskõlas *'kõrb* 1. (laas, põline suur mets), *kõrve, 'kõrbe* ja *'kõrb* 2.

---

[1] Sümboliseerigu seda tüüpi uuemast ajast operett *„Kõrvelaul"*, mida aga üldsus meeleldi hääldab kujul *Kõrbelaul* või vähemalt kaldub hääldama *Kõrrvelaul*, sest III välde omastavas tõuseb siin alateadlikult esile.

(tühi, viljatu liivamaa), *kõrve, `kõrbe,* kolmandaks *kõrve* (kõrbemine), *`kõrbe, kõrvet* (seega nagu suureski sõnastikus, ainult kahe esimese järjekord muudetud); tuletistest *`kõrbene, `kõrbkuiv, `kõrblane* (kõrvevõitu), *kõrveliiv* ja *kõrvenõges.*

Vaheldus *kõrb, kõrve* „liivakõrbe" tähenduses on uuemal ajal laiemalt rahvakeelele olnud niivõrd võõras ja segi vastupidise vaheldusega *kõrve, kõrbe,* et 20 aasta jooksul ei ole suudetud koolis ametlikult kehtinud vaheldust kätte õpetada. Õpilaste eksamineerimisel on olnud see tavaliseks testinumbriks: oskas õpilane *kõrb, kõrve* õieti käänata, oli hea; ei osanud (nagu see ikka oli) — teadmised puudulikud.

17. mail 1938 oli küsimus EKS-i Keeletoimkonnas revideerimisel, kusjuures otsustati paralleelvormina lubada selle sõna käänamist *reede*-tüübi kohaselt, seega endise kõnekeele ja kirjaviisi kohaselt astmevahelduseta: *`kõrbe, `kõrbe, `kõrbet.* Otsus tehti üksmeelselt 8 häälega, kusjuures samal koosolekul rida teisi otsuseid tehti 6 ja isegi 4 häälega (3 vastuseismisel). Nii esineb siis ka VÕS-is VII trükist (1940) alates teises järjekorras lubatuna *`kõrbe* (= kõrb 2. [kõrve]), *`kõrbe, `kõrbet.* Tema rakendamisele aga järgneva 10 aasta jooksul teise tüübi k õ r v a l ei asutud, kartes esinduse üldpilti veel segasemaks muuta.

On selge, et kui keelenormide määrajad omal ajal oleksid ette näinud, missugust õpilaste vaevamist see tüüp *kõrb, kõrve* aastakümneteks toob, nad poleks seda tüüpi selle sõna õigekeelsuse aluseks võtnud.

Kui nüüd seda asja s i s u l i s e l t vaadata, peab ütlema, et „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat" (1918) oli siin vist küll tervemal alusel, kui ta astmevahelduslikku tüübi *`kõrb, kõrve, `kõrbe* andis 1) suure põlise metsa tähenduses, kuna sellel on rahvakeeles alused olemas (näit. mitmel pool esinevad kohanimed nagu *Kõrveküla* ja *Kõrve-*

nuka, kusjuures on mõeldud ikka Metsaküla ja Metsanurka (liivakõrbet meil ju pole), edasi näit. EÕS-is registreeritud hundinimetus *kõrvekoer*, tugeva metsakuuse tähenduses *kõrvekuusk* jne.), ja 2) kõrbemise tähenduses (siit rahvakeelsed sõnad *kõrvetama* ja *kõrvenõges* ning tuletatud oskussõnad nagu *kõrverakk* ja *kõrvekarv*), kuid 3) tähenduses l i i v a k õ r b e annab tolleaegse ühis- ja kirjakeelse lihtsa astmevahelduseta tüübi *'kõrbe, 'kõrbe, 'kõrbet.*

Sellise olukorra püsimisel oleks kõigepealt *'kõrb, kõrve* metsa tähenduses ühis- ja kirjakeeles kui tarbetu välja surnud, kuna meil on siin olemas esmajärgulised sõnad *mets* ja *laas* (*laane, laant*), või ta oleks latentses (uinuvas) olukorras meid häirimata püsinud. Et metsa tähendus siin praegu ainult häirib, näitab ka EÕS-i väga otstarbekas tahe vastavaid *kõrve* tuletisi asendada *metsa* ja *laane* tuletistega, näit. *kõrveosi* (= metsosi) ja *kõrvepüü* (= laanepüü).

Teiseks oleks elavast keelest kadunud samuti tarbetu *'kõrb, kõrve* kõrbemise tähenduses, kuna me siin tegevuse märkimiseks ütleme niikuinii selgelt välja *kõrbemine*, s. o. ta oleks jäänud ainult teoreetiliseks aluseks tuletistele nagu *kõrvenõges* ja *kõrverakk*. (Milleks õieti oli vaja EÕS-is tuua vastupidist vaheldust *kõrve, 'kõrbe*, kui on jäetud kasutamata selle tuletised *'kõrbelõhn* ja *'kõrbemaik* ning *kõrvemaik* on antud just endise vahelduse *kõrb, kõrve* alusel? See on muutnud pildi aina keerulisemaks.)

K o l m a n d a s tähenduses 'liivakõrb' oli aga *'kõrbe, 'kõrbe, 'kõrbet* meil omal ajal väga populaarne nii kirjanduses kui kõnekeeles ja selgesti lahus harva esinevast *kõrvest* metsa tähenduses. Sellisena oleks võinud ta ka keelde elama jääda.

Nii ei saa küll õnnestunuks lugeda talitusviisi, et EÕS-is on ta ühte patta heidetud sõnaga *'kõrb, kõrve* endises väljasurevas tähenduses. Kõigepealt on sellega iga-

päevasele sõnale lihtsa käänamistüübi asemele antud keerukas. Teiseks oli see tüüp vastuolus ühis- ja kirjakeelse traditsiooniga. Kolmandaks on sellega ebaotstarbekalt kaks teineteisele vastupidist tähendust — 'liivakõrb, tühi, paljas, ka sõjategevuse puhul paljaks laastatud maa' ja teiselt poolt 'suur põline mets' kinnistatud ühe ning sama vormitüübi külge. Neljandaks on seejuures just, piltlikult öeldes, 90% kõnealusest sõnavarast koolutatud 10% järgi. (Eks ole ju need kümned tuletised *kõrvelaev, kõrvelaul, kõrveliiv, kõrveluide, kõrvemadu, kõrvepalm, kõrvetaim, kõrvetuul* jne. kõik tundunud võõrkehadena endiste ühiskeelsete *kõrbeliiv, kõrbetaim, kõrbetuul* jt. kõrval?)

Küsimus on väga t ü ü p i l i n e nende raskuste kohta, mis õigekeelsuse korraldamisel ja õigekeelsus-sõnastiku toimetamisel igal sammul ette tulevad. Nii mõnigi küsimus vajaks üksikasjalisemat kaalutlemist, kui seda võimaldab niikuinii aeganõudev sõnastiku toimetamine.

kõrb, kõrve „kurb saatus" ehk „õnnelik ots".

Vahepeal (1947. a. lõpul) on ilmunud Tartu Riikliku Ülikooli toimetiste sarjas J. Kentsi uurimus „Eesti *kõrve*-nimelised kohad — ürgse maastiku ja asustusloo ilmendajad" (88 lk.), mis omab ka silmapaistvat keeleteaduslikku väärtust, tuues andmeid muistsete *kõrve*-nimeliste kohanimede praegusest esindusest Eesti NSV-s, sõna *kõrb, kõrve, kõrbe* tähendusest ning ajaloost. Raamat annab ka otsest kinnitavat lisa kõigele sellele, mis siin eespool sisuliselt küsimuse kohta on öeldud, näit. oma sissejuhatava osa lehekülgedel 7—9.

Kõike ettetoodut arvestades leiti Tallinna kirjastuste keelelises kollektiivis 16. aprillil 1948, et kuigi sõna *kõrb, kõrve, kõrbe* võib olla üle 2000 a. vana, on ta 1) rahvakeeles esinenud ikka suure põlismetsa, laane, vene тайга tähenduses; 2) rahvakeeles on ta peaaegu täiesti välja

surnud — nii selles tähenduses kui sellise käänamistüübina. Nii ei suudeta kohtadel *Kõrveküla-* või *Kõrvenuka-*taoliste kohanimede olemasolu viljarikkas põllumaastikus põhjendada, sest mingit liivakõrbet seal pole, endised põlismetsad on aga kadunud ja unustatud. Käänamistüübi vastu kõneleb asjaolu, et 20 aasta jooksul pole suudetud seda meie koolides õppinuile kätte õpetada ja et keelemehed ise, nagu ette toodi, on pidanud kogu aeg õigekeelsus-sõnastikust ennast kontrollima, kas nad mitte mõnda käänet valesti ei kirjuta. Kõige selle põhjuseks on asjaolu, et varemalt fikseeritud ja seni tarvitusel olnud keelenorm pole kooskõlas elava keelega.

Edasi leiti, et teine sõnatüüp *kõrbe, kõrbe, kõrbet* liivakõrbe tähenduses on küll ainult 300-aastase traditsiooniga ja on tulnud meile kirjanduse kaudu, kuid on viimasel sajandil geograafiaõpetuse süvenemisega omandanud ülemaalise tuntuse nii tähenduselt kui vormilt. Seetõttu tunnistati õnnetuks sammuks, et „Eesti keele õigekirjutusesõnaraamatu" (1918) esindus nende sõnade suhtes (kus kõnealused eri tüübid ja eri tähendused on täiesti otstarbekalt lahus hoitud) hiljem suure sõnastiku toimetuse poolt on ära muudetud ja lihtne käänamistüüp kaotatud — väljasurnud raskepärase tüübi kasuks. Ühtlasi leiti heaks, et EKS-i Keeletoimkond 1938 üksmeelselt on vahepeal kaotatud lihtsa tüübi paralleelvormina uuesti lubatuks tunnistanud ja et see alates VÕS-i VII trükist (1940) esineb ka sõnastikus, millest aga seni pole tehtud praktilisi järeldusi.

Nüüd aga otsustati vahepealne astmevaheldusliк tüüp *kõrb, kõrve, kõrbe, kõrved, kõrbede, kõrbi* Tallinna riiklike kirjastuste väljaannetes liivakõrbe tähenduses hoopis kõrvale jätta ja seal ainutarvitusele võtta astmevaheldusetu kolmandavälteline lihtne tüüp *kõrbe, kõrbe, kõrbet, kõrbed,*

kõrbete, kõrbeid, lootes sellega meie kooli ja rahvast kõnealusest valusast keelesõlmest kiiresti vabastada [1].

Kuna sõna puudutab peamiselt (maateaduse) õpikuid, siis on tähtis teada, et Haridusministeeriumi Alg- ja Keskkoolide Valitsuse juhataja sm. J. Seilental on nimetatud keelelihtsustussammu täiesti heaks kiitnud.

pärlid „pilves".

Nagu udukogus seisab ka *pärli* käänamine meie õpilaskonna silmade ees, sest paarikümne aasta jooksul pole suudetud seda ära õppida ega kätte õpetada. Põhjus: rahvakeeles esineb sõna peamiselt kahesugusel kujul, õigekeelsus-sõnaraamatud soovitavad aga esikohal neist just raskepärasemat tüüpi.

EÕS annab astmevaheldusliku *'pärl, pärli, 'pärli, 'pärli* e. *pärlisse, 'pärlide, 'pärlisid* e. *'pärle, 'pärlidesse* e. *pärlesse,* teiseks astmevaheldusetа kolmandavältelise *'pärli* (= pärl) (trükiveana küll valesse käänamistüüpi juhatatud), VÕS-i kõik trükid samuti esikohal *'pärl, pärli, 'pärli* ja teisel kohal kolmandavältelise *'pärli, 'pärli, 'pärlit, 'pärlid, 'pärlite, 'pärleid.*

Kuna ains. osastav *'pärlit,* mitm. omastav *'pärlite* ja mitm. os. *'pärleid* on ühiskeeles kivikõvalt juurdunud, siis pole meil asjast ülesaamiseks muud teed, kui s e e t ü ü p õigekeelsusnormides tõsta e s i k o h a l e ning e n d i n e *'pärl,* mida nimetavas käändes pealegi on väga raske hääldada (saaksime öelda õieti *pärrel*), h o o p i s k õ r v a l e jätta. Vabaneksime ühel hoobil ühest traditsioonilisest vigadeallikast koolis.

Muuseas „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat" (1918) annab hästi ainult siin soovitatud tüübi.

Kooskõlas eeltooduga otsustas Tallinna riiklike kirjas-

[1] Vt. ka lisamärkust lk. 121 lõpul.

tuste keelelise seminari kollektiiv 9. apr. 1948 oma tarvitusest kõrvale jätta astmevahelduslíku käänamistüübi *'pärl, pärli, 'pärli, pärlid, 'pärlide, 'pärle*, mis on koolis ülesaamatuid raskusi teinud, ja üldtarvitusele võtta seni õigekeelsus-sõnastikes teisel kohal seisnud astmevaheldusetu kolmandavältelise rahvakeelse tüübi *'pärli, 'pärli, 'pärlit, 'pärlid, 'pärlite, 'pärleid.*

pilved ise.

Astmevahelduslik (nimetav tugevas, omastav nõrgas astmes) *'pilv, pilve, 'pilve, 'pilve* e. *pilvesse, pilved, 'pilvede, 'pilvi, 'pilvedesse* e. *pilvisse* on meil ka küllalt raskusi teinud, sest põhja-eesti rahvakeeles on vaheldus just vastupidine (nimetav nõrgas, omastav tugevas astmes): *pilve, 'pilve, pilvet, 'pilved, pilvete, 'pilveid.* Kuid siin ollakse kuuldavasti koolis kirjakeele normile kaunikesti juba järele jõudnud, nii et siin vist midagi ei tarvitse enam ette võtta.

küps, küpse „küpsemisest".

Astmevahelduslíku tüübi *'küps, küpse, 'küpse, küpsed, 'küpsede, 'küpsi* asjus leiti samuti (16. apr. 1948), et sellega on meie kooli ja rahvast tulemusteta vaevatud, ning otsustati oma väljaannetes see tüüp kõrvale jätta ja tarvitusele võtta rahvakeelsem vastupidine vaheldus (nimetav nõrgas, omastav tugevas astmes): *küpse, 'küpse, küpset, 'küpsed, küpsete, 'küpseid* (tüüpsõnaks *kutse, 'kutse, kutset*), mis seni õigekeelsus-sõnastikes on toodud tegevuse — küpsemise tähenduses, millises teda aga üldse vaja ei ole.

Lisamärkus.

Kõrbe, pärli ja *küpse* kohta üldiselt aga leiti, et ainult nimetav kääne on neist teises, nüüd mahajäetud tüübis,

ilma lõppvokaalita, meile juba harjumuseks saanud. Seetõttu otsustati nimetavas käändes tarbe korral sallida ka ilma lõppvokaalita paralleelvorme, nii siis *'kõrbe* e. *'kõrb*, *'pärli* e. *'pärl*, *küpse* e. *'küps*, et nimetav kääne ei teeks takistusi muidu vastuvõetavama tüübi taastamiseks.

Kirjakeele ja ühis-kõnekeele selliste tarbetute vastuolude (kodanliku aja „testinumbrite" e. nn. keelelõksude) kõrvaldamisega vabaneb palju aega ja energiat olulisema õppimiseks ning õpetamiseks.

tulde, merde ja **tulle, merre.**

Meil on rühm kahesilbilisi esimesevältelisi e-tüvega sõnu, mille ainsuse osastava lõpul on *d*, nimelt *tuli, uni, meri, veri, lumi* ja *mõni*, om. *tule, une, mere* jne., os. *tuld, und, merd, verd, lund* ja *mõnda* e. *mõnd*. Selle tüübi lühike sisseütlev oli meie käesoleva sajandi esimese veerandi ühis- ja kirjakeeles ainult *tulde, unde, merde, verde, lunde*.

Samal ajal on meil palju laiem sõnarühm kahesilbilisi pikavältelisi e-tüvega sõnu, mille ainsuse osastava lõpul on *t*, näiteks *keel, meel, veer, äär, suur, juur, tuul*, om. *keele, meele* jne., os. *keelt, meelt* jne. Nende ains. sisseütleva üle peeti kauaaegset võitlust.

Keeleuuendusliikumine oma haiglases *d*-hääliku kartuses tahtis iga hinna eest kirjakeelde kinnistada varasemas kirjakeeles traditsioonilist sisseütleva *d*-ta varianti (*keele, meele*), mille kolmas välde kõnelemisel tuleb küll ilmsiks, kuid mis kirjapildis ei erine teisevältelisest omastavast. Keelekorraldusliikumine viis aga siin läbi uuenduse ja fikseeris kirjakeelde, selguse ja otstarbekohasuse printsiibist lähtudes, ilmeka *d*-lise teisendi *keelde, meelde, veerde, juurde, tuulde* jne. Nii siis tehakse ka kirjas vahet *juurelõikaja* (taimekahjur, on mõeldav ka vastav aiatöö-

line) ning *juurdelõikaja* (käärimees) vahel, *tuulepuhumise* ja *tuuldepuhumise* vahel.

See *d*-line lühike illatiiv esineb ainukese variandina meie kõigis õigekeelsus-sõnaraamatuis ja on meil ammu muutunud mittevaieldavaks küsimuseks.

Seda imelikum on, et eespool mainitud lühivältelises tüübis heideti *d*-line illatiiv täiesti kõrvale ja fikseeriti ametlikku keelde kahekordistatud konsonandiga *d*-ta variant (*tulle, unne, merre, verre, lumme*), mis esineb ainulubatavana EÕS-is ning VÕS-i kuues esimeses trükis.

Asi seisab selles, et 1920. a. paiku eesti kirjandust üleujutanud, paksult keeleuuendustega küllastunud dekadentlik luule rikastas meid muuseas lõuna-eestiliste illatiividega nagu *ihhu, kehha, lihha, kivvi, rivvi, kõvva, tüvve* jne., nende seas ka ülalmainitud *tulle, unne, merre* jt.

Keeleuuendus ja keelekorraldus istusid siin ühele reele ning sõitsid libedalt pärimäge alla. Nii jõudsimegi eespool kirjeldatud olukorda. Ei oleks võinud uskuda, et „Siuru" värsiseppade riimid nagu *merre* ja *verre* (sündmus läks ikka *ajamerre* ja päike vajus *ehaverre*) või *unne* ja *lumme* suudavad ametlikku keelt niivõrd mõjutada.

Meie rahvakeelsuse kaitsja, keelemees Rein Nurkse on juba aastate eest tähelepanu juhtinud asjaolule, et siin on tarbetult ühte patta heidetud sõnatüübid nagu ühelt poolt *nimi, nime, nime* ja *süli, süle, süle* (ains. osastavas *d*-ta), mille ains. lühike illatiiv loomulikult on topeldatud konsonandiga — *nimme* ja *sülle*, ja teiselt poolt *d*-lised nagu *tuld, merd, lund*, mille lühike illatiiv oli *tulde, merde, lunde*. (Muuseas ka pikavälteline *leem, leeme, leent*, ühiskeelse sisseütlevaga *leende*, on õigekeelsusnormides fikseeritud *neem, neeme, neeme* eeskujul illatiivis *d*-tuks — sinna *leeme* loomuliku kärbes lendas *leende* asemel.)

Nurkse on ka tähelepanu juhtinud sellele, et näit. sõnast *lumi* on meie lõuna-murretes sisseütlev

lumme ootuspärane, kuna seda sõna seal käänatakse (nagu juba Wiedemann oma eesti keele grammatikas 1875, lk. 376 on registreerinud) nagu *nimi, nime, nime,* s. o. *lumi, lume,* seda *lume* — ühis- ja kirjakeelse *lund* asemel. Kirjakeelsesse tüüpi osastavaga *tuld, und, merd, verd, lund* on aga illatiivid *tulle, merre, verre, lumme* sisse toodud võõrkehana. Ometi olid nad kauemat aega ainulubatavad.

EKS-i Keeletoimkonna otsusega 17. maist 1938 (küll 4 häälega poolt, 3 vastu, 1 erapooletu) on illatiivid *tulde, merde, lunde* jt. paralleelvormidena uuesti lubatavad ning esinevad, küll vähesoovitavaina antud, ka VÕS-i viimastes trükkides (alates seitsmendast a-l 1940). Kui nüüd mõne keelemehe redigeeritud teoseis neid võib leida, siis tema veendumusest, et need on 1) ilmekamad, 2) vastasid veel lähemas minevikus rahva enamiku kõnekeelele ja 3) on ka grammatiliselt õigemad, ja ka sellest, et ta veel usub nende taastamisvõimalusse. Üldiselt on keelemehed selles, nagu mitmes muuski küsimuses, keelualused keelendid küll vabaks võidelnud, kuid sellest hoolimata siiski distsipliinikalt jäänud äraootavale seisukohale, et anda võimalust pikemalt kaalumiseks, kas pole mitte hilja endise parema vormistiku juurde tagasiminekuks.

Tulle, merre, verre, lumme ja *unne* küsimus arutati läbi ka Tallinna riiklike kirjastuste keelelises kollektiivis *kõrb, kõrve* kõrval 16. apr. 1948. Sm. Nurkse soovitas küll VÕS-is sulgudes antud *tulde-merde*-tüübi tunnistada vähemalt *tulle-, merre*-tüübiga üheõiguslikuks ja hakata seda eelistavalt tarvitama, kuid siin leiti, et murdelised *tulle, merre* jne. on vahepeal juba kirjakeeles suudetud selgeks õpetada ja et siin on ratsionaalsem üldiselt nende alusele jääda. Otsustati aga siiski mitte autori keelt viimaste kasuks ümber teha, kui ta käsikirjas *tulde-, merde*-tüüpi on rakendanud.

Üheks küsimuseks, mille korraldamine jäi pooleli Eesti Keele Toimkonnas 1941. a. suvel, on *s*-i või z kirjutamine meie liiduvabariikide nimedes nagu *Kazahhi, Uzbeki* ja *Azerbaidžani NSV*, mis tol ajal esinesid enamasti siin esitatud kujul.

See Eesti Keele Toimkond Riikliku Kirjastuskeskuse juures pidas oma esimest ning viimast üldkoosolekut 4. juunil 1941, kusjuures päevakorras oli suur ning oluline küsimus — vene pärisnimede kirjutusviisi määramine eesti keeles. Toimkond viis ka tegelikult läbi vajalikud reformid nende nimede transkribeerimise reeglites, kuna need olid juhatuse poolt varem hoolikalt ette valmistatud. Vene nimede kirjutusviis sai endale aluseks kaunis üksikasjaliselt läbimõeldud reeglistiku, mida võime leida lühikokkuvõttes „Väikese õigekeelsussõnaraamatu" VIII, IX ja X trüki sissejuhatavas osas, lk. 18 ja 19, täielikuna siinsamas eespool, lk. 33—48.

Teatavasti on muukeelsete kohanimede üldiselt täht-tähelise kirjutamise põhimõtte kõrval kujunenud tavaks meil üldiselt tuttavaks saanud kohanimesid kirjutada eesti kirjaviisis vastavalt meil harilikuks saanud hääldamisele. Selle punkti selgituseks fikseeris kõnealune keeletoimkond mõnikümmend vene kohanime, mida tuleks kirjutada eesti ortograafia päraselt (vt. eespool, lk. 44/45).

Keeletoimkonna juhatus oli leidnud, et selliste meil üldtuttavate nimede hulka tuleb nüüd lugeda ka liiduvabariikide ja autonoomsete nõukogude vabariikide nimetused, mida seega tuleks kirjutada võimalikult eestipäraselt. Seetõttu pani juhatus ette hakata kirjutama *Gruusia NSV* ja *Kirgiisi NSV* eeskujul *s*-iga ka *Usbeki NSV, Kasahhi NSV* ja *Aserbaidžani NSV*, isegi maadenimed *Usbekistan, Kasahstan, Aserbaidžan* ja *Kirgisistan*, lähtudes vastavate

rahvaste nimetustest *usbekid, kasahhid* ja *kirgiisid*, mis üldnimedena eesti keeles loomulikult esinevad *s*-iga.

See ettepanek — kirjutada nii rahva- kui ka riigi- ja maadenimed *s*-iga, sai poolt 9 häält, teine ettepanek: rahvanimed *s*-iga (*usbekid*), riigi- ja maadenimed z-ga (*Uzbeki NSV* ja *Uzbekistan*) — 3 häält ja kolmas ettepanek: mõlemad z-ga, ka 3 häält. Kuna sama koosolekupäeva hommikupoolikul oli (keelearengu stabiilsuse huvides) vastu võetud kodukord, mille § 6 ütles: „EKT teeb oma otsused kõigi liikmete ülepoolse häälteenamusega", pärastlõunasel istungil aga 20-st liikmest mõni puudus, siis ei pääsenud (vajaliku 11 hääle asemel) 9 häälega tehtud otsus jõusse ning kehtima jäi endine norm, mis oli fikseeritud VÕS-i VII trükis (vastnimetatud teine ettepanek). Sellega omandasime õpetliku kogemuse eluvõõrast kodukorrast, mille järgi ei pääsenud kehtima seisukoht, millel oli kolm korda rohkem poolehoidu kui teistel ettepanekutel.

Küsimus vajas aga normaalset lõpuleviimist. Selleks koostas toimkonna teaduslik sekretär E. Muuk kohe pärast 4. juunit täiendava põhjenduskirja, mis pidi peatselt arutusele tulema järgmisel toimkonna üldkoosolekul. Pealetulnud sõja tõttu jäi aga see koosolek pidamata. Kõnealune seletuskiri (ühtlasi meie mõõduandva keelemehe E. Muugi viimane teadaolev kirjalik seisukohavõtt) ütleb küsimuse kohta kokkuvõttes järgmist:

„Toimkonnale arutamiseks esitatud motiveeritud ettepanekus soovitati need nimed kirjutada *s*-iga, mitte z-ga, järgmistel kaalutlustel:

1. Need geograafilised nimed tulenevad järgmistest rahvastenimedest: *aserbaidžanid, usbekid, kasahhid, kirgiisid.* Neid rahvastenimesid tuleb eesti keeles põhimõttelt samuti kirjutada nagu muidki võõrsõnu. Võõrsõnade kirjutamisel valitseb aga tendents asendada teiste keelte z-häälikut *s*-iga, näit.: *asuur* (mitte *azuur*), *lasuurne* (mitte

lazuurne), *džäss* (mitte *džäzz*), *kolhoos* (mitte *kolhooz*), samuti *horisont, asimuut, osoon, seniit* jne. Seega oleks loomulik ka eeltähendatud rahvastenimesid kirjutada *s*-iga, mitte z-ga. Kui me aga kirjutame *usbekid, kasahhid, kirgiisid* jt. *s*-iga, siis ei oleks kuidagi otstarbekohane samatüvelisi geograafilisi nimesid *Usbeki NSV, Kirgisistan* jt. kirjutada z-ga.

2. Kõnealused geograafilised nimed on liiduvabariikide nimed, kuuluvad seega üldtuntud maadenimetuste hulka. Üldtuntud maadenimetusi, samuti ka muid tähtsamaid kohanimesid, kirjutame aga eestipäraselt. Üheks eestipärasuse tunnuseks on z asendamine *s*-iga, näit.: *Abhaasia* (vene k. Абхазия), *Kaasan* (vn. Казань), *Aasovi meri* (vn. Азовское море) jt. Selle põhimõtte kohaselt on loomulik kirjutada ka *Usbeki NSV, Usbekistan, Kirgisistan* jne., mitte *Uzbeki NSV* jne.

z pooldajate peamiseks vastuväiteks oli, et z-d on neis nimedes juba rohkesti tarvitatud (näit. entsüklopeedias, raamatuis, ka ajakirjanduses) ja et z suhtes ei ole tähtsamate ja vähemtähtsate kohanimede suhtes vaja vahet teha (vähemtähtsais kohanimedes, mida me eestipäraselt ei kirjuta, vaid reeglite kohaselt transkribeerime, jääb teatavasti z püsima, näit.: *Groznõi, Berezina, Zaporožje* jne.).

s-i ja z tegeliku tarvituse kohta võib märkida, et NSV Liidu konstitutsiooni eestikeelses tõlkes, mis ilmus Moskvas 1940, on neis nimedes *s*, mitte z: *Aserbaidžani NSV, Gruusia NSV, Usbeki NSV, Kasahhi NSV.* *s* on läbi viidud ka Vene NFSV koodeksite, samuti mitmete muude seadusandlikkude aktide eestikeelsetes tõlgetes. Raamatutes ja ajakirjanduses on aga enamasti tarvitusel olnud z (korrektorite tõttu)."

Nagu mainitud, jäi siis küsimus lõplikult otsustamata. Peale selle järgnes kolm eesti keele arengule surnud aastat. 1944/45. aastal oli pealegi kooliõpikuisse sisse viidud

kõnealuste rahvanimede kirjutamine z-ga, rääkimata kohanimedest. (1941. aastal põlemisest päästetud keeletoimkonna otsused olid tollal veel aktuaalselt päevakorrale tulemata ning avaldamata.) Järgmisel õppeaastal aga hakkas RK „Pedagoogiline Kirjandus" juba *s*-i kirjutamist taastama. Esialgu oli võimalus seda läbi viia ainult rahvanimedes, kuna need on üldnimed ja siin *s*-i kirjutamine kõige enam põhjendatud. See toimuski 1946. aastal.

1947. a. algul hakati Haridusministeeriumi ringkonnist taotlema kõnealuste rahvastenimede ja kohanimede kirjutusviisi ühtlustamist. Kuna rahvastenimede kirjutamine uuesti z-ga oleks eesti keele arengu seisukohalt tähendanud regressi, siis astus kirjastus julge sammu edasi, hakates ka vastavaid kohanimesid kirjutama *s*-iga.

Paar kuud hiljem võttis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium NSV Liidu konstitutsiooni uude tõlkesse kõnealused kohanimed sisse *s*-iga kirjutatuina, nagu nad seal olid olnud juba 1940. Kohe seejärel hakkas neid *s*-iga kirjutama RK „Poliitiline Kirjandus" ja varsti tegid samuti ka Tallinna ajalehed.

Nende kohanimede kirjutusviisi küsimus, mis ligi kuue aasta jooksul oli seisnud n. ö. poolel teel, oli seega lõplikult lahendatud ning kellelgi ei tarvitse siin nüüd enam kahelda või pead murda. Ainult erakorralised sõja-aastad lükkasid lahenduse niikaugele edasi.

On seega endastmõistetav, et viimati 1946. aastal ilmunud VÕS oma kahesuguse esindusega selles punktis on praegu vananenud.

Võõrkohanimede hääldamisest.

Nüüd vaatleme lühidalt nende kohanimede hääldust, mille ortograafia seni on säilitanud meil algkeelse kuju. Eriti on meil põhjust kõnelda

inglise kohanimede hääldamisest.

Tavaliselt näeme siin kõige suuremat vahet kirjapildi ja tegeliku hääldusе vahel (kas või näiteks *Erie* ja selle ligikaudse hääldusе *iiöri* puhul). „Väikese õigekeelsussõnaraamatu" autor E. Muuk on alates VÕS-i V tr. toimetamisest olnud seisukohal, et meie nende kohanimede kasutamisel ei pea igal juhul taotlema orjalikult täpset inglispärast hääldust, vaid raskemail juhtudel peame rahulduma ligikaudsega, teatava kompromissiga kirjakuju ning inglise hääldusе vahel, väikese vahe puhul aga isegi kirjakujulise hääldusega. Seda ümberhinnangut ning selle huvitavaid tulemusi näeme peamiselt VÕS-i I ja V trüki võrdlemisel, kusjuures hilisemais trükkides enam nimetamisväärselt muudatusi ei leia.

Paneme tähele tüüpilisi näiteid, mille puhul esialgne deformeeritud hääldus hiljem on asendatud kirjapildilähedase või isegi täiesti kirjapildilise hääldusega.

Kui võõrkohanime järel sulgudes pole antud selle hääldust, siis järelikult võib teda hääldada nii, nagu ta on kirjutatud, s. o. kirjakuju on siis võimalik lugeda ka hääldusкujuks.

VÕS-i I—IV tr. (kirjakuju ja hääldus)	**VÕS-i V tr.** (1936) (hääldus)
Alabama (*älöbaamö*)	(*alabaama*)
Arizona (*ärizounö*)	(*arisoona*)
Arkansas (*aakänsös*)	Arkansas
Boston (*bostön*)	Boston
Buffalo (*bafölou*)	Buffalo
Carolina (*kärölainö*)	(*karoliina*)
Chicago (*šikaagou*)	(*šikaago*)
Colorado (*kolöraadou*)	(*koloraado*)
Columbia (*kölambiö*)	(*kolumbia*)
Dakota (*dökoutö*)	(*dakoota*)

Dover (*douvö*)	Dover
Dublin (*dablin*)	Dublin
Edinburgh (*edinbörö*)	(*edinburg*)
Florida (*floridö*)	Florida
Georgia (*džoodžiö*)	Georgia
Huron (*hjuurön*)	(*huuron*)
Indiana (*indianö*)	(*indiaana*)
Kansas (*känsös*)	Kansas
Kentucky (*kentaki*)	(*kentuki*)
Kingston (*kingstön*)	Kingston
Louisiana (*luuiziaanö*)	(*luisiaana*)
Madras (*mödräss*)	(*madrass*)
Minnesota (*minösoutö*)	(*minnesoota*)
Montana (*montaanö*)	(*montaana*)
Nebraska (*nebräskö*)	Nebraska
Nevada (*nevaadö*)	(*nevaada*)
Niagara (*naiägörö* e. *niagaara*)	(*niagaara*)
Oklahoma (*ouklöhoumö*)	(*oklahooma*)
Oregon (*oregön*)	Oregon
Pennsylvania (*pensilveiniö*)	(*pensilvaania*)
Philadelphia (*filädelfiö*)	(*filadelfia*)
Pittsburgh (*pitsböög*)	Pittsburgh
Portland (*pootlönd*)	Portland
San Francisco (*sän-fränsiskou*)	(*san-fran(t)sisko*)
Shetlandi (*šetlöndi*)	(*šetlandi*)
Toronto (*torontou*)	Toronto
Washington (*uošingtön*)	Washington
Wellington (*uelingtön*)	Wellington
Winnipeg (*uinipeg*)	Winnipeg

Edasi jälgime muidu silmapaistvaid **häälduslihtsustusi** (vokaalide väiksemat moonutamist, varem vokaliseeritud *r*-tähe taastamist jne.).

VÕS-i I—IV tr.	VÕS-i V tr.
Adelaide (*ädöleid*)	(*ädeleed*)
Alleghani (*äligäni*)	(*ällegäni*)
Baltimore (*booltimoö*)	(*boltimor*)
Birmingham (*böömingöm*)	(*börmingam*)
Canberra (*känberö*)	(*känberra*)
Erie (*iiöri*) järv, linn	(*iiri*)
Hollywood (*holivud*)	(*hollivud*)
Hudsoni (*hadsöni*)	(*hadsoni*)
Idaho (*aidöhou*)	(*aidaho*)
Iowa (*aiovö*)	(*aiova*)
Manchester (*mäntšöstö*)	(*mäntšester*)
Melbourne (*melbön*)	(*melburn*)
New York (*njuu-jook*)	(*njuu-jork*)
Ontario (*onteiriou*)	(*onteerio*)
Perth (*pööss*)	(*pörss*)
Saint George'i (*sent-džoodži*) kanal	(*sent-džordži*)
Saint Helena (*sent-höliinö*)	(*sent-heliina*), VI tr. alates (*sent-helena*)
Virginia (*vödžiniö*)	(*virgiinia* e. *vördžiinia*)
Wales (*ueilz*)	(*veels*)
Wyoming (*uaioumin(g)*)	(*vaiooming*)

Küsimus on siin kõne alla võetud sellepärast, et just 1948. a. suvel, kahe õppeaasta vaheajal on geograafia õpikuis Haridusministeeriumi algatusel sel alal tehtud suuremaid muudatusi.

Võtame näit. Ivanovi „Maailmajagude geograafia: Euroopa" V klassile 1946. ja 1948. aasta väljaande ning võrdleme neid omavahel inglise kohanimede suhtes. Saame järgmise pildi:

Ivanov 1946:	Ivanov 1948:
Cambridge (loe: *keimbridž*)	(*kembridž*)
Cardiff (loe: *kaadif*)	Cardiff
Cornwall (loe: *koonuöl*)	(*kornuol*)
Liverpool (loe: *livöpuul*)	(*liverpul*)
Manchester (loe: *mäntšistö*)	(*mäntšester*)
New York (loe: *njuu jook*)	(*njuu jork*)
Oxford (loe: *oksföd*)	Oxford
Plymouth (loe: *plimöz*)	(*plimut*)
Portsmouth (loe: *pootsmaz*)	(*portsmut*)
Southampton (loe: *sauzämptön*)	(*sauthempton*)
Wales (loe: *ueilz*)	(*uelz*)

Kahtlemata tuleb seda Haridusministeeriumi algatust lugeda progressiivseks sammuks, sest meie lapsed ega rahvas ei ole ära teeninud karistust selle eest, et Lääne vanad kultuurrahvad pole suutnud midagi nimetamisväärset teha oma tardunud kirjakeele ja selle häälduse lähendamiseks. Kohanimede alal on meil võimalik seda kuristikku oma koduses tarvituses vähendada. Muidugi tuleb sama tendentsi edasi arendada ka edaspidi ilmuvais geograafia, ajaloo jm. õpikuis, aga samuti lubada võõrkohanimede lihtsustatud hääldust nendegi õpikute puhul, kus varem on püütud anda liiga täpset hääldust.

Inglise uuslaenudest.

On kord inglise kohanimed kõne all, peatugem mõne sõnaga inglise keelest saadud üldnimedegi juures. Ajakirjas „Eesti Keel" 1935 (lk. 180—185) on avaldatud E. Muugi poolt väljatöötatud reeglid inglisepäraste võõrsõnade õigekirjutuse kohta eesti keeles. Reeglite ülesandeks oli tuua suuremat järjekindlust ühtede ning samade häälikute mitmesuguselt

kujunenud märkimisviisi. Ilma et siin reegleid üksikasjaliselt vaatlema hakkaksime ja foneetilisi märke appi võtaksime, paneme tähele ainult mõningaid sõnu, mis olid meil kodunenud juba enne reeglite koostamist ja mis pole hiljem tahtnud reeglite nõudeid arvestada.

tšempion ja **tšämpion, snepper** ja **snäpper.**

Nii tuleb ühe reegli järgi inglise keeles hääldatav *ä* meil edasi anda *ä*-ga, näiteks ingl. *dandy* (hääld. *dändi*) — *dändi*, manchester — *mäntšester*, yankee (h. *jänki*) — *jänki*, seega siis ka champion — *tšämpion* ja snapper — *snäpper*.

Kõnekeeles olid meil aga siis juba juurdunud *tšempion* ja *snepper* (VÕS-i I—IV tr. annavadki *tšempion*, kuna *snepper* veel puudub). Ei ole aidanud, et VÕS V trükist alates juhatab *tšempioni* juurest *tšämpioni* juurde ja *snepri* ning *šnepri* juurest *snäpri* juurde. Praegu on selge, et *tšempion* ja *snepper* j ä ä v a d erandlikult n i i, nagu nad on kujunenud, ja et sõnastik võib reeglipärased variandid *tšämpion* ja *snäpper* hoopis kõrvale jätta. EÕS-i III köide (1937) ongi juba *snäpri* välja jätnud.

džemper ja **džamper.**

Ühe teise reegli järgi transkribeeritakse inglise keeles hääldatavat *a*-d uuemais võõrsõnus *a*-ga, vanemais võõrsõnus ja laensõnus *u*-ga, näit. ulster — *alster*, lunch (h. *lanš*) — *lantš*, jumper — *džamper*; bluff (h. *blaf*) — *bluff*, jungle (h. *džangl*) — *džungel*, club (h. *klab*) — *klubi*, tunnel — *tunnel*, trust (h. *trast*) — *trust*, dumping — *dumping* jne.

VÕS annab siis ka V trükist alates sõna *džamper*, kuid kõnekeeles on nii enne kui pärast käibel olnud ainult *džemper*, mistõttu on vähe usku reeglipärase variandi püsimisse sõnastikuski.

sviiter ja **svetter.**

Inglise sweater annab *sviiter*, mis on meil ka kõnekeeles olemas. Nii esines ta VÕS-i I—IV trükiski. Alates VÕS-i V trükist on aga soovitatud ainult *svetter*'it, millel jälle ei näi praktikas pinda olevat.

seif ja **seef.**

Inglise keeles hääldatav *ei* transkribeeritakse E. Muugi ettepanekul *ee*-ga (Keeletoimkond on 1935. a. kevadel selle reegli jätnud lahtiseks), näit. lady (hääld. *leidi*) — *leedi*, baby (h. *beibi*) — *beebi*, cape (h. *keip*) — *keep*, safe (h. *seif*) — *seef*. Kolm esimest esinevad ka praktikas sel kujul, kuid *seef* asemel kõneldakse ja kirjutatakse *seif*, kuigi VÕS on kogu aeg eelistanud *seefi*.

jats ja **džäss.**

Reegli järgi ingl. jazz (h. *džäz*) annab *džäss*, kuid Keeletoimkond jättis selle kõrval lubatuks ka endise rahvakeelse *jats*. Peab ütlema, et *jatsmuusika* tähistamiseks on see *jats* küllalt hea ja eestlasele suupärasem, kuna (eesti foneetika seisukohalt monstrum) *džäss* on tarbetu. Olgu nimetatud, et ka *džuut* esines varem ja esineb rahvakeeles nüüdki lihtsal kujul — *jute*, nagu ta inglise keeles on kirjutatud.

smoking ja **smooking.**

Reegli järgi smoking annaks *smooking*, kuid KT on lubanud kirjutada ka *smoking*, „nagu tegelikult tarvitatakse". Loomulikult kasutame venitamata normaalkuju.

Kohanimede kirjutusest eesti keeles.

Ühenduses eeltoodud liiduvabariikide nimedega kerkib esile teistest keeltest võetud kohanimede kirjutus üldse eesti keeles.

Geograafiliste nimede kirjutamise reegel on meil küll lihtne: üldiselt täht-tähelt algkeelsel kujul — ladina kirjast, mõnd muud tähestikku kasutavast keelest võimalikult täht-tähelt transkribeerides, meil üldtuntud kohanimed aga eestipäraselt, vastavalt hääldamisele (vt. näit. VÕS-i VIII, IX või X tr., lk. 19 ja 20).

Viimaste hulka kuuluvad esijoones maailma riikide nimed (mõned alles hiljuti, kümmekond aastat tagasi eestipärasele ortograafiale viidud), näit. Lõuna- ja Kesk-Ameerikast *Brasiilia, Boliivia, Argentiina, Tšiili, Peruu, Ekuador, Kolumbia, Paraguai, Uruguai, Venetsueela, Mehhiko, Guatemaala, Honduuras, Nikaraagua, Kostariika* jt. (lähemas minevikus veel *Venezuela, Nicaragua, Costarica* jne.; viimasena kõikus siit alalt asumaa *Guajaana* e. *Guayana*).

Kui nüüd riiginimesid kirjutatakse näit. *Kolumbia* ja *Mehhiko*, linnanimesid aga *Columbia* ja *Mexico*, siis näib siin väliselt vaadates lahkolu esinevat, kuid tegelikult on meil tegu ikkagi eri objektide nimetustega ja nende tuntuse vahe on õige suur; samuti on lugu üldtuntud järvega *Balhašš* ja linnakesega *Balhaš*. Üksikute selliste paralleelismide pärast ei saa üldtuntuse põhimõttest loobuda ega suurte kohaüksuste nimetusi võõrapäraselt kirjutama hakata. Mõnes suhtes on selliste linna- ja riiginimede lahusolu isegi otstarbekohane. Näit. kui loeme lauset „*Mehhikos* tekkisid rahutused" või „*Mexicos* tekkisid rahutused", siis on meile kohe selge, kas on mõeldud vastavat maad või linna.

Mis puutub planeetide nimedesse, siis on neid meie keelekorralduses teadlikult püütud lahus hoida nende aluseks olnud jumalanimedest, kirjutades viimaseid isikunimedena näit. kujul *Venus, Mars*, esimesi aga kujul *Veenus, Marss* jt. (Planeetide nimed nagu *Veenus, Marss*,

Neptuun, Merkuur jt. esinevad VÕS-is selle V trükist 1936 alates.) Kahtlemata on ka nende käänamine sel kujul: *Marss, Marsi, Marssi, Neptuun, Neptuuni, Neptuuni* ja *Merkuur, Merkuuri, Merkuuri* normaalsem kui vastasel korral oleks *Mars, Marsi, Marsi* ja (ühenduses rõhu ebasobiva ettetoomisega halvakõlaliselt) *Mérkur, Mérkuri, Mérkurit* või *Néptun, Néptuni, Néptunit.*

Edasi on meil juba üle kümne aasta teise välte *k, p, t*-d kirjutatud ühekordselt tuntud kohanimedes nagu *Meka, Maroko, Kalkuta, Malaka, Filipiinid, Mississipi* jne. (mõned neist siiski veidi lühemat aega). Lääne-euroopalikult elutsesid need kohanimed meil varem teatavasti kujul *Mekka, Marokko, Kalkutta, Malakka, Filippiinid, Mississippi* jne. Kui meil nüüd VÕS-i viimasteski trükkides *Maroko* ja *Filipiinide* kõrval leidub osa selliseid kohanimesid veel kahesugusel kujul lubatuina, näit. *Kalkut[t]a, Mek[k]a, Malak[k]a, Mississip[p]i* (tähendab, et on võimalik kirjutada nii *Meka* kui *Mekka*), siis on siin tegu ainult vananenud liberalismiga, mis automaatselt on üle kandunud VÕS-i ühest trükist teise. Praegu kuuluvad kõnealused kahekordse *k, p, t*-ga variandid sõnastikust esimesel võimalusel kõrvaldamisele, ja seda oleks võinud ka varemgi teha, kui neile suuremat tähelepanu oleks osutatud.

Üksikutest kohanimedest on lähemas minevikus veel kõikunud *Port Arturi* nime kirjutamine, sest varem ilmunud teostes võib seda leida ka kujul *Port Arthur.* Kui meil aga eesnime *Artur* kirjutatakse ilma *h*-ta ja vene keeles *Artur* ning *Port Artur* ka on ilma *h*-ta, miks me siis ajaloost nii populaarset kohanime oma lastele ja rahvale peaksime serveerima inglispäraselt *h*-ga? Seetõttu on ka viimaseil aastail siin suuremal määral hääldamispärasele ortograafiale *Port Artur* üle mindud.

Edasi on vahetevahel esile kerkinud ka linnanimede *Luksemburg* ja *Luxembourg* ühtlustamise küsimus. VÕS on

selle lahendanud esimese kasuks, mille hääldamine on kooskõlas kirjutusviisiga. Siia kuulub ka veel *Strassburg* ehk *Strasbourg* (loe: *strasbúur*). VÕS on andnud teise eelistatuna, esimese viitena. Kohapealne alus on mõlemal kujul olemas, nii prantsuskeelsel kui saksakeelsel, kuid kooskõlas *Luksemburgiga* ja meil kodunemise põhimõtte alusel peaksime vist küll *Strassburgi* eelistama — kui meie ortograafiale vastavat ja traditsioonilist.

Mis me siin e d a s p i d i progressiivset teha võiksime? Kahtlemata hoiaksime palju oma õppiva noorsoo energiat kokku millegi kasulikuma jaoks ja vähendaksime võõrkohanimede moonutamist hääldamisel meie rahva seas, kui senisest suuremal määral hakkaksime maailma tuntud geograafiliste objektide nimesid häälduse vastaval kujul kirjutama ja teistel juhtudel nende hääldamist meil nende kirjutusviisile võõrkeeltes lähendama. Eriti käib see vanadest, sajanditepikkustesse traditsioonidesse tardunud kultuurkeeltest pärinevate kohanimede kohta.

Nende ridade kirjutaja peab näiteks endastmõistetavaks vajaduseks, et me maailma suurlinna nime *New York*, mis praegu „jämedal kombel" rikub üldtuntud kohanimede kirjutuse eranditereeglit, jalamaid hakkaksime kirjutama kujul *Njuujork* (kääname teda niikuinii eestipäraselt: *Njuujorgi, Njuujorki* jne.), et me *Mississipi* kõrval ka *Missouri't* vastavalt häälduse hakkaksime kirjutama *Missuuri, Amazonase* asemel *Amatson* e. *Amatsoni jõgi* (on ka viimase aastakümne jooksul juba tarvitusel olnud), eriti aga et me Prantsuse suuremate jõgede nimesid viiksime eesti kirjaviisi, seega *Reini* (saksa *Rhein*) eeskujul *Rhône'i* asemele võtaksime *Roon, Saône'i* asemele *Soon, Seine'i* asemele *Seen, Loire* asemele *Luaar* jne., sest kolmkümmend aastat pole meil prantsuse keelt üldise võõrkeelena enam õpetatud, mistõttu sellised — enamasti mittehäälduvaist ja teisiti häälduvaist tähtedest koosnevad

nimed nagu *Rhône* ja *Seine* on meie lastele liiga suured kurioosumid. Neile on ka vara seletada, et vanad kultuurkeeled sajandeid vanast ortograafiast kinni peavad ja sellist arenemistempot ei tunne kui noor eesti kultuurkeel või ühiskondliku elu arenguga kaasa sammuv vene keel.

Erilise reljeefsuse ja ideoloogilise tähtsusega kerkib aga esile kohanimede kirjutamine Nõukogude Liidus. Kui meil näit. tsaariaegses vene keeles meie kohanimesid nagu *Tallinn, Haapsalu, Pärnu, Võru, Rakvere* või *Paide* kirjutati balti parunite poolt tarvitatud ja soovitatud saksakeelsete variantide alusel Ревель, Гапсаль, Пернов, Веррo, Везенберг või Вейссенштейн, siis nüüd on need kõik asendatud eestikeelsete vastetega nagu Таллинн, Хаапсалу, Пярну, Выру, Раквере ja Пайде. Samataolisi näiteid võib tuua ka teiste rahvaste kohanimede kirjutusest vene keeles; näit. endise Тифлис asemel esineb nüüd Тбилиси, meil *Tbilisi*, Ковно asemel Каунас (*Kaunas*) jt. Ühe sõnaga kohaliku rahva keelsed kohanimed on leidnud tunnustust ja saanud nende venekeelse kirjakuju aluseks. Neid loevad vene keeles kõik Liidu rahvad. See muidugi tekitab kõigi Liidu rahvaste tänutundeid suure vene rahva ja keele vastu ning tahet samal määral lugu pidada ka venekeelsetest kohanimedest.

Sellega ühenduses võib aga tekkida küsimus, kas mitte meie ortograafilised traditsioonid Liidu üldtuntud kohanimede kirjutamise alal nagu *Poltaava, Saraatov, Simferoopol, Sevastoopol, Neeva, Riia, Viiburi* jt. nõukogude rahvaste sõprust ei kahjusta ja kas mitte seda sõprust ei suurenda, kui me neid hakkaksime kirjutama kujul *Poltava, Saratov, Simferopol, Sevastopol, Neva, Riga, Viipuri* jne. Siin peab ütlema, et nende võrdlus eespool toodud väärkohanimedega ei pea paika, kuna seal oli tegemist saksakeelsete kohanimedega, mis ka vene keelde olid viidud, viimaste puhul on aga tegu Liidu kohanimede

puhtortograafilise lähendamisega eesti keelele, millega need kohanimed on meie rahvale just armsaks saanud (enne üldtuntuks saanud ja siis eesti kirjaviisi läinud). Liidu (meil) üldtuntud kohanimede eestipärane (s. o. häälduse vastav) kirjutusviis kahtlemata suurendab eesti rahva kiindumust neisse kohanimedesse, kuna aga nende tagasiviimine häälduse mittevastavasse kirjutusviisi mõjuks just jahutavalt. Samal ajal aga mõne teise rahva liige satub oma kohanimesid eesti keeles lugema ainult harukorril, mistõttu nende ortograafiline kodunemine meil mingit negatiivset mõju mõne teise liidurahva juures avaldada ei saa. Siin peame just oskama praktikas rakendada eesrindliku filosoofia õpetust, mille järgi iga nähtust tuleb hinnata mitte isoleeritult, vaid seoses nende tingimustega, milles ta igal konkreetsel juhul esineb.

Üldtuntud kohanimede kodunenud ortograafia on seda enam põhjendatud, et see kehtib meil kogu maailma kohanimede suhtes, nagu nägime eespool kohanimede kirjutamise reegli käsitlusel. Hoopis võõrastav oleks, kui me Liidu üldtuntud ja armastatud kohanimesid hakkaksime võõrapärasemas kirjaviisis kasutama kui väljaspool Liitu olevate üksuste omi. Ühtlasi me ei pea ära unustama, et niisama kui meie konstitutsioonid registreerivad seda, mis tegelikus elus on juba saavutatud, niisama registreerivad õigekeelsus-sõnaraamatud keelendeid, mis rahva ühis-kõnekeeles on juba läbi läinud (kui pole tegu lausa keelevigadega).

Kui me keele minevikku vaatame, siis näeme, et üldtuntud kohanimede eestipärase kirjutusviisi traditsioon on kujunenud ammu enne vastava reegli fikseerimist. Näit. on meil paarsada aastat kõneldud ja kirjutatud *Babülon* asemel *Paabel, Betlehem* as. *Petlem,* ka eesnimedest näit. *David* as. *Taavet* ja *Daniel* as. *Taaniel,* kuna seda laadi nimed minevikus olid väga käibel. Kuna meie praeguse

noorpõlve juures siia kuuluvad kohanimed ei oma enam mingit aktuaalsust ega üldtuntust, siis võivad nad vabalt tagasi minna oma võõrapärasele kirjaviisile.

Samal ajal ei pane aga ükski vägi rahvast võõrapäraselt kirjutama n e i d kohanimesid, mis praegusel ajal on säilitanud oma ülemaailmalise tähtsuse ja üldtuntuse meil, nagu näit. *Aafrika* asemel *Africa*, *Ameerika* as. *America*, *Aasia* as. *Azia*, *Prantsusmaa* as. *France*, *Saksamaa* as. *Deutschland* vms., aga samuti ka oma riigi piiridest näit. *Kaukaasia* asemel *Kavkaz* või *Krimm* as. *Krõm*. Ennemini võib kodunemisprotsess siin jätkuda, nimelt nende kohanimede alal, mille aktuaalsus või tuntus tõuseb. Nii on näit. NSV Liidu konstitutsiooni uues tõlkes (1947) eestipäraselt kirjutatavate kohanimede arv kasvanud, kuna seal esinevad endiste *Penza*, *Rjazan*, *Izmail* jne. asemel *Pensa*, *Rjasan*, *Ismail* jt.

Ei tule ka unustada, et Liidu iga väikerahvas õpib vene keelt nagu oma emakeeltki ja seega omandab Liidu tuntud kohanimed ka täpsel venekeelsel kujul ja vene kirjas ning seetõttu ei kaota ülevaadet mingil kombel, kui temal koduses tarvitamises esinevad mõningaist lähedaist kohanimedest veel traditsioonilised omakeelsed kujud, näit. meil teatud määral isegi rahvaluuleliste traditsioonidega nimed nagu *Riia*, *Väina*, *Võnnu*, *Oudova* või *Pihkva* (läti *Rīga*, *Daugava*, *Cēsis*, vene Рига, Западная Двина, Цесис, Гдов ja Псков).

Näeme seega, et ka kohanimede ortograafia alal käib väike liikumise protsess, kusjuures ühed kaovad silmapiirilt ja muutuvad, teised jälle tõusevad uutena esile või omandavad suuremat aktuaalsust.

sm ja **cm.**

Eesti keeles on olemas sõna *sentimeeter* ja selle loomulik lühend *sm* (moodustatud liitsõna poolte esitähte-

dest, seega sõnas endas esinevaist elementidest). Lääne-Euroopas kirjutatakse vastavat sõna muidugi teisiti ja selle rahvusvaheliseks lühendiks seetõttu on *cm* (*c* ladina sõnast *centum* = sada). Kodanliku Eesti aegses kirjanduses loomulikult püüti hästi ligi hoiduda lääne-euroopalistele traditsioonidele ka lühendite suhtes, kuigi demokraatlikumad keelemehed püüdsid juba siis kasutada omakeelset lühendit. Meie õigekeelsus-sõnaraamatud annavad seetõttu *sentimeetrist* üheväärselt kaks lühendit, *sm* ja *cm*, ühe rahvale ja teise teadusmeestele.

Nõukogude aastail on aga näit. RK „Pedagoogiline Kirjandus" oma rahvale määratud väljaandeis iga aastaga püüdnud ikka suuremal ja suuremal määral eestikeelse lühendi tarvitamisele üle minna (ilukirjanduses lühend peaaegu ei esine), praegu kuni 90%-s teoseis. Endastmõistetavalt on sama tendentsi arendatud ka kooliõpikuis, eriti algkooliklasside ja keskkooli alama astme raamatuis. Kõigis õppeaineis pole see aga võimalik olnud. Näiteks ei taha kuidagi aja mõjutustele alistuda sellised stabiilsed teadused nagu füüsika ja matemaatika. Nii on nende alade autorite ja toimetajate juures ka silmapaistvalt kõvem olnud kiindumus võõrapäraseisse lühendeisse ning sümboleisse. Seetõttu on siis esile kerkinud vajadus küsimuse teoreetiliseks käsitluseks.

Võtame kõigepealt algkooliklassid. Kui nende õpilastele sõnade lühendamist õpetatakse, siis loomulikult nii, et lühend saadakse mõningaist sõnas esinevaist tähtedest. Näit. *meeter* annab *m*, *kilomeeter* — *km*, *detsimeeter* — *dm*, *millimeeter* — *mm*, *detsiliiter* — *dl*, *hektoliiter* — *hl*, *hektaar* — *ha* jne. (juurde lisatakse muidugi, et kõik meetermõõdustiku lühendid esinevad ilma punktita). Loomulikult annab siis ka *sentimeeter* lühendi *sm*, samuti *tsentner* (sada kilo) — *ts* (viimane esineb ka tegelikult kõigis algkooli matemaatika õpikuis rahvusvahelise *z* asemel),

tund — *t.* (rahvusvaheliselt *h*), *sekund* — *sek.* (rahvusvaheliselt *sec*) jts.

Kui me aga juba esimese õppeaasta kasvandikele, kes õpivad alles eesti tähestikku ja eesti kirja tundma, nende matemaatikaõpikus lehekülgede viisi pakume *cm*-i, siis peame neid kõigepealt enneaegselt tutvustama võõrtähega; teiseks viime lühendi saamise neile siin vastuollu üldise lühendusviisiga (lühendil pole siis alust eestikeelses väljakirjutatud sõnas) ja seetõttu peame juba kohe appi võtma seletuse rahvusvahelisest, praegusel korral lääne-euroopalisest traditsioonist. Viimane omakorda võib lastele maastmadalast sisendada väärkujutlust oma emakeele vaesusest — nagu ei saaks me oma sõnu lühendada ilma Lääne-Euroopa keelte abita.

Ilmsesti on õpetuse algkooliastmel veel vara lastele pakkuda kujutlust teadusliku teose iseloomust, loota neilt arusaamist teaduse rahvusvahelisest ulatusest ja iseloomust ja siis ka sellest, et teaduslike teoste vastastikuse kasutamise huvides on otstarbekohane lühendite alal ühise, rahvusvahelise sümboolika kasutamine. Neil asjaoludel on nende ridade kirjutaja arvates endastmõistetav, et algkooliastmel tuleks nii keelelistel kui ka pedagoogilistel põhjustel kasutada eestikeelsetest sõnadest ainult eestikeelseid lühendeid. Arusaamine, nagu peaksime sellepärast, et puhtteaduslikes teostes kasutatakse rahvusvahelisi lühendeid ja isegi väljaspool ladina tähestikku olevaid sümboleid, mida lapsed kunagi tulevikus saavad nägema, nagu peaksime sellepärast sedasama tegema juba algkoolist peale, on ilmsesti asja formalistlik käsitus.

Edasi on palju räägitud ja kirjutatud teaduste populariseerimisest, kuid võõrtähtede ja võõrterminoloogiaga rahva- ja lastekirjanduses töötatakse just sellele vastu. Võõrkeelseid oskussõnu ja sümboleid võime seal kasutada ainult neil juhtudel, kus eesti vasted p u u d u v a d või on

vähem tuntud. Sada korda kergem peaks ju intelligentsel teadlasel olema oma võõrapäraseid harjumusi rahvale ja noorsoole lähenemisel alla suruda, väikestki osa oma harjumustest ja mugavusest ohverdada, kui et rahvahulki panna oma keelele võõraid elemente armastama. Tavaliselt mõjuvad tundmatud sõnad ja võõrelemendid lugemisel just eemaletõukavalt.

Ei tule ka unustada, et kogu Nõukogude Liidus, seega $^1/_6$ maakeral tarvitatakse vene keeles sõna САНТИМЕТР omakeelset lühendit СМ, mis toetab meie samasugust talitusviisi ja ühtlasi seob ka venekeelse kirjanduse lugejat eestlast rohkem *sm*-i kui *cm*-iga. Ei tule unustada sedagi, et ka keele arengus on progress paratamatu. Ja võõrelementide kodustamine, nende oma keelde sulatamine ja eesti keele arendamine suurema rahvalähedase suunas on küll vist progressiivne nähtus. Sotsialistlikule sisule tuleb anda võimalikult rahvalähedane vorm.

Eeltooduga ühenduses võib tekkida küsimus, kas ei tule meil siis varem õpitut hiljem ümber õppida, mis on jälle vastuolus pedagoogika ühe põhimõttega. Tõeliselt ei peaks siin sellise nähtusega tegu olema, sest meie õigekeelsus-sõnaraamatud annavad: „*sentimeeter*, lühendatult *sm* ja *cm*", võivad edaspidi anda ka täpsemalt: „*sentimeeter*, lühendatult *sm*, puhtteaduslikes teostes ka rahvusvaheliselt *cm*". Nii võivad seletada õpikudki. Kui nüüd algkooliklassides kirjutataks *sm*, keskkooliklassides *cm*, või ka keskkooli esimesel astmel *sm* ja kõrgemais klassides *cm*, või kogu alg- ja keskkooli ulatuses *sm* ja kõrgemais õppeasutistes *cm*, siis on siin (eeltoodud alustel) ümberõppimine paljas kujutlus, olematu tondi seinale maalimine. On ju mõlemad lühendid sõna juures üheväärsetena antud.

Teiselt poolt tuleb õppeainete käsitluse välises küljes, vastavalt õppeastmele, ümberõppimist siiski ette. Näiteks

on kõrgemate klasside füüsikas *tunni* sümboliks *h*, mujal aga tavaline lühend *t.*; keegi ei tule ometi ütlema, et füüsika valemite pärast juba algkoolis peaksime *tundi* lühendama *h*-ga. Või jälle eesti keele käänete ladinapärased nimetused nagu *illatiiv*, *inessiiv*, *elatiiv*, *allatiiv*, *adessiiv*, *ablatiiv*, *abessiiv*, *komitatiiv*, *translatiiv*, *terminatiiv* ja *essiiv*, millede tähenduse meeldejätmine isegi kõrgemal astmel teeb peaaegu ülesaamatuid raskusi, kui pole õpitud ladina keelt, s. o. kui kõnealuste terminite ladinakeelsed tüved ega eesliited õppijale midagi ei ütle. Ometi nendega peatakse hiljem tutvuma. Kui aga keegi ütleks, et ümberõppimise vältimiseks tuleb need võõrapärased terminid juba algkoolis kasutusele võtta, siis teda peetaks lausa meeletuks. Nii ei maksa pedagoogikas üldiselt kehtivast tõest — kõike õpetada nii, et ei tule hiljem ümber õppida — teha üksikasjus nii pentsikuid järeldusi, millel pole enam sisu. Üldse, kui arvestame, missugune suur vahe on eesti keele ja muudegi õppeainete välises käsitlusviisis algkooliastmel ja süstemaatilisel süvenemisel keskkooli kõrgemais klassides või ülikoolis, siis ei saaks tühist *sm*-i asendumist *cm*-iga (kõige muuga võrreldes) nimetada mingiks ümberõppimiseks.

Lõpuks peab ütlema, et polegi otstarbekohane sellist üleminekut seada kuhugi kahe õppeastme vahele horisontaalselt, välja arvatud ainult algkooli täielik lahutamine võõrsümboleist, kui just eri iseloomuga õppeainete vahele vertikaalselt. Kui näiteks võrrelda vanemate keskkooliklasside füüsikat ja algebrat ajaloo, geograafia või tervishoiuga, kus mõnikord harva võivad esineda lühendid *km*, *m*, *sm* ja *mm* ja muid lühendeid peaaegu üldse ei esine, siis on selge, et füüsikuile ja matemaatikuile sel astmel võib nende ainete võõrlühendite ja võõrsümbolite rägastikus jätta ka *cm*-i, kui nad sellest loobuda ei suuda, kuna teist laadi õppeaineis pole võõrsümboolika rakendamiseks

mingit vajadust, isegi kõige kõrgemal õpetuse või teadusliku käsitluse astmel mitte. Igatahes, kui me oletaksime, et 10% ulatuses õppeaineist (näit. füüsika ja matemaatika kõrgemal astmel) on *cm* vajalik, ja seetõttu peaksime ka ülejäänud 90% õppeaineist ja kogu rahvale määratud kirjanduse ses suhtes ära rikkuma, siis lahendaksime asja täiesti formalistlikult, erisuguseid esinemistingimusi arvestamata, mida muidugi lubada ei saa.

Viimaks olgu toodud Riikliku Kirjastuskeskuse Keeletoimkonna kiri ses asjas (31. aug. 1947, nr. 5):

„1) RKK Keeletoimkonna arvates tuleks laiadele rahvahulkadele määratud väljaandeis kasutada eestikeelseist sõnadest tuletatud lühendeid, niivõrd kui neid on olemas, seega siis ka *sentimeetri* lühendit *sm*, mitte lääne-euroopalikult rahvusvahelist *cm*-i, samuti *tunni* lühendina *t.*, mitte *h*, *sekundi* lühendina *sek.*, mitte *sec* jne., või jälle eestikeelse lühendi puudumisel tuleks seal lühendsümbolit sõnadega välja kirjutada, näit. *kWh* asemel *kilovatt-tund.*

2) Esimeses punktis toodud seisukoha rakendamist peab toimkond loomulikuks ka v ä h e m a l t n o o r e m a i l e õppeaastaile määratud kooliõpikuis. Kui Haridusministeerium ja RK „Pedagoogiline Kirjandus" peavad vajalikuks säilitada vanemais klassides Lääne-Euroopa *cm*-i traditsiooni, ei tekita ümberõppimine toimkonna arvates mingeid raskusi. Õigekeelsus-sõnaraamatuis on teatavasti mõlemad olemas — otstarbekohasuse järgi kasutamiseks.

Seisukohad on E. Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudiga kooskõlastatud."

Lõppsõna.

Eeltoodud küsimuste käsitlusel oleme näinud eesti demokraatliku keeleliikumise tekkimist, arenemist ja oma õigustesse astumist nõukogude aastail. Oleme näinud paaril viimasel aastakümnel, eriti aga viimaseil aastail sel

pinnal tehtud progressiivseid otsuseid. Oleme näinud ka otsuseid, mis omal ajal on jäänud paberile, kuid alles hiljuti nõukoguliku julguse ja radikaalsusega on tegelikku ellu viidud.

Suurem osa kõnealustest seisukohavõttudest käsitleb meie õigekeelsus-allikais lubatud rööpvormidest otstarbekama või rahvakeelsema teisendi väljavalimist, milleks kirjastustel loomulikult on õigus, väiksem osa aga varem lahtiseks jäänud küsimusi, mida vaja on olnud lahendada, veel väiksem osa aga ettepanekuid järelemõtlemiseks ja lahendamiseks lähemas tulevikus.

Muidugi pole eeltoodus käsitlemist leidnud kõik pealkirjas antud teema alla sobivad keelelised küsimused, kuid loodetavasti kuulub enamik käsitelduist siiski kõige iseloomulikumate ja hädalisemate hulka nende seast. Kirjeldatud võitlusega on meie keel nii mõnestki tarbetust formalismi ahelast vabastatud ja nii mõneski suhtes on välditud kuristiku tekkimist fikseeritud kirjakeele ja rahva elava ühis-kõnekeele vahele.

Olgu veel öeldud, et keeleliste küsimuste otsustamine on meil seniste traditsioonide kohaselt kuulunud keelelistele organisatsioonidele. Need peavad aga hoolega kuulama rahva häält ja tabama seda, millel rahva ühiskeeles on pinda ja jõudu, sest üle kõige on elava rahva elav keel. Seda l o o m u l i k u k e e l e t u n d e j õ u d u, mis aegade jooksul otsustab ka keelemeeste ettepanekute ja otsuste saatuse (hea vastu võtab ja halva tagasi lükkab), peame edaspidi rohkem silmas pidama.

III

Üldkeele ja eriteadusliku keele vahekorrast.

Nõukogude ühiskonnas ei saa olla kahte kirjakeelt — rahvale määratud keelt ja intelligentsi keelt. Keeleuuendusliikumise õitseajal veerand sajandit tagasi hakkas meil kujunema eriline keel, mis pidi olema kõigiti peen ja eeskujulik ning vastama aristokraatlikule maitsele, kuid see jäi võõraks mitte ainult laiemaile hulkadele, vaid ka meie valdavas enamuses töötavaist kihtidest võrsunud haritlaskonnale. Nõukogude ühiskonnas valitseb ühine keel nii töölisele ja talupojale kui temast pärinevale intelligentsile. Viimane peab oskama väljenduda nii sõnas kui stiilis kõigile arusaadavalt ja selgelt. Nimetame seda keelt kõigile ühiseks üldkeeleks, olgu see siis ilukirjanduse või populaarteadusliku kirjanduse keel.

Erialalise süvenemise pinnal kerkib aga sellest esile mitmesugune eriteaduslik keel, mis mõningal määral erineb üldkeelest mitte sellepärast, et ta mingile erilisele ühiskonnakihile oleks määratud, vaid et erialaline keel nõuab suuremat täpsustust terminoloogias, nõuab mõnikord muidu ühe üldnimetuse all tuntud mõistevariantide lahutamist ja neile kahe või kolme eri nimetuse andmist, nõuab selliste oskussõnade rakendamist, mis üldhariduslikku käsitluse pinnal pole vajalikud jne. Mingi erialalise teadusliku keele omandamist võime mõnel määral võr-

relda võõrkeele õppimisega, mille puhul olenevalt süvenemisastmest kasvab omandatava sõnavara hulk.

Kuid teaduslikugi keele puhul võib tekkida küsimus, kas kõrvalekaldumine üldkeelest ühel või teisel konkreetsel juhul on vajalik, kas üks või teine teaduslik oskussõna, millega üldkeelset sõna on asendatud, tõepoolest on tarvilik, või on siin tegemist ainult endise alateadliku kalduvusega väljenduda uudselt ja peenemalt (kujutluse järgi: raskesti arusaadav, järelikult teaduslik). Edasi teiselt poolt, kui üks või teine asendus-oskussõna ühel teadusalal on vajalik, kas on (üldkeele ja eriteadusliku keele lähendamiseks) otstarbekohane seda sõna püüda sobitada ka üldkeelde, viimastki vastavalt ümber tehes, või on siiski ratsionaalsem üldkeel oma õigustes ja vabadustes muutmata jätta.

Võtame ühe hästi lihtsa näite.

kord ja korrus.

Ligi aastakümme tagasi võeti ehitustehnilise kirjanduse alal töötajate poolt tarvitusele sõna *korrus* tähenduses 'majakord, hoonekord', kuna sõnal *kord*, om. *korra*, on mitu tähendust ja see pole seega täpne ja teiseks, et vabaneda liitsõnast *majakord* ning saada selle asemele täpse tähendusega liht-oskussõna (oli tarvitusel näit. 1941. a. raamatuseerias „Ehitustööde ühtsed normid ja hinded 1939"). Ei taha öelda, et vajadus uue sõna järele siin just tõsine oleks olnud, sest tavaliselt näitab lause selgesti, missuguses tähenduses *kord* esineb. Aga kui vastava eriala inimesed uut sõna soovisid, siis polnud põhjust neile seda keelata. Alates VÕS-i 1946 ilmunud trükkidest on sõna olemasolu ka õigekeelsuskäsiraamatus registreeritud.

1947. aasta esimestel kuudel hakkas aga *korrus* siit „ellu" minema, nimelt pealinna ajalehtede veergudele, lugejaskonnas esialgu võõrastust tekitades. Aga kuidas ta

hakkas esinema? Kui me nägime lauseid (Akadeemia hoone kirjeldamisel): „Teisel *majakorrusel* on veel kaks saali" ning „Kolmas ja neljas *majakorrus* on välja ehitatud ametiruumideks", siis pidime tunnistama, et siin on uue sõna kasutamine läinud viltu: Kui *korrus* on mõeldud just liitsõna *majakord* täpseks vasteks, siis ei võiks kunagi öelda liitsõnaliselt *majakorrus*, vaid ainult *korrus*, või jälle liitsõnaliselt *majakord*. Teiseks, kui kontekstist (kaastekstist) selgub, et tegemist on majakorraga, võiks läbi ajada ka rahvakeelse lihtsõnaga *kord*, näit. öeldes lauses „Laia treppi mööda tõuseme hoone *ülakorrusele*" lihtsalt „. . . tõuseme hoone *ülakorrale*".

Näib, et peaksime selle uue oskussõna jätma esijoones ehitusteaduslikule kirjandusele ja juhtudeks, kus vajatakse niivõrd täpset väljendust, et vastasel korral peaks ütlema *majakord* või *hoonekord* või nimetama koguni mõlemat. Igatahes igapäevases üldkeeles ei tunne küll vajadust kõnelda või kirjutada: Alumisel *korrusel* peeti pidu, teisel *korrusel* aga koosolekuid, sest lause „Alumisel *korral* peeti pidu, teisel *korral* aga koosolekuid" väljendab mõtet niisama selgesti ja hästi.

Edasi paneme tähele üht massilise esindusega sõnapaari, nimelt sõnu

puu ja **puit.**

Paarikümne aasta eest leiti Tartus tehnika alal töötajate ringkonnas, et eesti keeles tuleks sõnalist vahet teha mõistete vahel, mida näit. vene ja saksa keel tähistavad sõnadega Baum, дерево ühelt poolt ja Holz, дрова teiselt poolt, ning saadi siis uus sõna *puit* tähenduses 'puu materjalina, mitte kasvav puu'.

Uue sõna *puit* abiga on meil nüüd siis võimalus hästi täpselt väljenduda, öeldes näit. kahemõttelise *puukruvi* asemel *puidukruvi* (puidusse keeramiseks) või *puitkruvi*

(puidust tehtud kruvi), samuti *puulaeva* asemel kas *puidulaev* või *puitlaev*, *puukiht* ja *puukiud* asemel *puidukiht* ja *puidukiud*, *puuaia* ning *puukooli* (noorte viljapuude kasvandus) kõrval *puiduaed* ja *puidukontor*, *hea puumets* kõrval *hea puidumets*, *puurikas* (heinamaa) kõrval *puidukas* e. *puidurikas* (taim) jne.

EÕS-i II köites (1930) märksõna all *puu*, lk. 869—873, leiame siis ka mitusada tuletist sõnast *puit*, peamiselt liitsõnu, näit. *puiduarhitektuur*, *puidudestillatsioon*, *puidugaas*, *puiduhöövel*, *puiduimmutus*, *puidukaupmees* jne., edasi *puitanum*, *puitehitis*, *puithark*, *puitkõva*, *puitteivas*, *puitvoodi*, *puitäke* jne. Paljudest neist on järgnevail lehekülgedel (874—881) teises järjekorras soovitatavaina antud ka endised rahvapärased tuletised nagu *puuader* = puitader, *puuhang* = puithang, *puukuur* = puidukuur, *puulaud* = puitlaud, *puupinu* = puidupinu, *puupunn* = puitpunn, *puutelg* = puit-telg, *puutuhk* = puidutuhk, mõnest ka samaväärsena, näit. *puukoorem*, *puuteivas*, *puuvedu* jne.

Ühelt poolt oleme seega saanud täpse väljendusvõimaluse, teiselt poolt aga „rikastunud" sadade tarbetute paralleelvormidega, mille kohta me ei tea, kas me neist kunagi vabaneme või ei.

Hea tahtmise juures oleks võib-olla saanud läbi ka ühe lähtesõnaga *puu*, sest tavaliselt selgub ikka juba liitsõnast või vähemalt lausest, kummas — puu või puidu tähenduses *puu* esineb. Aga kui tehnikainimesed ütlesid, et ei saa ilma, siis olgu neile täpne oskussõna *puit*, ja see on ka olemas.

Mis me nüüd siis üldkeeles peame ette võtma? Kõigepealt ei maksa kabuhirmu tunda *puidu* ees ega „puiduhaigeks" jääda. Ilmsesti teeksime endile tarbetuid raskusi, kui igapäevases kõnekeeles ja näit. aja- ning ilukirjanduses hakkaksime tarvitama rahvakeelsete sõnade *puuhalg*,

puuhoov, puuriit, puuvirn, puusaag, puuturg, puuvedu, puutööline, puuhoone, puumaja, puuküte, puuking, puukonts, puutald, puulusikas, puusepp, puuhobune, puusärk ja *puupea* asemel teadusliku keele seisukohalt täpseid sõnu *puiduhalg, puiduhoov, puiduriit, puiduvirn, puidusaag, puiduturg, puiduvedu, puidutööline, puithoone, puitmaja, puitküte, puitking, puitkonts, puittald, puitlusikas, puitsepp, puithobune, puitsärk* ja *puitpea*, või ka kunstikirjanduseski näit. *puulõike* ja *puulõikekunsti* asemel *puidulõige* ja *puidulõikekunst.*

Isegi tehnilises kirjanduses tunduks mõnede rahvakeeles kivinenud liitsõnade äramuutmine tarbetu ja võõrastav, näit. *puusöegaasi* ja *puusöegaasimootori* asemel *puidusöegaas* ja *puidusöegaasimootor*, samuti *puutöö* ja *puutöökooli* asemel *puidutöö* ja *puidutöökool.*

Mis me siis teeme? Tarvitagem aga julgesti igapäevases kõne- ja kirjakeeles rahvakeelseid *puu-*tuletisi ning jätkem peenemad vahetegemised vastavate alade teadusliku erikirjanduse hooleks. Ei tarvitse ju tavaline üldkeel olla koormatud kõigi mingi eriala kirjanduses vajalike vahetegemisvõimalustega. Aga peale selle võiks soovitada mõõdukust isegi teaduslikus kirjanduses ja kasutada täpseid mõistevasteid esijoones uute oskussõnade loomisel või rakendamisel, jättes rahvakeeles juurdunud mõistenimetused võimalikult muutmata.

VÕS-is kajastub küsimus õige tagasihoidlikult. Nii näeme selle I—IV trükis meid praegu huvitavaist sõnadest ainult: *puiduline, puidune, puit, puitne, puituma*, edasi *puu, puukool, puukoorem, puune, puunema, puusepp, puusärk, puutöö, puutöökool.* VÕS-i V—X trükis leiame neile lisaks: *puidusüsi, puusüsi* (= puidusüsi), kuid *puusöegaas* ja *puusöegaasimootor.* Seesugust peajoonelist küsimuse tutvustust võiks eeldada kooliski. Näib sobiv näidata täpsusta-

m i s v õ i m a l u s t — vajaduse korral kasutamiseks, aga mitte öelda, et *puuhalg* on vigane ja et ainuõige on *puiduhalg*.

Igatahes on meil siin tegemist tülika küsimusega, kus erialalise keele huvid ei ühti üldkeele traditsioonidega, sest *puu* tuletised kuuluvad mitte ainult erikirjandusse, vaid suurelt osalt ka kõige igapäevasemasse üldkeelde.

Järgmine küsimus haarab juba kogu sõnastiku ulatust, kuna siin on tegu mitte enam üksikute tüvede, vaid juba produktiivsete tuletuslõppudega. Need on

-tus ja **-tis.**

Kõne alla tulevad õieti tuletuslõpud *-us* ja *-is*, mis *tama*-verbidega annavad ms. *tis*-lõpulisi ja *dama*-verbidega *dis*-lõpulisi tuletisi (näit. *toimetama — toimetis* ja *õiendama — õiendis*). *t* ja *d* kuuluvad siin sõna tüvesse, kuid suurema ilmekuse pärast nimetatakse kõnealuseid lõpposi *tus-* ja *tis*-lõpuks ning kogu küsimust *tus-* ja *tis*-probleemiks. Asi on võrdlemisi aktuaalselt päevakorral olnud üle kahekümne aasta.

Rahvakeeles ü l d i s e l t, kogu keelest läbikäivalt pole nende abil saadud sõnade vahel tähenduslikku vahet tehtud või see vahe on olnud ähmane, kuid ometi leidub seal hulgake sõnu, kus tähenduslik vahe või *-tis*'i eritähendus on selgesti välja kujunenud. Näit.: *jahvatus* = jahvatamine, *jahvatis* = jahvatatav aine, jahvatussaadus (ka jahvatustasu, mativili, „võeti nii- ja niipalju jahvatist"), *loputus* = loputamine, *loputis* = loputusvesi või muu loputusvahend, *hapatis* (see, millega hapatatakse), *juuretis* (taina hapendamisjuur), *hirmutus* = hirmutamine ja *hirmutis* = hirmutusvahend, hirmutav olend, *peletus* = peletamine ja *peletis* = peletusvahend, peletav olend, *kuivatus* = kuivatamine ja *kuivatis* = kuivatusruum, -hoone,

edasi *käperdus* = käperdamine ja *käperdis* = käperdussaadus, oskamatult tehtud asi, *soperdus* = soperdamine ja *soperdis* = kokkusoperdatud töö, soperduse tulemus; ka *koletis* (kole, hirmuäratav olend) ja *eputis* (eputaja, edvistaja, s. o. eputuse tagajärjel sellisena iseloomustatud isik). Nii tähistab *-tis* rahvakeeles tegevuse tulemust ja vahendit.

„Sellest rahvakeeles peituvast kalduvusest ongi tõuget saanud püüd hakata sihikindlalt laiemas ulatuses vahettegevalt kasutama sufiksitega *-tus, -dus* ja *-tis, -dis* juba moodustunud kui ka juurdesoetatavaid verbituletisi," nagu kirjutab J. V. Veski ajakirjas „Eesti Keel" 1930 (lk. 128). „Nii siis väljendaks *-tis, -dis* konkreetset asja, tehtut, sõnatüves sisalduva tegevuse saadust (näit. *asutis, sünnitis, saavutis, sulatis, sihitis . . ., mälestis, tõendis, väljendis*), kuna samale tüvele liituv *-tus, -dus* annaks sõnale tegevust väljendava tähenduse."

Selles suunas on ka ametlik keel arenenud, sest teaduslik keel vajas täpsemalt piiriteldud tähendusega oskussõnu ja igapäevast tarbekeelt püüti sellega kooskõlastada. 5. apr. 1932 annab EKS-i Keeletoimkond juba ametliku seletuse, mille järgi nimisõnu, mis on tuletatud *tama*-verbidest sufiksite *-is* ja *-us* varal, tuleb tähenduslikult lahus hoida järgmiselt: *is*-sõnad väljendavad tegevuse saadust, vahendit või tegevusealust asja, *us*-sõnad aga tegevust, toimimist ennast. Näiteks ühelt poolt *peletis, ehitis* (maja, hoone vms.), *kirjutis* (= kirjapandu), *toimetis* (väljaanne, trükitöö), *väljendis, mälestis*, teiselt poolt *peletus, ehitus* (= ehitamine), *kirjutus* (= kirjutamine), *toimetus, väljendus, mälestus.*

Selle hea ning tihti tarviliku põhimõttega sattusime aga ühtlasi suurde põlismetsa, kust ei ole kerge sihi peale välja jõuda. *tus*-sõnad seisavad kõikjal kui rukis ja sageli

on raske otsustada, kus nende mahavõtmist ja vahetegemist on vaja, kus mitte. Juba samal 1932. ning järgmisel aastal tekkis vastavat p o l e e m i k a t, eriti keelelise ajakirja veergudel; ajakirjanduses nimetati nähtust *-tis*'i tõveks jne. Juhiti tähelepanu eriti sellele, et iga *tus*-lõpulise sõna puhul pole praktilist vajadust vahet teha, kuna võimalik kahesugune tähendus selgitava kaasteksti tõttu tavaliselt ei häiri. Edasi märgiti, et tihti on raske kindlaks teha, kas on tegu abstraktse mõiste või konkreetse asjaga (*parandus* või *parandis*), samuti et igal juhul jääb siiski *tus*-sõnu, mida ei sobi *-tis*'i peale üle viia (*õpetus* ja *õpetis*) jne. Teiselt poolt aga rõhutati, et uue korraldusega on *tus*-sõnad just otstarbekalt vabastatud kahekordsest tähendusest seeläbi, et teise tähenduse (konkreetse asja, tehtu) väljendiks on *-tis*, et rahvakeeles väga piiratud ulatuses esinenud sufiksid on seega tootsaks tehtud jne.

Tekkis suur p i i r i v e d a m i n e, kus nii üks kui teine keelemees või kollektiiv püüdis piirivaiu sinna või tänna seada. Üldiselt l e i d i s v a h e t e g e m i n e t u n n u s t u s t neil juhtudel, k u s s i s u l i n e v a h e eri tuletiste vahel on ilmne ja t a r v i l i k (näit. ajalehe *toimetus* ja ülikooli *toimetised, mälestus* ei peta, *mälestused* ulatuvad kaugele ja avaldati kirjakeele vanemaid *mälestisi*, hoiulaekas peeti kalleid *mälestisi*) v õ i k u s vahetegemine või u u s k e e l e n d o l i praktikas j u b a l ä b i l ä i n u d. Näit. 1936 küsib Postivalitsus Akadeemiliselt Emakeele Seltsilt, kas tuleb kirjutada *asutis* või *asutus*. See vastab (15. sept. 1936), et neil sõnadel on maksvas eesti keeles kindlad eri tähendused ja et küsijale vajalikus tähenduses tuleb tarvitada *asutis*, sest *asutus* = asutamine (näit. *asutus*aasta).

Ajakirjas „Eesti Keel" 1936, ühes pikemas arutluses Joh. Aaviku mahuka teose „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika" üle leiame meid huvitava küsimuse seisu-

korra kohta tol ajal järgmise tsitaadi (lk. 143): „Selgub, nagu teada juba ennegi, et Aavik *tis*-tuletistest väga vähe lugu peab, neid tahaks lubada ainult täiesti konkreetsete teotulemuste puhul (näit. *saadetis*) või siis eriti meelsasti neile halvakspaneva tähenduse andes... Allakirjutanu ja vist ka enamasti kõigi eesti keelega teotsejate arvates *tis*-sufiksit ei sobi küll eesti keeles teha täisproduktiivseks, kuid lubatuse raamid võiksid siiski olla avaramad, kui Aaviku meelest on soovitav; nimelt pole mõtet täiesti läbilöönud *tis*-sõnu (*toimetis, asutis, kirjutis* jt.) hakata jälle keelest välja tõrjuma või *tis*-sufiksi naeruvääristamiseks temale anda pejoratiivtähendus; eriti oskussõnades on *-tis* tihti vajalik." Seisukoht on seda õpetlikum, et tsitaadi autor kuulus radikaalsete keeleuuendajate, *-tis*'i vastaste leeri.

Teise tõendina tolleaegse olukorra kohta võime lugeda ühe sügisel 1937. aastal ilmunud leksikoni I vihu sissejuhatuses tema keeleliste põhimõtete puhul: „Näiteks *tis*-lõpulisi nimisõnu on tarvitusele võetud niivõrd, kui need seni juba üldiselt on läbi läinud, niivõrd kui vahetegemine *tus*- ja *tis*-lõpuliste sõnade vahel on juba kindlaks kujunenud, näit. *asutus* ja *asutis, ehitus* ja *ehitis, mälestus* ja *mälestis* jne.; muidu on eelistatud seniseid *tus*-lõpulisi (näit. *luuletus, jutustus, arvustus, kuulutus*). (*Ehitis* kõrval vrd. aga *ehitusmälestis, väetis* kõrval *väetusaine, elatis* kõrval *elatusraha* jne.)"

Nende konstateeringute ja ka isiklike kogemuste põhjal võib öelda, et *-tus* ja *-tis* vahekord kümmekond aastat tagasi oli enam-vähem sama, mis ta praegu on. Tol ajal paisunud opositsiooni poolt pandi tõkked *-tis*'i liialdatud levimisele, *-tus* asus kaitsepositsioonidele, kuid tagurpidi-käiku siiski ei antud. Sellel pole

ka mõtet, sest ühelt poolt teadusliku keele huvides oli puhkava tuletuslõpu elustamine ja laiem rakendamine niikuinii vajalik ja teiselt poolt jääb kõnealuste tuletuslõppude kasutamine igal juhul ikkagi nendevahelise piiri küsimuseks.

Käesoleva artikli teema seisukohalt on oluline tähele panna, et erinevalt *korruse* ja *puidu* küsimusest ei saa siin oletada, et üldkeeles võidaks kasutada ühte ja eriteaduslikus keeles teist varianti, kuna siin on tegu massiliselt esineva tüübiga. Siin tuleb igal üksikul juhul kas tunnustada vahetegemist ja kahte teisendit või jälle ignoreerida seda ja tarvitada ainult *tus*-lõpulist, seda siis igasuguses tekstis.

Missugune on siis peajoontes see eelnimetatud praegune olukord? Üldiselt on vahetegemispõhimõte tunnustust leidnud. Mitmesugustel erialadel tehakse vajalikku vahet, nagu *ehitus* ja *ehitis* puhul (kus aga tegevuse varjundit sees on, eelistatakse *tus*-lõpulist, näit. *ehitustel* töötab palju mehi, s. o. ehitamistel, suuremate *ehituste* puhul rakendatakse mehaanilisi vahendeid jne.), edasi näit. *esitus* (esitamine) ja *esitis* (see, mis on esitatud, esitatud materjal, esitamise tulemus), *tuletus* (tuletamine) ja *tuletis* (tuletussaadus, tuletatud keelend vms.), *väetus* (väetamine) ja *väetis* (see, millega väetatakse, väetusaine), *põletus* (põletamine) ja *põletis* (põletusmaterjal), *sillutus* (sillutamine, näit. tänava *sillutus* edeneb hästi) ja *sillutis* (sillutatud pind; sillutusmaterjal; näit. kukkusin *sillutisele*), *kuivatus* (kuivatamine) ja *kuivatis* (kuivatusruum, ka kuivatussaadus; vrd. veel *kuivati* — kuivatusvahend, -seadis [1]), *sihitus* (sihitamine) ja *sihitis* (objekt,

[1] VÕS annab *kuivatis* (= kuivati) ja *kuivati* (kuivatamisseadis, -ruum), seega mõlemad ühes ning samas tähenduses, kusjuures teine on eelistatud. Kuna *kuivati* kuivatus ruumi tähenduses rahvakeelde

lauseliige, mis väljendab tegevusealust asja), *käitus* (käitamine, käia laskmine, tegevuses pidamine) ja *käitis* (käitusasutis), uuemaist *koondus* (koondamine; kogunemine, koosolek) ja *koondis* (organisatsioon). On kujunenud kindlad oskussõnad *korrutis, jagatis, tarretis* jt.

Mõnikord on tarvis olnud k a h e s k o n k r e e t s e s k i t ä h e n d u s e s sõnade välist kuju l a h u s h o i d a kõnealuste lõppude abil, näit. *toimetus* kollektiivina ja *toimetis* toimetatava objektina (siin tarvitatakse tegevuse tähenduses juba *toimetamist* või liitsõnaliselt ka *toimetustöö*). Samuti tahab väline vahe kujuneda kahe konkreetse tähenduse vahele väga elulähedaseks muutunud sõna *jäätis* (teatud magustoit) ja *jäätus* (jääkord) puhul (oleks nagu pentsik öelda, et *jäätis* kõnniteedel tuleb lahti raiuda). Esimene tähendus on niivõrd domineeriv, et sunnib teisele konkreetse asja tähendusele otsima teist vormi.

Samal ajal näeme aga, et *vahetus* vahetamisena ja *vahetus* koosseisuna pole üldse lahku läinud (näit. *vahetus* toimus kell 8 ja teises *vahetuses* oli 10 töölist) — seega rinnastub *vahetus* koosseisuna toimetusega, kusjuures *vahetis* oleks mõeldav ainult vahetatud eseme (vahetussaaduse) või vahetustasu tähistamiseks, kui seda üldse vaja on.

Edasi on vahe jälle välja kujunenud sõnade puhul *tõendus* (tõendamine) ja *tõend* (tõendusdokument) või *asitõend* (tõendus-ese), *väljendus* (väljendamine) ja *väljend* (väljenduselement, sõna, lause), samuti *õiendus* ja *õiendis*. Kuna *nd*-lõpp omab samasugust konkreetset tähendust mis *-is*, on viimane *tõendise* ja *väljendise* lõpult tarbetuna

---

kunagi ei lähe, sest seal on selles tähenduses *kuivatis* juba olemas, on soovitav nende tähendusi siin toodud kujul veidi eristada, mispuhul *kuivatile* jääks ainult kuivatusriista tähendus (nagu on *koputi, lükati* jt.).

kadunud; *õiendis* pole aga praktikas oma „sisalikusaba" veel kaotanud ja *koondis* ei kaota seda kunagi, sest siis jääks meile temast ühesilbiline nudistis.

Kirjanduse ja keele alal töötajaile võiks huvi pakkuda asjaolu, et *avaldis* on piiratud ainult matemaatilise valemi tähendusega (nii juba kümmekond aastat), kuna *avaldus* sooviavaldusena ja esitatud paberina on säilinud *us*-lõpulisena, eriti aga, et muudki vaimsed objektid peale *kirjutise* on säilitanud *us*-lõpu, näit. *jutustus, luuletus, arvustus, mõistatus, kirjeldus, harjutus, parandus, õpetus, kuulutus, tunnistus* jne. Nende kasutamine *tus*-lõpulistena kahesuguses tähenduses pole seni nimetamisväärseid raskusi teinud. RK „Ilukirjandus ja Kunst" ning RK „Pedagoogiline Kirjandus" on neid aastate jooksul kogu aeg nii tarvitanud. Teiselt poolt *asutise* ja *kirjutise* tarvituselevõtmisega oma väljaandeis alates 1945 pole tahetud ignoreerida keelendeid, mis üle kümne aasta tagasi olid juba kirjakeeles üldiselt läbi läinud (vt. eeltoodud tsitaate lk. 153—155).

Huvitava nähtusena võiks siin kõrval tähele panna veel sõnu nagu *saadetis* (sellisena kivikõvalt juurdunud, kuigi *saadetust* teises tähenduses pole üldse vaja olnud) või *haruldus* (haruldane ese, seega konkreetne asi; pole aga mingit põhjust olnud *is*-lõpuliseks muuta, sest et temal tegevuse tähendust pole, samuti kui tegusõna *haruldama* puudub), edasi *viivitus,* mis (*viivitisest* mööda minnes) on andnud hea oskussõna *viivis* (viivitusmaks), või *lunastus,* mis (*lunastisest* mööda minnes) on saanud konkreetse tähendusega vaste *luna* (lunaraha, -maks; lunasaadetis), jms.

Toodud vähesed näited ei suuda muidugi anda täielikku ülevaadet kogu vastavast sõnavarast, kuid võiksid selle pilti siiski veidi iseloomustada. Nimestikku võib lugeja „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu" järgi vajadust

mööda täiendada, võttes näit. *sadestama — sadestus* ja *sadestis* (sadestatu), *sisustama — sisustus* (sisustamine) ja *sisustis* (see, millega on sisustatud, sisseseade), *kindlustama — kindlustus* ja *kindlustis* (kindlustusvahend, näit. kindlus või kindlustusraha), *varustama — varustus* ja *varustis* (see, millega ollakse varustatud), *relvastama — relvastus* ja *relvastis*, *leiutama — leiutus* ja *leiutis* (see, mis on leiutatud) [vrd. sõnast *leidma — leidur* (leiutaja) ja *leidis* (leiutasu)], *rõivastus* (rõivastamine) ja *rõivastis* (rõivad), *riietus* ja *riietis* jne.

Nii mõnegi sellise sõnapaari puhul pole vahetegemine veel kujunenud harjumuseks ning sellepärast nende puhul meid praegu ei häiri, kui ühte või teist neist näeme veel konkreetses tähenduses endise *tus*-lõpuga. Veel enam, nii mõnigi neist kaldub kindlaks kujunema konkreetses tähenduses just *tus*-lõpulisena. See käib esijoones sõnade kohta, mis igapäevases kõnekeeles on olnud väga käibel, näit. *sisustus, kindlustus, relvastus, varustus, riietus* (selle kõrvale ei kujune *riietist* tõenäoliselt kunagi, kuna aga kirjakeeles uuem sõna *rõivastus* võib ennemini saada enda kõrvale *rõivastise*).

Aga nendegi puhul kujuneb kindel tava aja jooksul nii või teisiti. Kõige vintskemat vastupanu on osutanud *asutus*. Tosina aasta eest oli *asutis* kirjakeeles juba täiesti läbi läinud, nagu nägime eespool toodud tsitaatide kaudu. Teatavasti oli aga keeleuuenduse organisaator Joh. Aavik tavaliselt nende uuenduste vastu, mis tulid keelekorralduse ridadest. Pealinna ajalehtede pideva mõjutamisega kodanliku Eesti viimastel aastatel suutis ta Tallinna ajakirjanduses selle sõna suhtes enam-vähem taastada endise *-tus*'i tava. Tollest ajast ongi pärit sõna kahesugune esindus Tallinna ajalehtedes.

Kokku võttes võib öelda, et rahvakeelsel piiratud alusel laiendatud tähenduslik vahetegemine *tus-* ja *tis*-lõp-

pude abil on keele väljendusvõimalusi suurel määral rikastanud, neid täpsustanud, eriti teadusliku keele huvides, kuid on samal ajal ületanud tegelike vajaduste piiri ja meile teinud õige palju tüli seetõttu, et väga paljud neist kuuluvad igapäevasesse üldkeelde. Seetõttu peame ka leppima asjaoluga, et kindla piiri kujunemine kõnealuste tüüpide vahele laiemas ulatuses võtab veel mõndagi aega.

Tallinna riiklike kirjastuste keelelises seminaris oli küsimus arutusel 23. aprillil 1948, kus avaldati soovi, et edaspidi *tis*-lõpulisi sõnu üldkeelde ilma tõelise vajaduseta juurde ei soetataks, kus *tus*-lõpuline varem on kodunenud. Eriti juhiti veel tähelepanu sellele, et liitsõnades, mille täiendosa on võimalik tegevusena seletada, seda täiendosa alati tarvitataks *tus*-lõpulisena, näit. *tuletis*, kuid *tuletuslõpp*, *elatis*, kuid *elatusraha*, *väetis*, kuid *väetusaine*, *põletis*, kuid *põletusaine*, *sillutis*, kuid *sillutusmaterjal*, *sulatis*, kuid *sulatusahi* jne. Sellega on võimalik liialdusi *tis*-lõpuga tunduval määral vähendada.

Järgmine keelendipaar kuulub üheaegselt nii teadusliku kui üldkeele alale. Need sõnad on:

parandama ja **parendama.**

Ühelt poolt on oskussõna *parendama* tekkinud samal teel kui mõnikümmend aastat varem tema sugulased *suurendama*, *halvendama*, *raskendama*, *kergendama*, *peenendama* jne., nimelt omadussõna komparatiivist ja *-dama*'st: *parem* + *dama* = *parendama*, nagu

suurem + *dama* = *suurendama*,
halvem + *dama* = *halvendama*,
raskem + *dama* = *raskendama*,
kergem + *dama* = *kergendama*,
peenem + *dama* = *peenendama*,
lühem + *dama* = *lühendama*,
pikem + *dama* = *pikendama* jt.

Kuidas siis nii? Aga just nii: Komparatiivi lõpphäälik *m* ja järgnev *d* on oma hääldusko halt teineteisele niivõrd kauged, et neid on raske kõrvu pidevalt, ilma vahepealse pausita hääldada. Sellepärast assimileerib *d m*-i endalähedaseks *n*-häälikuks ja foneetiliselt vastuvõetav sõna ongi valmis. (Hääldagu lugeja katseks teineteise järel *m—d* ja *n—d* ning jälgigu oma huulte ja keele asendit nende puhul!)

Ilmsesti kuuluvad eeltoodud tuletised meil kõik võrdlemisi noorte keelendite hulka ja mõnele keeleteaduse üliõpilasele oleks huvitavaks harjutustööks jälgida, kui kaugele meie kirjakeeles ulatuvad neist ühe või teise traditsioonid. Igatahes palju on siin muutunud juba ühe inimea jooksul. Näiteks meil on nüüd olemas sõna *luup*, populaarsemana küll *suurendusklaas*. Kuid iga keskealine eestlane mäletab, et kolmkümmend aastat tagasi nii „peenelt" ei osatud öelda, vaid et Esimese Maailmasõja aegu öeldi veel *suuremaks tegemise klaas* või *suureks tegemise klaas*. *Peenendama, halvendama* pole veel praegugi rahvakeeles täiesti kodunenud. Ei ütle ju meie maaperenaine: „*Peenenda* puid" või „See *halvendab* asja", vaid ikka: „*Tee* puid *peeneks*" ja „See *teeb* asja *halvemaks*".

Niisiis võrdlemisi värske looming, kuid täiesti reeglipäraselt tuletatud, kuigi seekord foneetiliste reeglite järgi. Sellelt seisukohalt tuleb näit. lugeda tarbetuks eksituseks, et VÕS-i VIII trükki on paigutatud seal esmakordselt esineva tegusõna *sulandama* (sulandiks muutma) kõrval endise *sulami* asemele *suland* (mitme metalli kokkusulatis, metallisegu), nähtavasti oletusest, et *sulandama* olemasolu nõuab nimisõna *suland*. Ei, ka endine ning hea *sulam* annab täpselt samasuguse verbi: *sulam* + *dama* = *sulandama* (sulamiks muutma). Huvitavaks võrdluseks võiksid olla ka osastavad nagu *lum* + *d* = *lund* ja *leem* + *t* = *leent*.

Edasi tähenduslik külg. *Parem* on keskvõrre algvõrdest *hea*, tähendab seega normaalselt 'heast parem'. Kui meil rahvakeelne sõna *parandama* tähendab esijoones katkise asja terveks tegemist, haige tervendamist, edasi täiesti korrast ära oleva asja kordaseadmist jms. (näit. saabaste *parandamine*, haava *parandamine*; poisil, kes on ulakaks muutunud, tuleb ennast *parandada* jne.), siis *parendama* võimaldab eelmise kõrval teist täpsemat väljendust, tähendades üldiselt hea asja või olukorra veelgi paremaks muutmist. Näit.: Töötingimuste edasiseks *parendamiseks* tuleb teha seda ja seda (tingimused on üldiselt juba kaunis head, kuid tuleb muuta veel paremaks), või juriidilisest keelest: Süüdimõistetule määrati trahv rikutud eseme *parandamiseks*, kuid: Süüdimõistetu kohustus maksma nii ja nii suurt summat lastekaitse ala *parendamiseks* (asi oli juba ennegi korraldatud, kuid selle veelgi paremale järjele seadmiseks), või jälle põllumajanduse alalt: Tõukarja *parandamine* (kari on haige, tuleb terveks teha), kuid: Tõukarja *parendamine* (koosseisu paremaks muutmine), samuti: Masina-traktoripargi *parandamine* (remont) ja masina-traktoripargi *parendamine* (koosseisu täiendamine ja uuendamine), või jälle: Õpilane oli esimesel poolaastal nõrk, kuid tal läks korda ennast kevadeks *parandada*, nii et sai järgmisse klassi, kuid: Õpilasel oli kolmandal veerandil hea tunnistus (hinded 4), aga õppeaasta lõpuks läks tal korda seda veelgi tunduvalt *parendada* (hinded enamasti 5).

Sellepärast on väga sümboolne, et kõnealune oskussõna tekkis just praegusel ajal, kus igal alal ning erialal teadlikult ja tahtlikult ning süstemaatiliselt püütakse olukorda paremaks muuta, ja et endisel ajal oli sellist sõna nii harva vaja, et tema spetsiaalne tähendus saadi kuhjata tavalise *parandama* selga.

Nii siis ühenduses areneva ja diferentseeruva eluga

kasvab alatasa vajadus täpsema terminoloogia järele ning seetõttu ollakse sunnitud iga päev uusi oskussõnu looma.

Mis meil kõnealuses küsimuses eelmistel aastatel aga tegelikult tehti? Kuskil oli näiteks asi täiesti korrast ära. Kirjutati, et olukorda tuleb *parendada*. Kuskil oli töö täiesti organiseerimata, hooletult või lohakalt tehtud. Ajalehes kirjutati, et see ja see peab oma tööd *parendama*. — Sääraselt talitades, s. o. uuele sõnale nii laia tähendust andes suruti vana rahvakeelne sõna *parandama* tarvitusest peaaegu välja ning uus pandi mõlemas (eespool tähendusliku külje käsitlemisel kirjeldatud 2. ja 3.) tähenduses asemele, ilma et uuest terminist suuremat kasu oleks olnud. (Ainult niipalju oli, et praegustes tekstides tihti esinevale vene sõnale улучшать saadi täpne vaste. Vanale sõnale jäi sel korral ainult katkise eseme ja haige olendi terveks tegemise tähendus.)

Sellepärast siis, kui uus sõna hakkas nii tihedasti esinema, pole imeks panna, et ta muutus ühele või teisele lugejale vastumeelseks. On ju määratu suur vahe, kas üks uus termin esineb juhtkirjas 4—5 või 25 korda. Juba vanagi sõnavara kohta kehtib hea stiili nõue, et üks ja sama sõna ei pea ligistikku korduma, vaid et mõiste tiheda kordumise puhul tuleb vaheldumisi kasutada selle sünonüüme, eriti veel, kui on vaja esile tõsta eri tähendusvarjundeid. Seda enam tuleb seda nõuet silmas pidada iga uusmoodustise puhul, sest iga uus keelend tundub esialgu võõrkehana, kuigi ta hiljem väga tarvilikuks võib osutuda. Nii on praeguselgi korral *parendama* liigtarvitamisega ja temale liiga laia tähenduse andmisega tema „turg rikutud". Üldiselt on siis asi õpetlikuks kogemuseks selle kohta, kuidas teiste uuendustega edaspidi ei pea talitama. Iga uut keelendit tuleb kasutada tagasihoidlikult ning ainult tegelike vajaduste piires, kuni see muutub harjumuseks, ja keel saab siis ilma valuta rikkamaks.

Riikliku Kirjastuskeskuse Keeletoimkonna juhatuse (E. Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudiga kooskõlastatud) otsus eeltoodud küsimuses on järgmine (väljavõte Keeletoimkonna kirjast 31. juulil 1947):

„*Parandama* ja *parendama*. Sõna *parandama* omab rahvakeeles kolme tähendust: 1) katkist eset terveks tegema, haiget terveks tegema, 2) halba heaks tegema ja 3) head veel paremaks tegema. Varemalt sai kõigis neis tähendustes sõnaga *parandama* läbi ka kirjakeeles ning enamikul juhtudel saab ka edaspidi. Kuid ühenduses diferentseeruva eluga läheb vahel vaja täpsemat väljendust. Seda võimaldab antud juhul sõna *parendama*, mis on reeglipäraselt tuletatud (*parem* + *dama* = *parendama*) nagu varemalt *suurem* + *dama*, *pikem* + *dama* jpt. Soovitame tema tähendust piirata eespool toodud kolmanda tähendusega."

tina ja **plii.**

Tegelikus kõne- ja kirjakeeles on olnud tarvitusel kaks sõna: *inglistina* (tähenduses vene олово, saksa Zinn, ladina stannum) ja *seatina* (tähenduses vn. свинец, sks. Blei, lad. plumbum). Tehnika oskussõnade komisjonis Tartus leiti omal ajal, et need liitsõnad on keelt koormavad ning ka ebasobivad, kuna mõlema põhisõnaks on *tina*, tegemist on aga kahe eri metalliga. Nii saadeti siis oskussõnade sepikoja tootena maailma uus lihtsõna *plii* tähenduses 'seatina', kuna vana lihtsõna *tina* soovitati tarvitada ainult inglistina tähenduses. Aastat viisteist tagasi oli *plii* propageerimine Tartus õige elav ja mõnes tehnika-alases teoses tuli see oskussõna ka tarvitusele.

Õigekeelsus-sõnastikku pole ta veel jõudnud, kui mitte arvestada ühtainust viidet EÕS-i III köites (1937): *seatina* = plii. Sealsamas on aga antud üle saja tuletise sõnast *seatina*. EÕS-i II köite (ilm. 1930) esimene pool, kus oleks saanud esineda *plii*, oli tõenäoliselt enne *plii* sünni-

tamist juba trükitud, kuna seal leiame sellelt alalt ainult veidi rahvapärastatud tüübi *pleiveiss* = süsihapu seatina, seatina-karbonaat (värv: Bleiweiss). VÕS-is leiame ainult: *inglistina; seatina; tina, tinajas, tinane, tinapaber, tinaraske* ja alates V trükist lisaks veel *tinahall, tinamürgi(s)tus* ja *tinaplomm* (seega *tina* mõlemas tähenduses).

Nüüd seisame küsimuse ees, kas möödunud katseajast on juba küllalt *plii* üle otsustamiseks ja kas ta tõesti on vajalik, samuti, kas *tina* saab piirduda ainult inglistina tähendusega. Rahvakeeles omab *tina* mõlemat, esijoones aga just seatina tähendust. Viimast asjaolu arvestades võiks ennemini kasutada nimetusi *inglistina* ja *tina* (*tina* ja *plii* asemel). Nii näeme ka näit. N. Karotamme vene-eesti sõnaraamatus: олово = inglistina ja свинец = tina, seatina. Tartus ilmunud B. Pravdini „Vene-eesti sõnaraamat" (1936) annab *tina* tähenduse küll vastupidiselt: олово = tina ja свинец = seatina. Viimase variandi puhul vabaneksime ainult täiendsõnast *inglis-*, mis jätab mulje, nagu leiduks seda metalli ainult Inglismaal. Selle asemel on *sea-* alles, kuid ka toorlaen *plii* (saksa Blei) kasutamata. Seega näib segadus olevat kaunis täielik.

Raske on siin õiget ja head lahendust ennustada. Kõige reaalsem näib asjaolu, et me *tina* tähendust tulemusrikkalt üldse piirata ei saa, sest liitsõnades esineb *tina* kaljukindlalt ikkagi mõlemas tähenduses. Nii annab EÕS-i III köide märksõna all *tina* (= inglistina; seatina; . . .) mõnikümmend liitsõna ja muud tuletist, kusjuures neile järgneb täpsem nimetus ja tähendus, näit. *tinahapend* = seatinahapend, *tinamürgistus* = seatinamürgistus, *tinavalge* = seatinavalge, *tinajas* = tinakarva hall; tinaraske; teiselt poolt näit. *tinamaak* (Zinnerz), *tinapaber* = inglistinapaber, stanniol, *tinutama* = üle tinutama, tinama (verzinnen); (tinaga) jootma. Nõuaks õige suurt energiakulu, et kõik seatina tähendusega *tina-*

tuletised asendada näit. *plii*-tuletistega ja need ka ühiskõnekeelde viia.

Igatahes senine katsetamine *pliiga* on meile olnud õpetlikuks kogemuseks selle kohta, et raske on rahvakeeles kivikõvalt juurdunud sõna tähendust piirata, aga veel raskem rahva ühiskeeles kehtivat tähendust muuta (antud juhul *tina* tähendust nihutada seatina juurest inglistina juurde). Tõenäoliselt just sellepärast pole *plii* seni nimetamisväärselt pinda leidnud. Muidu mingi tühiku täiteks, mingi uue mõiste vajalikuks nimetuseks levib uus sõna võrdlemisi kiiresti.

Sellepärast võiksime kõnealuste sõnade puhul, vähemalt üldkeele tasemel vist küll piirduda sellega, mis „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus" juba on antud. Teiselt poolt rohkete erialaste tuletiste pärast kuulub küsimus siiski suurel määral ka teadusliku keele piirkonda, nii et teadusmeestel on veel põhjust asja tõsiselt kaaluda.

riie ja **rõivas.**

Põhja-eesti rahvakeeles, samuti meie ühis-kõnekeeles esineb sõna *riie* kahesuguses tähenduses: 1) riie kangana või õmblemata tükina ja 2) valmis-kehakattena. Lõuna-eesti rahvakeeles esineb aga selle asemel *rõivas* samuti kahes tähenduses. Meie keelekorraldusega on tahetud seda kahesugust rahvakeelset sõnaesindust ära kasutada erisuguste tähenduste väljendamiseks. Selle järgi tähendaks *riie* riiet kangana, materjalina, *rõivas* aga valmis-kehakatet.

Mujdugi ei saa salata *riide* kahesuguse tähenduse olemasolu ühis- ja kirjakeeles. Seetõttu annab ka EÕS-i II köide sõna *riie* eeltoodud kahesuguse tähendusega, kuna aga III köite algul toodud *rõivas* omab ainult ühte, valmis-kehakatte tähendust. Sel alusel näeme seal siis liitsõnu ja muid tuletisi: 1) näit. üheväärselt: *riideait* ja *rõivaait,*

riidehoid ja *rõivahoid* (näit. teatris), *riidekapp* ja *rõivakapp*, *riidekoi* ja *rõivakoi*, *riidemood* ja *rõivamood* jne., 2) teine tüüp eelistatult: *riidehari* = rõivahari, *riidehilp* = rõivahilp, *riidekirst* = rõivakirst, *riidenagi* = rõivanagi, (edasi:) *riietama* (sohvat, tooli; inimest: rõivastama), *riidehoiuruum* (e. rõivahoiuruum) = rõivistu, garderoob, *riietumisruum* = rõivastumisruum, *riidessepanek* = rõivastus, *riietur* (muidugi tarbetu sõna nagu VÕS-i VII trükis juurdetulnud *rõivurgi* samas tähenduses) = rõivastaja, rätsep; 3) on muidugi tähendusi, kus saab esineda kas ainult üks või ainult teine sõna, näit. 1) *riidekangas*, *riidekude* või 2) *rõivariie* (võrreldes *mööbliriidega*) jne.

Eeltoodud tähenduste jaotamine, õieti küll *rõiva* appivõtmine spetsiaalselt valmis-kehakatte tähenduses võimaldab seega tarbe korral täpselt väljenduda, näit. öelda kas *riidekauplus* (= kangaste-kauplus) või *rõivakauplus* e. *rõivaäri* (= valmisriiete-kauplus), *riidelaadu* või *rõivaladu*, *riidetööstus* või *rõivatööstus* jne.

Aga siin ongi see oluline punkt: võimaldab tarbe korral. Ühelt poolt ei ole põhjust tunda paanikat *rõiva* nagu siberikatku ees ega keeleuuendusjuhi, hilisema koolide peainspektori kombel teha koolis skandaali, kui mõni õpilane juhtub sõna *rõivas* suhu võtma, kuid teiselt poolt peab ütlema, et sõna *rõivas*, *rõiva* võigas kõla tõepoolest ei tekita sümpaatiat ja meil pole ka mingit põhjust kogu suurt liitsõnade hulka sel alal üle viia *rõivale* ja ümber õppida näit. *riidehoiu*, *riidekapi*, *riidekoi*, *riideharja*, *riidenagi* jne. asemel teadusliku täpsusega kõnelema-kirjutama *rõivahoid*, *rõivakapp*, *rõivakoi*, *rõivahari*, *rõivanagi* jne. Ka *riietuma*, *riietus*, *riietusruum* jne. asendamine sõnadega *rõivastuma*, *rõivastus* ja *rõivastis*, *rõivastusruum* jne. on tarbetu. Vähemalt 90% ulatuses kogu kõnealuse sõnavara esinemisel tekstides on lausest selge, kummas tähenduses sõna *riie* või selle tuletis esineb.

Nii on *riide* ja *rõiva* küsimus täiesti võrreldav eespool toodud *puu* ja *puidu* probleemiga, peab aga ütlema, et *rõiva* küsimus on *puidu* omast palju vähem teadusliku keele küsimus ja kuulub peaaegu täielikult igapäevase üldkeele piiridesse. Isegi tekstiilkauba erialale kuuluvais teostes pole tunda olnud vajadust sõnaraamatuis antud vahetegemisvõimalust kuigi suures või vähemalt täielikus ulatuses rakendada.

Liigtuletamisest.

Meil on olemas sõnad: *omama* tähenduses 'иметь, besitzen, haben' (teine variant *evima* Joh. Aaviku kaudu inglise keelest — to have — laenatud), *omandama* tähenduses 'midagi endale omaks saama, приобретать, усваивать', *omastama* tähenduses 'omaks tegema', ka 'seadusevastaselt omandama', *omistama* (kellelegi midagi), 'kellegi omaks kuuluvaks lugema' (näit. kui leitakse kuskilt anonüümne teos või käsikiri ja uurimiste varal tehakse kindlaks, et selle on kirjutanud see või teine isik, siis „omistatakse see teos sellele autorile"; samuti võidakse teadmata isiku poolt toimepandud roim omistada teatud isikule jne.).

Hiljuti tulid aga mõned majandusteadlased välja seletusega, et *omandama* tähistab ainult majandusliku väärtuse omaks saamist ja et mingi o s k u s e omandamise märkimiseks on vaja uut sõna, nimelt *omaldama,* mis ka ühte käsikirja oli sisse viidud. „Pedagoogiline Kirjandus" ei saanud seda seletust tõsiselt võtta ja nii jäi ka oskuse omandamise tähistamine endise sõna hooleks. Massiline tuletamine ühest ning samast tüvest ainult ühetähelise erinevusega muudab keele liiga raskepäraseks.

Edasi. Kunagi saime läbi sõnaga *peegeldama.* Siis leiti, et see on ikka väga seotud füüsika ja peegliga ning tuletati uuest tüvest *kajastama.* Sõna kohta pole midagi halba

öelda. Aga nüüd tulid jällegi majandusteadlased seletusega, et neile vajalikus majanduslikus tähenduses отражать kumbki endine sõna ei sobi ja soovisid nende asemele värsket soome laenu *heiastama*. Nii siis: Hoolikalt koostatud tabel *heiastab* tootmise olukorda käitises. — Ka seda peenutsemist ei leitud kõnealuses kirjastuses tarvilikuks.

Oskussõnade tegijad on veel kunagi fikseerinud, et jalal on *tald*, kuid jalatsil *tallus*. Muidugi väike vahe siin on, kuigi funktsioon on sama. (EÕS-i III köide juhatab siiski *talluse* juurest endise *talla* juurde.) *Tallusest* on siis ka tuletatud *tallustama* rahvakeelse *tallutama* kõrvale. — Ühe nahakaupade käsiraamatu käsikirjas olid need oskussõnad hiljuti massiliselt rakendatud ning mõjusid lugemisel väga eemaletõukavalt. T õ e l i s t v a j a d u s t selliste täpsustuste järele e i o l e, mistõttu niisugused loogiliste kalkulatsioonide teel v ä l j a m õ e l d u d v a j a d u s t e rahuldamiseks loodud oskussõnad kutsuvad esile ennemini koomikat kui teadusliku täpsuse muljet. Kõnealuses nahakaupade käsiraamatus loomulikult taastati nii rahvakeelne *saapatald* kui *tallutamine*.

V õ r d l u s e k s vaatame sõnu: 1) *raie*, om. *'raie* (III vältes), *raiet, raiete, 'raieid*, täh. 'raiumine', siit *raieaeg, raiekirves, raielank, raienorm, raiepakk, raiepuu, raietöö* jne., 2) *raie, 'raidme, raiet*, täh. 'raiumispuru' (vrd. *pühkmed, viilmed, saagmed, sõelmed* jne.).

Kolmandaks — sisseraiutud koha, äratäkitud koha tähistamiseks aga sõna puudub. Mõnel erialal on sellist sõna väga vaja, nagu see ka tegelikult esile kerkis hiljuti ühes lukksepatöö raamatus (näit. tööriistade alal viili sile pool ja *raidepool*, viili kolm *raidega* külge jne.). „Pedagoogiline Kirjandus" arvestas seda tõelist vajadust ning tuli raamatu toimetajaile vastu, lubades tuletist *raie, raide* raiumistule-

muse, raiutud koha tähenduses. Kõik vanemad keelemehed, kellega oli võimalik ses asjas nõu pidada, kiitsid kõnealuse sammu heaks.

Peenutsemisest.

Eespool nägime, kuidas mõnikord ilma tõelise vajaduseta püütakse kasutada teatud ja tuntud sõna asemel uut ning tundmatut oskussõna. Samasugust nähtust võib tähele panna uuslaenude jm. võõrsõnade tarbetus rakendamises. Näiteks tekitab imestust, kui töölisele määratud käsiraamatus kirjutatakse: „Kips võib *efektiivselt* asendada tsementi ja lupja mörtides." Kui sellele juhiti autori tähelepanu, leidis ta, et niisama hästi võib öelda ka „Kips võib *hea eduga* asendada...". Edasi: „Võrrandis tuleb teha järgmine *korrektsioon*" asemel võib küll vist niisama hästi öelda „tuleb teha järgmine *parandus*". „Nüüd *elimineerime* avaldisest viimase liikme." Jaa. Meie *elimineerime*! Kui peen ja aristokraatne sõna! Aga kas ei kõlbaks siin ka eestikeelne *eraldame* vms.? Kui siis edasi keskkooli alumiste klasside geograafia õpikus autor või tõlkija kirjutab: „Oma *konfiguratsioonilt* on USA massiivne nelinurk", siis on see juba hoolimatus meie laste vastu ja täielik arenemis- ning õppeastme mittetundmine.

Lõpuks illustreerigu küsimust üks tõlgitud lause: „Tööde normimise vahetut protsessi teostatakse ettevõttes spetsiaalinstituudi töötajate-normijate jõududega." Nii siis näeme *tööde normimist* asemel *tööde normimise vahetut protsessi*, edasi: *teostavad normijad* asemel *teostatakse spetsiaalinstituudi töötajate-normijate jõududega*. Lause on küll „gratsiöös", kuid mitte „pretsiöös". Hiljem redigeeriti see järgmiseks: „Tööde normimist teostavad ettevõttes normijad."

Igatahes teadusliku stiili iseloomulikuks jooneks ei tarvitse ega tohigi olla lihtsa asja keerukas ja segane

väljendamine, mingi metafüüsilise mulje tekitamine tähtsast ja tumedast asjast, veel enam, kui raamat on mõeldud tegeliku töötaja juhendamiseks. Ei, just vastupidi, teaduslik stiil peab suutma keerukatki asja lihtsalt ja selgelt ette tuua.

Lõppsõna.

Eeltoodud kirjutis üldkeele ja eriteadusliku keele vahekorrast ilmsesti on ainult suure probleemi väike algatus. Kuid ta peamine ülesanne ongi autoreid, tõlkijaid, toimetajaid, sisulisi ja keelelisi redigeerijaid, õppejõude jm. üles kutsuda kõnealuse temaatika alal tähelepanekuid tegema ning selle üle järele mõtlema, et edaspidiseks leida õige talitamise teed. Alles teises järjekorras — konkreetsete järelduste tegemine siintoodud keelendite suhtes.

IV

Praktilist ja pakilist.

Ratsionaliseerimisest redigeerimise-korrigeerimise alal.

Eesti Keele Toimkonna tegevus Riikliku Kirjastuskeskuse juures 1941 katkes teatavasti pärast suurt 4. juuni koosolekut sõja pealetuleku tõttu. Pärast riiklike kirjastuste taastamist Eesti NSV-s 1944. a. sügisel aga keeletoimkonda otsekohe uuesti ei rajatud, jäädes esialgu ootama Eesti NSV Teaduste Akadeemia organiseerimist ja selle keeleliste funktsioonide väljakujunemist. Nimetatud teadusliku asutise Keele ja Kirjanduse Instituut hakkas aga funktsioneerima alles 1947. a. algul, kusjuures selle juurde laiemat keeletoimkonda ei loodud[1]. Riikliku Kirjastuskeskuse Keeletoimkond loodi siis ka alles 1947. a. suvel, et vähemalt kirjastuste enestegi tarbeks keelelisi probleeme lahendada, võimalust mööda ka väljapoole nõu andes.

Vahepeale jäi aga umbes kahe ja poole aastane ajavahemik (1945, 1946 ja 1947. a. I pool), mille jooksul polnud veel võimalust taotella mingi keeletoimkonna ametlikku otsust. Kirjastuste töös tuli aga iga päev keelelisi küsimusi lahendada, nii või teisiti seisukohti võttes.

1 Pole loodud ka kuni käesoleva väljaande trükkimiseni (1949. aasta aprillis).

Seega kujunes riiklikel kirjastustel lubatud paralleelvormide ja lahtiste küsimuste piirides aastate jooksul oma keel. RK-l „Ilukirjandus ja Kunst" ja RK-l „Pedagoogiline Kirjandus" on see kaunis ühtlane neli aastat kestnud ühise keelelise juhtimise ning ühiste keeleliste väliskaastööliste tõttu. RK-ga „Poliitiline Kirjandus" on viimastel aastatel saadud vastastikku viljakat keelelist kontakti ja „Rakendustrükiste Kirjastusega" on koostöö loodud 1948, kuna RK-ga „Teaduslik Kirjandus" Tartus kui eemal asuvaga pole igapäevane jooksev suhtlus võimalik olnud.

Sedapuhku tulevad siin kõne alla mõned kahes esimeses nimetatud kirjastuses võetud keelelised seisukohad, niivõrd kui need pole veel avaldunud eelmistes kirjutistes. Seisukohavõtmine ise on toimunud enamasti nii, et on registreeritud iseseisvatele lehtedele mõni päevakorrale tulnud keeleline ettepanek, kusjuures järgnevate nädalate jooksul küsitellakse nende suhtes kirjastuse kaastöölisi vanemaid keelemehi. Pärast küllaldaste poolt- või vastuhäälte kogunemist on otsustatud üks või teine keelend kirjastuse väljaannetes üldkasutamisele võtta. Nii on aastate jooksul mõnekümnele seisukohale hangitud tegelik tagapõhi.

Kirjastuse rohkearvulise keelelise kaastööliskonna ja korrektorite töö ühtlustamiseks on järkjärguline seisukohtade võtmine hädasti vajalik. Edasi, aga kui teadmist võetud seisukohtadest oleks võimalik viia juba autorite ja tõlkijateni, seega käsikirja koostajateni, võidaks saavutada silmapaistvat aja kokkuhoidu teoste keelelise redigeerimise töös. See olekski nende seisukohtade avaldamise teine otstarve. Mõned neist kannavad küll tehnilist iseloomu, aga seda enam on neil juhtudel töö ratsionaliseerimine vajalik.

Viimaks võivad kirjanduses rakendatud keelelised normid huvitada ka raamatute kasutajaid, eriti veel eesti keele õpetajaid. Olgu selliste küsimuste kohta toodud järgnevad näited.

Jutumärkidest.

Juba 1944. aastal asus RK „Ilukirjandus ja Kunst" toimetus ja keeleline toimetus üksmeelselt seisukohale, et eesti keeles tuleb otsest kõnet muust tekstist eraldada alati jutumärkidega, mitte aga mõttejoontega või veel vähem mõttejoonega ainult otsese kõne algul, missugusel juhul selle katkemise ja jätkumise kohad jääksid hoopis tähistamata ning tekst muutuks tihti segaseks. Lõigete alustamine tireega pealegi kahjustab lehekülje esteetilist pilti. Sellepärast oli siis varemalt tehtud tõlgete keelelistel redigeerijatel palju tehnilist tööd mõttejoone mahakiskumise ja jutumärkide panemisega otsest kõnet sisaldavaisse tekstilõikeisse. Hiljem palus korrektuuriosakond toimetust tõlkijailt nõuda jutumärkide panemist juba tõlkimisel esialgsesse käsikirja (enne masinal ümberkirjutamist), kuid kümnetesse ulatuva tõlkijatekaadri puhul on see nõue tihti ununenud ja osaliselt on laekunud ilma jutumärkideta käsikirju isegi kuni käesoleva ajani. Meil defitsiitsete keelemeeste töö ratsionaliseerimiseks oleks seega vajalik asja üldiselt teatavaks saamine.

Eesti keele õpetajad võiksid ka kindlalt väita, et eesti keeles eraldatakse otsest kõnet alati jutumärkidega ja et ainult varemalt on selleks kasutatud ka mõttekriipsu otsese kõne algul [1].

Trükikojad omakorda jälle pidagu silmas, et lõppevad

[1] Kui mõnel eelmisel aastal veel paar-kolm teost on ilmunud ilma jutumärkideta, siis selle tõttu, et nende käsikirjad sel kujul on kontrollist läbi lipsanud ja trükikotta ladumisele pääsenud.

jutumärgid peavad asuma sabadega ülespoole: “, mitte: ”. Kui mõnes teoses neid ebateadliku trükiladuja tõttu leidub järjekindlalt viimasel kujul, siis ainult sellepärast, et selle võrdlemisi väikese defekti pärast pole tahetud lasta ridu massiliselt ümber laduda.

Koma ja jutumärgid.

Eesti keeles on kujunenud traditsiooniks, et otsese kõne katkemisel asetatakse alati enne koma ja siis jutumärgid, kuna trükitehniline kirjapilt on parem, kui üksik vahemärk (koma või punkt) asub vahetult vastu tähte, aga mitte eemal (pärast jutumärke), ja teiseks, et siis pole kirjutamisel, redigeerimisel ega korrektuuri lugemisel vaja igal üksikjuhul pead murda selle üle, kas antud kohas esineks koma sel korral, kui otsene kõne ei katkeks, või ei, ja sellest olenevalt määrata järjekorda (s. o. sellest olenevalt panna koma enne või pärast jutumärke). Okupatsiooni ajal ilmunud Jänese grammatikast (III osa, lk. 172) pärinev säärane soovitus siin sisulist vahet teha on praktikas osutunud väga tülikaks ning on otstarbekohane täiesti ära unustada.

Muidugi tuleb samuti lause lõpumärk (punkt, küsimärk, hüüumärk) panna enne otsese kõne lõpu jutumärke. Teine asi on, kui jutumärkides esineb muul põhjusel ainult üksik sõna või lauseosa. Seal lõpevad jutumärgid enne, kui tuleb lause vahe- või lõpumärk, kuid neid juhtusid esineb harva.

Märkuste viiteist.

Kui tekstis olevat sõna või lauset soovitakse täiendada mingi kõrvalise märkusega, pannakse vastava sõna või lause lõppu väike viitenumber või tärnike ja samasugune märk joone alla märkuse ette. Seda viitemärki on kasutatud juuresoleva suluga ja ilma.

Viitemärgi sulg on aga tavalise sulu suurune ja häirib tihti teksti, jättes mulje, nagu esineks päris sulumärk. Teiseks on kogemused näidanud, et käsikirjade koostajad ja redigeerijad tihti pole nende sulgude tarvitamises või ärajätmises, samuti numbrite või tärnikeste kasutamises järjekindlad. Korrektuuris liiguvad teosed väikeste osade kaupa ja mitu teost korraga. Esimese osa parandamisel ei tea korrektor, kuidas on korraldatud nende märkide asi tagapool. Vahepeal loeb ta teiste raamatute korrektuure. Esimese raamatu järgnevate osade puhul on ta juba unustanud, kuidas viitemärgid antud teoses olid eespool. Kui siis raamat hakkab juba valmis saama ja on terves ulatuses laual, tuleb joonealuseid märkusi ja vastavaid tekstiridu hakata ümber laduma, et järjekindluse saavutamiseks üleliigseid sulgusid ära jätta või puuduvaid juurde panna, samuti tärnikeste asemele numbreid või vastupidi, olenevalt sellest, missugune süsteem osutub enamuses olevaks. Nii kõneleb praktika.

Sellise ebaproduktiivse töö vältimiseks on nimetatud kirjastuste korrektuuriosakonnas, ehk küll alles viimasel aastal, asutud kindlale seisukohale, et joonealuste märkuste viiteiks kasutatagu alati numbrikesi ilma sulgudeta. Akadeemiline Emakeele Selts on seda süsteemi oma väljaandeis rakendanud juba paarkümmend aastat. Nüüd oleks tarvis, et seda seisukohta ja neid põhjendusi arvestaksid mitte ainult keelelised redigeerijad, vaid ka juba autorid, tõlkijad ja vastutavad toimetajad, et sel teel ratsionaliseerida keeleliste toimetajate ja tehniliste korrektorite tööd. Ja kui palju vähem tarvitseb määrida käsikirju enne ladumist, kui pole viidete klambrite mahatõmbamist! Ainult kui see mõte jõuaks käsikirjade koostajateni.

Teine küsimus on siin märkuste järguline või jooksev numeratsioon. Tavaliselt nummerdatakse joonealused

märkused järguliselt, alates igal leheküljel nr. 1-st. Kui märkusi esineb harva, pole sellest nimetamisväärseid raskusi. Aga märkuste pideva esinemise puhul on pilt näit. järgmine: Käsikirja lk. 1 toob märkused 1, 2, 3, käsik. lk. 2 — märkused 1, 2, 3, 4 ja lk. 3 — nr-d 1, 2, 3. Esimese korrektuuri veergudes on numeratsioon sama, kuna seal pole veel teada, kuidas leheküljed kujunevad. Teises korrektuuris on teksti pikad veerud juba küljendatud, s. o. lehekülgedeks murtud, kusjuures märkuste numeratsioon on ikkagi endine. Kuid pilt on järgmine: Lk-le 1 on mahtunud eeltoodud märkustest nr-d 1, 2, 3, 1, lk-le 2 on tulnud nr-d 2, 3, 4, 1, 2, lk-le 3 nr. 3 jne. Kõik siin jämedamalt trükitud numbritega märkuste esimesed read tuleb lasta ümber laduda, et saavutada kavakohast nummerdust: lk. 1 — nr. 1, 2, 3, 4, lk. 2 — nr. 1, 2, 3, 4, 5, lk. 3 — nr. 1 jne. Samuti tuleb lasta ümber laduda need tekstiread, kus esinevad muutuva numeratsiooniga märkuste viited.

Kirjeldatud massilise ümberladumise vältimiseks on katsetatud ka märkuste jooksva, pideva numeratsiooniga kogu raamatu ulatuses, näit. ühes teoses nr. 1—386. Oletame aga nüüd, et näit. märkus 46 tuleb korrektuuris kustutamisele või et sinna kirjutatakse üks või kaks uut märkust vahele, tuleb ülejäänud 340 numbrit ühes oma ridade ja tekstiridadega ikkagi ümber laduda ja lugu pole parem eelmisest. Sellist märkuste lisandamist ja kustutamist tuleb tavaliselt ikka ette, mistõttu see süsteem on rakendatav peamiselt mõne vana klassiku uusväljaandes, kus märkuste kataloog on juba kindlaks kujunenud.

Üheks võimaluseks viitenumbrite muutumise pärast toimuvat ümberladumist vähendada oleks märkuste järguline nummerdamine koguteoses näit. artiklite kaupa, lugemikus või võõrkeele õpikus — lugemispalade kaupa, peatükkidesse jagunevas teoses kas või peatükkide kaupa. Kuid siingi on eeltingimuseks märkuste koosseisu kind-

lakstegemine juba enne ladumist. Igatahes küsimus kuulub lahendamisele iga teose puhul individuaalselt, vastavalt selle laadile.

1. joonis või joonis 1.

Õpikuis ja teaduslikes teoseis esineb tihti massiliselt jooniseid. Pahatihti algavad neis teostes jooniste allkirjad nõnda: *1. joonis, 2. joonis, ... 167. joonis, ... 286. joonis* jne. (loe: *esimene* joonis, *teine* joonis, *saja kuuekümne seitsmes* joonis, *kahesaja kaheksakümne kuues* joonis jne.). Palju praktilisem on kirjutada alati vastupidises järjekorras: *Joonis 1, Joonis 2, ... Joonis 167, ... Joonis 286* jne., kuna see võimaldab lugeda numbreid lihtsalt p õ h i a r v u d e n a: joonis *üks*, joonis *kaks*, joonis *sada kuuskümmend seitse*, joonis *kakssada kaheksakümmend kuus* jne. Eriti koormav tundub järgarvude kasutamine tekstis nende käänamisel, näit. jooniste juurde juhatamisel: *167. joonisel* näeme ..., *286. joonisest* selgub ... (loe: *saja kuuekümne seitsmendal* ja *kahesaja kaheksakümne kuuendast*). Hoopis lihtne on lugemine vastupidises järjekorras: *Joonisel 167* näeme ..., *Joonisest 286* selgub ...

Neil asjaoludel on „Pedagoogiline Kirjandus" viimaseil aastail siin soovitatud esitusviisi kogu aeg laiendanud, et lugejal teoste kasutamist kergendada. Aga kui jõuaksime niikaugele, et seda süsteemi rakendaksid juba kõik autorid ja tõlkijad käsikirja koostamisel, oleks võimalik eeltoodud tehnilise ümberkorralduse ärajäämisega keelemeeste aega kaunikesti kokku hoida redigeerimise süvendamiseks.

Väikeseks lisamärkuseks olgu öeldud, et sõna *joonis* on praktiline lühendada tekstis ainult sel korral, kui ta esineb nimetavas käändes, näit. *vt. joon. 1, nagu näitab joon. 17* jne., kuna muis käändeis on kergloetavuse huvi-

des soovitav sõna ühes käändelõppudega välja kirjutada: *joonisel* 25 näeme, *joonisest* 31 selgub jne.

Rööpvormidest.

Mõningaile keelendeile selgema silmaga lähenemiseks vaatleme pisut rööpvormide küsimust põhimõtteliselt, nende keelelise väärtuse seisukohalt.

Rööpvormid ehk paralleelvormid esinevad keeles nii negatiivse kui positiivse nähtusena. Negatiivsetena niivõrd, kui nad ei oma erisugust väljendusväärtust, s. o. kui nad esinevad keeles ajutistena, kuna pole veel lõplikult otsustatud, kumb võistlevaist vormidest ainuõigeks jääb. Kui keelemehed-normijad pole küllaldaselt veendunud võistlevate keelendite ühiskondlikus tagapõhjas, et ühe või teise kasuks otsustada, jäetakse nad mõlemad õigekeelsus-sõnastikku, et tegelik elu aja jooksul näitaks, kummale jääb teadliku keeletarvitajaskonna enamiku poolehoid. Tavaliselt püütakse seejuures küll valikut soovitavalt suunata, andes üks vorm eelistatuna, teine vähemsoovitavana, ja see annab tulemusi. Aga mõnikord võidakse ka soovitusega eksida, ja tarvitajaskonna elav keeletunne ei võta seda arvesse. Eriti võidakse eksida, kui kõikuv keelevorm määratakse sõnastikus ainuõigeks enneaegu, vajalikku katseaega andmata. Igatahes kaudselt on sellistegi rööpvormide olemasolul positiivset väärtust, kuna need soodustavad valikuvõimalust, ja õieti alles katseaja lõpuks selgub, kumb neist osutub negatiivseks, tarbetuks ja kuulub kõrvaldamisele.

Positiivset iseloomu kannavad rööpvormid, mis oma eri väljendusväärtuse tõttu pole määratud kadumisele, vaid ühel või teisel viisil teenivad keele rikastamise tendentsi, kandes eri tähendusüksusi või andes erisuguseid vajalikke rõhutamis-, rütmi- ja kõlaelemente. Nende kõrvaldamine keelest oleks lausa keele kahjustamine.

Näiteks ei mõtle praegusel ajal keegi enam enamasti kaunikõlalist *i*-mitmust keelest üldse kõrvaldada põhjusel, et ta mõningaist sõnatüüpidest annab ilmetuid, „äranuditud" vorme, samuti ei nõua keegi enam iga hinna eest *i*-mitmuse tarvitamist kõigist sõnadest, kust see aga end tuletada annab, vaid nii *d*-mitmus kui *i*-mitmus elavad keeles täieõiguslikena ja esinevad kõrvuti, olenevalt sellest, kumb ühte või teise sõnasse või antud lause rütmi paremini sobib.

Vaatleme nii ühte kui teist liiki paralleelvorme mõningate näidete varal.

Eestipärane rõhk.

S õ n a r õ h k kuulub selliste nähtuste hulka, mis peavad aja jooksul nii või teisiti k i n d l a k s k u j u n e m a.

Ajutisi rööpvorme on massiliselt eesti keelde toonud uuslaenude jm. võõrsõnade võõrapärase r õ h u n i h u t a m i n e esimesele silbile, kusjuures teine rööpvormidest kaob siis, kui rõhk uuele või endisele kohale lõplikult fikseerub. Nii mõnigi laenatud sõna on rõhu ettetoomisega keeles kodusemaks muutunud.

Huvitava kaasnähtusena täheldame seejuures, et rõhu äravõtmise korral teiselt silbilt ning viimase lühendamise puhul kaldub eesti keel venitama esimest silpi, et sõna säilitaks endist ilmekust. Nii on *metood* andnud kuju *meetod, datiiv — daativ*, sõna *seniit* ebasoovitavaks rööpvormiks on *seenit, limiit* annaks inetu variandi *liimit*, kuna inglisepärane *limit* eelmistega võrreldes on tõmbim. *Kefiir, sefiir, tapiir* on andnud pentsikud *keefir, seefir, taapir*. (Siin tuleks endised *kefiir, sefiir, tapiir* taastada.)

Rõhu ettetoomine on andnud sobivaid keelendeid ka sel korral, kui esimene silp sisaldab helilisi kaashäälikuid sellises asendis, kus neid on võimalik pikemalt hääldada, näit. sõnades *sümbol* (pro endine *sümbool*), *mongol* (pro *mon-*

gool), *termin* (pro *termiin*), kuna samal ajal *kanal* (pro *kanaal*) on fikseerunud vaevaga ja *pagas* (os. *pagasit*) pro *pagaas* (os. *pagaasi*) ei taha kuidagi juurduda.

Hoopis ebaõnnestunud näib EÕS-i I köite (ilm. 1925) I poognasse sisse võtta soovitatud *ágent* (om. *ágenti*, os. *ágentit*), mis pole vist isegi katseks käibel olnud. Aga samaväärne sobimatu *ségment* (om. *ségmenti*, os. *ségmentit*) on elanud „ainuõigena" VÕS-i tervelt seitsme esimese trüki ulatuses (1933—1940) ja alles VIII trükis (ilm. 1946) on talle korda läinud kõrvale panna elulähedasem ja loomulikum *segment, segmendi, segmenti*. Ja õige inetuks on kujunenud venitatud *maastaap*, mis pealegi loob väära kujutelma, nagu koosneks ta sõnadest *maa* ja *staap*. Ilmsesti on parem võõrapärase rõhuga *mastaap*.

Akord, rakett, makett on säilitanud oma endised rõhud, kuid *rekord* on saanud selle esimesele silbile ja seega kaotanud palju oma kõlaväärtust (vrd. *akord, akordi, akordi, akordide, akorde*, samuti *rekórd, rekórdi, rekórdi, rekórdide, rekórde* ja teiselt poolt *rékord, rékordi, rékordit, rékordite, rékordeid*). Keelekorralduse algaegadel lasti kergekäeliselt retsept lendu — võõrsõnadel tuua rõhk esimesele silbile, vastavalt meie omadele sõnadele. Hiljem soovitati küll tagasi tõmbuda neil juhtudel, kus keelend muutub rõhu muutmisega halvemaks, nii näit. *rekordigi* puhul. Kuid rõhu ettetoomine oli paarkümmend aastat tagasi kujunenud niivõrd moeasjaks, et hoiatused ei aidanud midagi ja *rekordit* sai siiski üldiseks. *Pólitik, pólitika, pólitiline* (rõhk esisilbil, seetõttu tagapool lühikeste silpide kuhjumine) kollitasid küll tükk aega, kuid suudeti siiski tagasi tõrjuda endiste *poliitik, poliitika, poliitiline* kasuks. *Tapeet, tapeedi, tapeeti* annab end veel päästa, sest puiselt praksuv *tapet, tapeti, tapetit* pole veel lõplikult juurdunud. Seetõttu otsustati 1947. a. algupoolel kolmes Tallinna kirjastuses — „Poliitiline Kirjandus", „Pedagoogiline

Kirjandus" ja „Ilukirjandus ja Kunst" — üheaegselt *tapeedi* eelistamisele ja taastamisele üle minna.

Edasi on rühm sõnu, mis oma esimese silbi raskepärase koosseisu tõttu kuidagi ei taha sinna lisakoormat rõhu näol, vaid mis tahavad hääldamisjõukulutust tasakaalukalt jaotada mõlema silbi vahel. Nii on *tsükloon* ilmsesti parem kui *tsüklon, kvintaal* parem kui *kvintal, hektaar* parem kui *hektar, süsteem* parem kui *süstem, šabloon* parem kui *šablon, süntees* parem kui *süntes, mistraal* parem kui *mistral, kvartaal, kvartaali, kvartaali, kvartaalide, kvartaale* kõlaliselt parem kui *kvartal, kvartali, kvartalit, kvartalite, kvartaleid* jne. Viimase sõna puhul peab küll ütlema, et tema massiline esinemine viimaste aastate kõnekeeles rõhuga esimesel silbil viib ta nähtavasti sel kujul võidule kirjakeeleski, kuid sel juhul siiski ainult v e e r a n d a a s t a tähenduses. *Kvartaal* linnaosa ja metsaosa tähenduses säilitab ikkagi endise kuju ning kannab seega sel korral eri tähendust. Õigekeelsus-sõnastikes antud sõnade *krüptoon, ksenoon, nitraat, sulfaat* jt. asemel mõnel pool tarvitatud *krüpton, ksenon, nitrat, sulfat* jne. osutuvad juba ilmselt keele laostumisnähtuseks. Õnneks pole keegi veel mõttele tulnud *kvadraadi, oktaavi, kvarteti, kvinteti* ja *seksteti* rõhku „edutama" hakata.

Muidugi pole sõna kaunis kõla ja hääldamishõlpsus peamised põhimõtted keeles, kuid on siiski mõistmatu ilma tungiva põhjuseta keelt nende suhtes arendada halvemaks. Teiselt poolt pole ju eestipärane rõhk ka sõna ainuke väärtus. P ü ü d a i g a h i n n a e e s t viia igasuguse võõrsõna r õ h k u e s i m e s e l e s i l b i l e ja seejuures ohvriks tuua teisi võib-olla kaaluvamaid keeleväärtusi on ilmsesti liialdatud f o r m a l i s m. H e a keele huvides tuleks silmas pidada, kas rõhu etteviimisel jääb järele veel sõna või tuleb keeleline invaliid.

Lauserõhk ja selle „abiventiil".

Meie kooli-keeleõpikud juhivad tähelepanu esijoones isikuliste asesõnade esinemisele kahesugusel kujul, kusjuures pikemad vormid (*mina, sina, tema, meie, teie, nemad*) esinevad lause rõhulises, lühemad (*ma, sa, ta, me, te, nad*) lause rõhutus asendis. Näit. (lauserõhuline sõna harvendatud): *Mina* lahendasin selle ülesande (aga mitte keegi teine). *Meie* tahtsime rahvamajja jääda peo lõpuni, aga *nemad* tahtsid kohe koju minna. Teiselt poolt: *Ma* lahendasin ülesande, koostasin kirjandi ja läksin siis jalutama. *Nad* tundsid vaimustust ja rõõmu. Katsutagu ainult lauserõhulisse kohta panna *ma, me* ja *nad*, — siis veendutakse kohe, kui kohatu see on.

Lauserõhu mõjutused keeles ulatuvad aga palju kaugemale. On mitmelgi juhul näha, et elav keel otsib rõhutatud sõnale foneetiliselt tugevamat kuju, kui valikuvõimalus rööpvormide näol on olemas. Võtame laused: Diagramme näidati *sellepärast*, et igaüks ettekandest hästi aru saaks. Aga: *Seepärast* igaüks, kes on saanud teadlikuks viisaastaku suurest tähtsusest, rakendub kogu jõuga ülesehitavasse töösse. Või jälle: Mina nägin *ühte*, aga tema nägi *kahte* lindu õhku tõusvat. Kuid: Läksin jalutama ja nägin *üht* kassi, *üht* koera ja *kaht* jänest. Seega siis rõhutatud asendis *sellepärast, ühte* ja *kahte*, rõhuta asendis aga *seepärast, üht* ja *kaht* (rõhuta *üht* esineb siin õieti saksa umbmäärava artikli *ein* tähenduses).

Kui nüüd käsikirja koostaja kirjutab igal juhul *seepärast* või selle parandaja kisub igas asendis *ll*-id maha põhjusel, et *seepärast* on moodsam, samuti kui ainsuse osastavas tarvitatakse ainult lühemaid vorme *üht* ja *kaht* või lubatakse *ühte* ja *kahte* ainult neil harvadel juhtudel, kus mõeldakse number ühte ja kahte, siis on siin tegu keele väljendusvõimaluste äraraiskamisega.

Tegusõnadest *ütlema* ja *mõtlema* esineb rida kahesuguseid vorme: *ütelda, mõtelda* ja *öelda, mõelda, ütelnud, mõtelnud — öelnud, mõelnud, üteldakse, mõteldakse — öeldakse, mõeldakse* jne. Pole vaja kaua kaaluda, et tunnustada viimaste rööpvormide kõlalist paremust ja hääldusliikku kergemust, eriti neis grammatilistes vormides, kus vastasel korral kujuneb *d*-elemendi kordumine naabersilpides. Võrreldagu ainult: *mõeldud, tehtud* ja *mõteldud, tehtud* või: *on korduvalt öeldud* ja *on korduvalt üteldud*, samuti: *tahtsin ainult s e d a öelda* ja *tahtsin ainult s e d a ütelda*. *t*-ta vormid soodustavad voolavat rütmi, kuna *t*-lised jätavad mulje, nagu koperdaksime vaevaga üle kivide ja kändude. Kui oleme selles veendunud, peame eelistama paremaid variante. Aga silmas pidades keeles peituvat tungi rõhulises asendis leida foneetiliselt „kõvemat" väljendit, ärgem jätkem kasutamata *t*-lisi teisendeid, kui mõningail juhtudel sellisele sõnale langeb lause pearõhk: Näit.: *Tahaksin selle üle m õ t e l d a. Kaarel teadis küll juba uudist, aga ma tahtsin seda temale just ü t e l d a.* Peale selle võib eriti organiseeritud tekstis, näit. luuletuses, vahel rütmi või lihtsalt värsimõõdu tarbeks olla vaja silbi võrra pikemat sõna.

Sellepärast e i k u u l u k õ n e a l u s t e s t r ö ö p v o r m i d e s t k u m b k i ä r a k a o t a m i s e l e, vaid mõlemad peaksid teenima arenenud keele huvisid. Paremate stilistide juures ilukirjanduse alal ongi näha olnud kõnealuste rööpkeelendite kasutamist mõtterõhu ja lauserütmi huvides. Kõige mõistmatum näib aga puhtformaalsel keelde suhtumisel talitusviis, kui järjekindluse pärast tarvitatakse või käsikirja sisse parandatakse ainult kohmakamaid *t*-lisi vorme, isegi sellistesse kulunud väljendeisse kui *nii-öelda, nii-öeldud* (pannes nende asemele *nii-ütelda, nii-üteldud*).

Nüüd paneme tähele mõningaid sõnapaare ühenduses nende tähendusega.

vihk ja **vihik.**

1946. aastal juhiti Haridusministeeriumi ringkonnist „Pedagoogilise Kirjanduse" tähelepanu asjaolule, et ühes teoses esinesid *vihk* ja *vihik* koolivihiku tähenduses läbisegi, mis ei ole kuigi soovitav. VÕS siin ranget vahet ei tee ega seleta kumbagi. Ainult EÕS-i III köites on *vihikule* lisandatud seletuseks: (Heft). Praktikas on *vihku* tarvitatud nii raamatu ande kui ka koolivihiku tähenduses, *vihikut* küll ainult viimases.

Kokkuleppel hakati siis järgnevalt õpikutes koolivihiku tähenduses tarvitama sõna *vihik*, raamatu ande tähenduses aga endiselt *vihk*. Praktilises töös on see vahetegemine osutunud kaunis heaks, sest kumbki sõna ei sega siis enam teist ebajärjekindluse sissetoomisega, vaid kuidas ese, nõnda esineb ka nimetus.

Teiselt poolt oleks jälle liialdus ka raamatu annet nimetada *vihikuks* ja jätta *vihule* ainult viljavihu tähendus. Raamatu andel ja viljavihul kokkupuutepunkte ei ole ja seetõttu poleks ka vormilisest vahetegemisest sellel kohal mingit kasu.

vasem või **vasak?**

Meil on sõnad *parem* ja *pahem*. Liiga suure samakõla tõttu on mõnel alal, näit. sõjaväes, *pahema* asemel hakatud tarvitama sõna *vasak*. Olgu sellega kuidas on, kuid praegu huvitab meid ainult *vasaku* ja *vasema* vahekord, mis mõlemad on kirjanduses laialt kasutamisele tulnud.

Kõigepealt on *parem* ja *vasem* teineteisele peaaegu niisama lähedase kõlaga kui *parem* ja *pahem*. Teiseks pole *vasemal* siin loogilist alust, mis asjaolu me siinkohal seetõttu võime arvestada, et meil on keeles ka loomulik

variant *vasak* olemas. *Vasem* on ilmsesti tekkinud *parema* ja *pahema* tarbetu analoogia vormina.

Vasema täpne tähendus on õieti 'vasakul olevast veel vasakpoolsem'. Varemalt nimetatud kirjastuste kaastöölised-keelemehed, lisaks veel praegused Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi keelemehed, olid *vasema* likvideerimise tahtes tähenduses 'vasak' nii üksmeelsed, et *vasak* võeti *vasema* asemel kohe tarvitusele ja VÕS-is jäeti juba VIII trükist alates *vasema* tähendus 'vasakpoolne' välja. Viimane tähendab siis nüüd ka sõnastiku järgi ainult 'vasakpoolsem'. Seega kirjutame nüüd: *vasaku käega, jõe vasakul kaldal, tema seisis minust vasakul, vasakpoolne* jne., kuna *vasema käega, vasemal kaldal, vasemal pool, vasempoolne* jne. tunduvad meie keele kiire arengu juures juba praegu arhaismidena.

õieti ja õigesti.

Eesti keele õpetajad on alati väga huvitatud olnud *õieti* asemele *õigesti* läbisurumisest. Rahvakeeles on sõnal *õieti* teatavasti kaks tähendust: 1) õigupoolest ja 2) mitte valesti, näit.: *Õieti* oleksin pidanud varem tööle minema, kuid: Oma tööd tegin siiski *õieti.*

Juurdlev mõistus otsib aga igale mõistele uut vastet. Nii on siis teises tähenduses 'mitte valesti' omal ajal mõnelt poolt soovitatud sõna *õigesti,* kui seda on vaja. Teiselt poolt on aga aru saadud, nagu oleks selles tähenduses *õigesti* ainuõige, ja see on hakanud kergemat rahvakeelset teisendit *õieti* keelest hoopis välja tõrjuma. Sellest on jällegi kahju.

Õieti tuleks küll nentida, et sõnal *õigesti* on üks täpne tähendus ja et sellisena võib teda tarbe ja soovi korral kasutada, kuid et *õieti*'l on siiski mõlemad tähendused — õigupoolest ja õigesti. Tegelikus lauses tavaliselt kumbki tähendus teist ei sega.

seisab ja **seisneb.**

On kord puudutatud tähenduse küsimusi, astume sel alal veel sammu edasi. Häda seisab selles, et kunagi on liigselt juurdlejakalduvusega inimesed tõstnud kaebust, et sõnal *seisab* on kaks eri tähendust, nimelt 'seisab püsti' ja 'seisab milleski' (näit.: Vahiposti ülesanne *seisab* korralikus valvamises) ja et see pole loogiliselt vastuvõetav. Keelemehed andsid neile siis võimaluse teises tähenduses kasutada *seisneb.*

Kuni ta mõõdukalt esines, polnud väga viga, aga viimaseil aastail on tekkinud arvamus, nagu oleks viimane ainuõige, ja *seisneb* on hakanud tekste üle ujutama. Tõepoolest, kui juba *seisneb* (näit. mingis juriidilises tekstis) esineb 10—15 korda ühel leheküljel, hakkab tõesti südame peale ja siis hakkab kahju kauni ja kerge rahvakeelse sõna *seisab* väljatõrjumisest.

Objektiivselt vaadates võime konstateerida, et lausetüübid nagu Kapp *seisab* nurgas ja Küsimus *seisab* selles või Asi *seisab* majanduslikes ressurssides näitavad alati, kummas tähenduses *seisab* esineb. Ja kui näiteks sajast lausest ühel juhul peaks siiski tekkima kahtlus tähenduse üle, noh eks siis võetagu appi *seisneb* — sõna on ju sõnastikus olemas.

Eelnimetatud liialdusi arvestades on „Pedagoogilise Kirjanduse" ning „Ilukirjanduse ja Kunsti" keelelistele kaastöölistele alates 1947. aasta sügisest soovitatud käsikirjades *seisab* asemele *seisneb* enam mitte parandada, kui seda varem on tehtud. Küll aga on lubatud käsikirju puhastada *seisnema*'st, kui keelemees sellest on huvitatud. Igatahes *seisnema* massiliseks kasutamiseks on tarbetu.

Nüüd vaatleme mõningaid sõnu, mille rööpvormide olemasolu või võimalikkus pole seotud tähendusega, vaid on puhtortograafiline, vormiõpetuslik vm.

pegasus e. peegasus.

„Siuru" värsiseppade ajal toodi Läänest meie kirjandusse suuremal hulgal seda va luulehobu — *pegasust*. Sõna oli rahvale vähe tuntud ja loomuliku keeletunde järgi võõrsõnade suhtes hääldas eestlane seda *pegaasus*. Oli tarvis aga õpetada rõhku panema õigele kohale. Sellepärast on arusaadav, et normeeritud keeles fikseeriti sõna esialgu pika *e*-ga esimeses silbis — *peegasus*. Nüüd on jälle rõhk õigel kohal ammu kõigile kätte õpetatud, mispärast pole vajadust enam esimese silbi venitamiseks. Sellepärast on ka arusaadav, et RK „Ilukirjandus ja Kunst" on seda oma loomakest viimaseil aastail hakanud loomulikumal kujul *pegasus* kirjutama.

sebra, pelikan ja **seebra, peelikan.**

RK-l „Pedagoogiline Kirjandus" on olnud valulapsi mõningate loomade näol (esinevad muidugi ka populaarteaduslikus ilukirjanduses). Nii on kauemat aega tekitanud võõrastust sõnade *seebra* ja *peelikan* esinemine pika vokaaliga esimeses silbis, milleks ei näi olevat põhjust ja millele on ka kauemat aega tähelepanu juhitud. Sellepärast on neid sõnu eelnimetatud kirjastustes viimasel aastal hakatud tarvitama loomulikumal kujul *sebra* (nagu *kobra*) ja *pelikan*. Nii ei tarvitse nende esinemist kirjanduses lugeda juhuslikuks veaks.

Teisenditest *kormoraan* ja *kormoran* (veelinnu nimetus) on jäädud *kormorani* juurde.

kollokvium ja **kollookvium.**

Tarbetu tundub vokaali venitus veel konsonantühendi *kv* ees, mis nähtavasti on küllalt raske selleks, et pearõhulise silbi pikkust enda peale võtta. Sellepärast tundub loomulikum hääldada ja kirjutada *kollokvium* kui

kollookvium (jutlemine, kõnelus; lihtne suuline eksam), samuti *likvida* pro *liikvida* (heliliste kaashäälikute *l* ja *r* nimetus), *relikvia* pro *reliikvia* (jäänus, säile) ja *rekviem* pro *reekviem* (teatava muusikateose nimetus).

limukas ja **liimukas.**

Meie omadeski sõnades on tarbetut venitust ette tulnud, näit. *liimukas* (vihmauss) ja *vaalaskala* (oskussõnaga *vaalalised* ühtlustamiseks) rahvakeelsete *limukas* ja *valaskala* asemel, kuid siin on tagasiminek rahvakeelsete keelendite juurde väga kerge, sest et *limukas* ja *valaskala* juba varem on sõnastikkudesse sisse võetud. Küllap saame üle teistestki.

lõpuks ja **lõppeks.**

Veel üks tarbetu raskendus. Kogu rahvas kõneleb *lõpuks.* Aga siis ütles keegi, et peab olema *lõppeks.* Nüüd on kogu kirjakeel seda torkivat sõna täis nagu king teravaid kive. On viimane aeg keel täiesti puhastada sellest teoretiseeritud tüübist.

eelpool või **eespool?**

Halva samakõla pärast sõna e e l p o o l puhul kahes teineteisele järgnevas silbis on keelemehed üksmeelselt pidanud paremaks kasutada võimalust öelda ja kirjutada *eespool.* Mingit vajadust siin vahet teha, et *eelpool* tähendaks ajaliselt ja *eespool* ruumiliselt varem toodut, ei ole, sest tegelikult need mõisted tavaliselt ühtivad.

marssruut ja **marsruut.**

Keelemees E. Nurm tegi 1945 ettepaneku sõna *marssruut* keskelt teine *s* ära jätta, põhjendusega, et sõna on meil kodunedes juba kaotanud liitsõna iseloomu ja tundub lihtsõnana. Ettepanek leidis poolehoidu ja tuli kasutami-

sele. Ühtlasi sai see teatavaks teha VÕS-i VIII trüki vastutavale toimetajale Tartus, kes aga võttis sõnastikku sisse *marsruudi* kõrvale ka võõrama *maršruudi*. Nii saime ühe vana variandi asemele kahes eri suunas liikudes kaks uut. Seda arengut arvestades oleks võinud jääda ka endise keskteelise variandi *marssruut* juurde. Aga nüüd on meil valida kahe teisendi vahel, kusjuures eelistama peaksime rohkem kodunenud varianti *marsruut*.

tanner, om. tandre või tandri?

Meil on olemas sõna *manner*, om. *mandri*, samal ajal aga teine täpselt sama tüüpi sõna *tanner*, mis värske laenuna on soome keele mõjul meie õigekeelsus-sõnastikes esialgu fikseeritud *e*-tüvelisena (om. *tandre*) [1]. 1946. a. algul juhtis keelemees J. Väinaste kirjastuste tähelepanu sellele tarbetule lahkolule ja pani ette hakata sõna *tanner* käänama *i*-tüvelisena (om. *tandri*) nagu sõna *mannergi*. Ettepanek leidis keelemeeste üldist poolehoidu, om. *tandri* võeti kohe VÕS-i VIII trükki endise *tandre* kõrvale esialgu paralleelvormina sisse ning mõnes kirjastuses ka tegelikult tarvitusele. Seetõttu on tõenäoline, et VÕS-i edaspidi järgnevast trükist jäetakse endine teisend om. *tandre* juba välja. Nii on seda parem, mida varem me selle rööpvormi ära unustame.

Nende sõnadega ühenduses kerkib aga esile veel teine küsimus. Praegu kuuluvad sõnad *manner, mandri* ja *tanner, tandri küünal, küünla* käänamistüüpi — ainsuse osastavaga *mannert* ja *tannert*, mitmuse omastavaga *mannerde* ja *tannerde*. Enamiku kõnekeeles aga käänatakse neid kujul *mandrit, tandrit* ja *mandrite, tandrite*, kuigi koolis on neid vorme seni loetud vigasteks.

---

[1] Soome keeles esinevad kõnealused sõnad kujul *manner*, omastav *manteren, tanner*, om. *tanteren*.

Siin näib toimuvat sama arenguprotsess, mille on varemalt läbi teinud laenatud sõnad *nummer* ja *klammer:* Enne *nummer, numbri, nummert, nummerde* ja *klammer, klambri, klammert, klammerde,* nüüd *number, numbri, numbrit, numbrite* ja *klamber, klambri, klambrit, klambrite.* Kui nüüd kõnealuste sõnade suhtes tahaksime näha seda uut, mis tuleb, ja arengut kiirendada, peaksime *mandri* ja *tandri* viima üle teise käänamistüüpi, hakates kõnelema ja kirjutama *mander, mandri, mandrit, mandrite* ja *tander, tandri, tandrit, tandrite.* Või siis tuleks tunnustada praegust kõnekeelset segatüüpi — *manner, tanner,* kuid siiski *mandrit* ja *tandrit, mandrite* ja *tandrite.* Sellega muutuksid eeltoodud tüübid meile kodusemaks ja ühtlasi vabaneksime jälle koolis ühest eluvõõrast vigadeallikast. Kuni asja kaalutakse, kasutame segatüüpi.

„Olge head" või „Olge hea"?

Keelemees Paul Viires tegi paari aasta eest ettepaneku meil endistest aegadest pärinevate väljendite *Olge head!* ja *Olge nii lahked!* asemel hakata kasutama loomulikumaid keelendeid: *Olge hea!* ja *Olge nii lahke!,* nagu meil öeldakse: *Olge mõistlik!* ja *Olge kallis!* Teised kirjastuse kaastöölised keelemehed kiitsid selle kavatsuse heaks ning kõnealused keelendid võeti ilukirjanduses tarvitusele.

Mõningal määral aktuaalne on viimastel aastatel olnud ka mõnede üldise tähtsusega mõistete nimetuste ja üldtähtsate asutiste nimede kokku- ja lahkukirjutamise küsimus. Olgu selle kohta toodud siin tüüpilisi näiteid.

viie aasta plaan või viisaastakuplaan?

Viisaastak teatavasti moodustab mingi ajalise terviku, millel on algus ja lõpp, ja sõna *viisaastak* tähistab seda

terviklikku mõistet. Sellepärast on arusaadav, et akadeemilise keelekooli (tähenduses: range reeglipärasuse) keelemehed pooldavad selle sõna kokkukirjutamist igal juhul, nimelt ka siis, kui sellega liitub veel sõna *plaan*. Teiselt poolt võime aga mingit aastate komplekti võtta küll tervikuna, aga väljendada siiski iseseisvate sõnadega. Näiteks olgu rahvakeelne vanasõna: *Esimene kümme aastat* on raske, hiljem harjub ära. Samuti võiksime, kui peaks vaja olema, öelda nii: *Esimene viis aastat* makstakse nii- ja niisugust palka, *teisel viiel aastal* on töötasu kõrgem, kuna *kolmandal viiel aastal* palk enam ei tõuse. Kuid milleks me seda siin arutame? — Hääldagu lugeja kümme korda ühtejärge *viie aasta plaan, viie aasta plaan* jne. Siis ta näeb, et kümnendal korral kõlavad sõnad niisama hästi kui esimesel korral. See tähendab, et nende sõnade häälikuline koosseis ja rütmiolud on head. Aga siis hääldagu lugeja kümme korda ühtejärge sõna *viisaastakuplaan*, ja ta veendub juba enne kümnenda korrani jõudmist, et selle sõna häälikuline koosseis ja rütm on raskepärased. Tegelikus elus muidugi sõna nii tihedat kordumist ei esine, kuid eeltoodud menetlusega oleme sõna häälikulise ja rütmilise väärtuse nagu l u u b i a l l a seadnud. Ühekordsel esinemisel ei paista sõna sellised omadused nii hästi silma, kuid oma soodustavat või pidurdavat mõju lauserütmile väiksemal või suuremal määral avaldab iga sõna.

Kui meil on aga võimalus v a l i d a keeleliselt vastuvõetavate teisendite hulgast, siis loomulikult peaksime valima parema ja kaunima. Ütlen veel kord: k u i m e i l o n v õ i m a l u s v a l i d a. Sest sujuv sõna keeles on kui õhuke ja mugav reisikohver või voolujooneline auto, kohmakas ja raskepärane sõna aga — kui lai ja teravanurgeline pakk-kast massi hulgas liikumiseks. Sellepärast on ka arusaadav, et paremad stilistid kirjanduse alal, kes taotlevad oma teksti erilist mõjulepääsu lugeja hinges,

panevad suurt rõhku hästi voolavale ja rütmistatud lausele. Igapäevases tarbekeeles muidugi pole võimalik sellisel määral viimistella lauset, sest et tuleb kiirustada mõtte väljendamisega, kuid teataval määral keele kunstilisele väärtusele kaasa aidata saab siiski, näit. kõlaliselt paremate keeleliste paralleelvormide kasutuselevõtmisega[1], samuti uutele mõistetele keeleliselt paremate nimetuste kindlaksmääramisega.

Kui me nüüd puudutatud põhimõttelise küsimuse juurest tagasi läheme kirjutise algul tüüpiliseks näiteks võetud lähtemõiste juurde, siis võime konstateerida, et õnnelikul kombel see neljaliikmeline keelemeeste-komisjon, kes paari aasta eest keeleliselt redigeeris seadust meie rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaani kohta 1946—1950, üksmeelselt võttis tarvitusele kolmesõnalise nimetuse *viie aasta plaan*, mis ka ametlikku vastuvõtmist leidis. Selle variandi valik *plaaniga* ühenduses ei takista siiski *viisaastaku* kui terviksõna kasutamist, näiteks juhtudel, kus tema kui terviku juurde kuulub täiend, näit. *stalinlik viisaastak, neljanda viisaastaku* jooksul, *neljanda viisaastaku* plaan, *käesoleva viisaastaku* ülesanded jne., kuigi siin on võimalik öelda ka *neljanda viie aasta* jooksul või *neljanda viie aasta* plaan. Ilma täiendita on aga *viie aasta plaan* kindlasti parem. Seejuures tuleks veel tähele panna, et me igapäevases elus seda viisaastakut kui tervikut kogu aeg oleme jaotanud väiksemateks osadeks, kõneldes neljanda viisaastaku *esimese ja teise aasta plaani* või *kahe aasta plaani* täitmisest, teise aasta *kahe, kuue või kaheksa kuu plaani* täitmisest teatud tähtpäevadeks jne. Kõigi nende suure plaani kooste-osade nimetustega on üldnimetus *viie aasta plaan* haruldases kooskõlas.

---

[1] Näit. *käsitletud, töötletud* asemele *käsiteldud, töödeldud.*

Täielikku üksmeelt pole ka veel saavutatud ministeeriumide nimede kokku- ja lahkukirjutamise asjus.

Vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu seadusele 15. märtsist 1946 otsustas Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium moodustada Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ümber Eesti NSV Ministrite Nõukoguks ja Eesti NSV rahvakomissariaadid järgmisteks ministeeriumideks (siin nimed liigitatud puhtkeeleliste mõõdupuude järgi):

1) *Välisministeerium, Siseministeerium, Kohtuministeerium* (spetsiaalosa kahesilbiline, põhisõnaga *ministeerium* koos);

2) *Rahandusministeerium, Kaubandusministeerium, Haridusministeerium, Kommunaalministeerium, Põllutööministeerium* (eriosa kolmesilbiline, põhisõnaga koos);

3) *Tervishoiu Ministeerium, Metsatööstuse Ministeerium, Kalatööstuse Ministeerium, Riigikontrolli Ministeerium, Sotsiaalkindlustuse Ministeerium, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeerium, Toiduainetetööstuse Ministeerium, Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium* (eriosa nelja- või enamasilbiline ja liitsõnaline — kahest või kolmest lihtsõnast, põhisõnast lahus);

4) *Relvastatud Jõudude Ministeerium, Kohaliku Tööstuse Ministeerium, Riikliku Julgeoleku Ministeerium, Tehniliste Kultuuride Ministeerium* (eriosa kahesõnaline, ei võimalda üldse põhisõnaga kokkukirjutamist).

Nimetused avaldati „Eesti NSV Teatajas" ja need on keeleliselt vastuvõetavad.

Hiljem on mõnelt poolt avaldatud arvamust, nagu ei võiks sõnade ja nimede pikkus mingit mõju avaldada nende kokkukirjutamisele, kui reeglipärasus viimast nõuab. Nii peaksime siis leppima ka näit. *Transpordimasinatööstuseministeeriumiga*, mis on küll mahtunud „Rahva Hääle"

laiale veerule, kuid ei taha mahtuda väiksemate ajalehtede veeru tervele reale. Olgu selle vaieldava küsimusega kuidas on, kuid peab ütlema, et meie kõrgemail valitsusorganeil on olnud küllalt head keelelist maitset, et meie ministeeriumide nimesid selliselt fikseerida, nagu nad siin eespool on toodud.

Hiljem on samadel põhimõtetel fikseeritud 36 üleliidulise ja 22 liiduvabariikliku (kokku seega 58) ministeeriumi eestikeelne nimi NSV Liidu uue konstitutsiooni eestikeelses tõlkes 1947. aasta esimesel poolel [1]. Näiteid (rühmitatud nagu eespoolgi eriosa pikkuse ja laadi järgi): 1) *Teedeministeerium, Sideministeerium,* 2) *Rahandusministeerium,* 3) *Põllumajanduse Ministeerium, Merelaevastiku Ministeerium, Tööpingitööstuse Ministeerium, Transpordimasinatööstuse Ministeerium, Toiduainete Tööstuse Ministeerium, Põllutöömasinate Tööstuse Ministeerium,* 4) *Värvilise Metallurgia Ministeerium, Kõrgema Hariduse Ministeerium* jne.

Näib, et siin piir kokku ja lahku kirjutatavate ministeeriuminimede vahele on tõmmatud just sinna, kuhu ta kõige paremini sobib. Käesolevas kirjutises eespool toodud Eesti NSV ministeeriumide nimestikku on selle konstitutsioonitõlke järgi tulnud ainult järgmised väikesed muudatused: 1) *Põllutööministeeriumi* asemele *Põllumajanduse Ministeerium,* 2) *Kommunaalministeeriumi* asemele *Kommunaalmajanduse Ministeerium,* 3) *Toiduainetetööstuse Ministeeriumi* kirjutusviisiks on saanud *Toiduainete Tööstuse Ministeerium* ja 4) on fikseeritud mõned uued nimetused nagu *Kinematograafia Ministeerium, Metsamajanduse Ministeerium* ja *Sovhooside Ministeerium.*

---

[1] NSV Liidu Ülemnõukogu väljaanne Moskvas. Äratrükk sellest ilmus meil 1947. a. novembris „Poliitilise Kirjanduse" väljaandel.

Väikeloomakasvatussektor.

Ministeeriumide nimede kirjutusega analoogiline on Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutiste ja allasutiste nimede kirjutusviisi küsimus. Seadusandlikus korras on tema osakondade ja instituutide nimetused kindlaks määratud, ning peab jällegi ütlema, üldiselt hea keelelise maitsega. Nii on näit. praegu kehtivad nimetused nagu *Keele ja Kirjanduse Instituut, Majanduse ja Õiguse Instituut* vms. ilmselt paremad (kõnes praktilisemad ja kirjapildis kaunimad) kui range reeglipärasuse keelekooli poolt taoteldavad uued nimed *Keele- ja Kirjandusinstituut, Majandus- ja Õigusinstituut* jms., *Väikeloomakasvatuse Sektor* kõnes kergem kui *Väikeloomakasvatus-sektor,* edasi *Ehituse ja Arhitektuuri Instituut, Füüsika, Matemaatika ja Mehaanika Instituut, Kunstiajaloo Sektor* kirjapildilt paremad (nurgatemplid, nurkmärgised kirjaplankidel jms.!) kui sõnade poolitamist nõudvad *Ehitus- ja Arhitektuuriinstituut, Füüsika-, Matemaatika- ja Mehaanikainstituut, Kunstiajaloosektor,* äramuudetud endine nimetus *Õigekeelsuse ja Sõnaraamatute Sektor* rütmioludelt parem kui asemelevõetud *Sõnaraamatute ja Õigekeelsussektor* (ms. hea rütm on asutiste nimede puhul suureks plussiks) jne. Sellepärast peaksime edaspidi leppima selle heaga, mis juba olemas on, ja mitte halvemat taotlema.

Pikkuse võlust ja lühiduse mõnust.

Üheks sõnade kokkukirjutamise juhendiks on üldreegel, et kokku kirjutatakse sõnad, mis koos tähistavad üht terviklikku mõistet. Ometi pole me kunagi kokku kirjutanud sellist ühe mõiste väljendit nagu *keskkooliõpetajakutsetaotlemiseksamikomisjon.* Sellepärast ei peaks me silmi kinni pigistama asjaolu ees, et liigne pikkus mõni teinegi kord seab kokkukirjutamisele ette piirid, millest üleastu-

misel teeme endale ja kaasinimestele ainult raskust. Ilmselt liiga pikk on sõna nagu *põlevkivituhatsemenditehas* ja paremini teeme, kui kirjutame kolm sõna: *põlevkivituha tsemendi tehas* või vähemalt *põlevkivituhatsemendi tehas*. Samuti kirjutame küll *tuhatsement*, kuid *põlevkivituha tsement* ja *põlevkivituha tellised*, edasi *tsemendipulber*, kuid *portlandtsemendi pulber*, *vedurilukksepp*, kuid *veduriremondi lukksepp*, *savilisand*, *tsemendilisand*, kuid *portlandtsemendi lisand* (on ka juhtusid, kus kõige parema tahtmise juures ei saa seda *lisandit* eelmise osaga kokku kirjutada, näit. kui see koosneb kahest sõnast nagu lauseis: Segu peab olema vaba *kahjulike soolade lisandeist*, Juurde pannakse *jahvatatud räbu lisand*). Oleme harjunud kokku kirjutama sõna *jaoskonnaarst*, kuid sõnu *jaoskonna agronoom* ning *jaoskonna ämmaemand* kirjutame meelsamini lahku, *masina-traktorijaama agronoom* või *jaoskonna insener-melioraator* aga kahtlemata lahku.

Olgu seekord küllalt neist juhuslikest näiteist noomenite kokkukirjutamise alalt. Üldiselt võib öelda, et kui meil veerandsada aastat tagasi liialdama hakati sõnade kokkukirjutamisega, siis viimasel aastakümnel on pidevalt kasvanud tendents nii palju sõnu lahku kirjutada, kui reeglid ja tekstist õige arusaamine vähegi lubavad. Tahame küll kõigepealt, et keel oleks reeglipärane, kuid peale selle tahame veel, et ta oleks h e a j a o t s t a r b e k õ h a n e. Selleks peame soovima muuseas ka, et iga rida koosneks mitte ühest, vaid võimalikult mitmest sõnast. Vastasel korral oleks juba kodanike silmadegi kaitseks midagi öelda.

Suurte ning tähtsate asutiste nimede kokku- ja lahkukirjutamise küsimuse järellainetusena olgu siin puudutatud sedasama küsimust hoopis väikese kaaluga sõnade puhul, mis aga meil tekstis igal sammul esinevad ja alati tüli teevad.

kõige pealt ja **kõigepealt.**

Nende sõnade eneste puhul pole probleemi, sest peaaegu kõik meie keeleõpetused toovad neid näiteks selle kohta, kuidas neid kirjutatakse, kas kokku või lahku, olenevalt erisugusest tähendusest, näit. lauseis: *Kõige pealt* võtsin ühe raamatu, kõige alt tõmbasin välja vihiku (*kõige pealt* sõnade otseses tähenduses 'kuhja otsast') või *Kõigepealt* ostsime põrssa, siis lehma ja viimaks hobuse (*kõigepealt* kokkukirjutatuna uues tähenduses 'kõige enne'). Nendega täiesti analoogiline on aga teine sõnapaar, nimelt

koha peal ja **kohapeal.**

Nende vahekorda selgitavad parimalt näited. Võtame laused: Tütar on linnas *koha peal*, isegi hea koha peal (tähendab mingil kohal teenistuses), kuid: Sõideti *kohapeale* asja uurima, *Kohapeal* tutvuti olukorraga üksikasjalisemalt, *Kohapeal* tuleb teha selgitustööd jne. Kuigi küsimus on siin niisama lihtne kui eelmise sõnapaari puhul ja tähenduslik vahe käegakatsutavalt selge, pole siin täielikku üksmeelt veel saavutatud ning sõna *kohapeal* pole pakkumisest hoolimata eelmistel aastatel veel õigekeelsussõnastikku vastu võetud (esineb küll kõikjal omadussõna *kohapealne*). Praktikas on ta aga nüüd juba täie eluõiguse omandanud.

peale selle ja **pealeselle.**

Ka siin on mõnelt poolt tahetud vahet teha. Esimese puhul oleks siis mõeldud asja, mille kohta see *selle* eraldi käib, näit.: Saadud rahaga ostsin ühe väärtusliku maali, *peale selle* (täh. 'peale selle asja') aga veel ühe taastamislaenu pileti. Teisel korral omaks siis *pealeselle* tervikliku tähendust 'lisaks'.

Peab aga ütlema, et vahetegemine on siin kunstlik ja ebamäärane, sest peaaegu kõigil juhtudel, kus me esimese

tähenduse hädapärast saame sisse targutada, sobib niisama hästi ka teine tähendus, s. o. need tähendused langevad kokku. Sellepärast oleks „vahetegemise" tulemuseks siin tegelikult *peale selle* täielik või umb. 95-protsendiline väljasurumine keelest, millel pole mõtet. Parem jääda juba endise traditsiooni juurde. On vastuoksuslik, et need kaks-kolm keelemeest, kes eriti on huvitatud *pealeselle* kokkukirjutamisest, kuuluvad just nende hulka, kes ei taha *kohapeal* selle põhjendatud eritähenduses kokku kirjutada.

Õnneks esitab „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" (II köide, 1930) *peale selle* lahus, just siinses teises tähenduses äraseletatult, kuigi sõnastikus üldiselt lahkukirjutatavaid sõnu on vähe (*peale selle* on seal nimelt toodud võrdluseks sõnadega *peale seda* tähenduses 'pärast seda'). Selle järgi tuleks ka käia.

selle tõttu ja **seetõttu.**

Õige tülikas on sõna *selle* kokku- ja lahkukirjutamine tema juurde kuuluvate tagasõnadega. Ühelt poolt on soovitatud siin tähenduslikku vahet teha, kirjutades neid lahku sel korral, kui see *selle* käib mingi kindla asja või asjaolu kohta, ja kokku, kui ta on liitunud teise sõnaga terviklikuks mõisteks, näiteks lauseis: *Selle eest* maksti viis rubla, kuid *Selle-eest* oli tal pärast kergem; edasi: Rajati sovhoos, *selle tarvis* osteti 4 traktorit, kuid *Selletarvis* (= selleks) polnud ostuluba vaja; samuti: Puudus värnits, *selle tõttu* (= selle asjaolu tõttu) polnud remondi läbiviimine võimalik, kuid *selletõttu* = sellepärast, seetõttu; edasi: Ta sõdib *selle vastu*, kuid *Sellevastu* (= vastupidi) olid teised hoopis teisel arvamusel, Tootsin 20% üle normi, *selle võrra* (= 20% võrra) sain ka rohkem tasu, kuid *sellevõrra* = seevõrra, seevõrd, niivõrd.

Nii annabki VÕS: *selletarvis* (= seetarvis), *selletõttu* (= seetõttu), *sellevastu* (= seevastu), *sellevõrra* (= seevõrra), kuna *selle tarvis, selle tõttu, selle vastu* ja *selle võrra* kui kahesõnalised sõnastikus puuduvad.

Mõne puhul neist on tähenduslik vahe kaunis selge, näit.: *selle vastu* ja *sellevastu* puhul (need on ka mõlemad antud EÕS-is, III köide, 1937), mõne puhul aga ebamäärane ja otsitud, eriti *selle tõttu* ja *selletõttu* (*seetõttu*) puhul, sest siin on raske leida näidet, kus nad mõlemad poleks 'selle asjaolu tõttu' tähenduses. Nii näib EÕS selles küsimuses olevat VÕS-ist paremal astmel, kuna ta sõnu *selletõttu, selletarvis* ja *sellevõrra* kokkukirjutatuina üldse ei anna.

Nii ongi o t s t a r b e k a s: kirjutada *selle tõttu* a l a t i l a h k u (nagu *selle poolest* alati lahku kirjutatakse), olgu ta siis 'selle tõttu' või 'seetõttu' tähenduses, aga kui tahetakse kirjutada kokku, siis kirjutatagu alati *seetõttu*. Samuti on mõeldavad: kas *selle tarvis* või *seetarvis, selle võrra* või *seevõrra, selle vastu* või *seevastu, selle eest* või *see-eest, selle läbi* või *seeläbi, selle üle* või *seeüle* jne. Seega saaks kõnealuses võrdlemisi kõrvalises küsimuses kirjutamispõhimõte l i h t s a m e h a a n i l i s e a l u s e ja selle asemel et igal üksikul esinemisjuhul aega viita ja pead murda selle üle, kas antud juhul *selle tõttu* sobib paremini kokku või lahku, võib rohkem aega ja energiat kulutada olulisemateks parandusteks, näit. oskussõnade ja lause kohendamiseks.

Muuseas *sellepärast* on aga täiesti kokkukasvanud sõna ja tuleb ka siin toodud kujul kokku kirjutada, kusjuures ta vaheldub *seepärast*'iga lauserõhust olenevalt (vt. eespool lk. 184).

Eeltoodud laadi sõnade rühmast tõusevad pea- ja kõrvallausete kombinatsioonides väga sagedasti esile

selle järel, mille järel ja **seejärel, misjärel.**

On täiesti sobimatu kirjutada kokku *sellejärel, millejärel,* vaid need peavad jääma lahku. Näit.: Kõigepealt avati koosolek. *Selle järel* peeti aktusekõne, *mille järel* algas töötajate premeerimine. Kui tahetakse kokku kirjutada, olgu *seejärel, misjärel.*

mille tõttu ja **mistõttu.**

Kooskõlas eeltooduga on selge, et ka *mille tõttu* tuleks alati kirjutada lahku ja et koos tuleks võtta *mistõttu.* Samuti, et *misjuures, misläbi* ja *mistarvis* on paremad kui samas tähenduses *millejuures, milleläbi, milletarvis,* nagu ütleb ka VÕS, juhatades viimaste juurest esimeste juurde. Mille poolest paremad? Selle poolest, et viimaste olemasolu puhul peaksime alati viljatult aega kulutama kaalumiseks, kas antud juhul kirjutada *mille juures, mille läbi, mille tarvis* lahku või kokku. *Milletõttu*-tüüpi üleminekuastme kaotamisega aga vabaneme sellest vaevast.

Lõppsõna.

Muidugi on siin kokku- ja lahkukirjutamise alalt toodud ainult väikesi väljavõtteid tähtsaist ja vähem tähtsaist tüüpidest, nagu ka paralleelvormide alalt ja tehnilise iseloomuga küsimustest eeltoodud artiklis on käsiteldud ainult tegelikus redigeerimistöös teravamalt esilekerkinud probleeme, mistõttu edaspidisel töötamisel on küllalt põhjust neilt aladelt veel paljusid muidki küsimusi kaalumisele võtta.

Järelsõna.

Lõpetuseks olgu veel kord öeldud: Seisukohavõttusid on paratamata nõudnud igapäevane tegelik töö keelelise redigeerimise alal ühes või teises riiklikus kirjastuses, kus juba algusest peale on taoteldud oma väljaannete keele ühtlustamist, algul küll ainult mõnes üksikus silmapaistvas küsimuses, hiljem aga iga aastaga ikka laiemas ja laiemas ulatuses. Kui nüüd võetud seisukohti siin koos kättesaadavaks tehakse, siis kõigepealt nende kirjastuste keelelise kaastööliskonna ja korrektuuri alal töötajate töö süvendamiseks, eriti veel täiendava kaadri juhendamiseks ja väljaõpetamiseks. Seda demokraatliku rahvakeelsuspõhimõtte vaimus.

Teiseks on võimalik kirjastuste keelelise redigeerimise tööd suurel määral ratsionaliseerida, kui kirjastuste sisulised kaastöölised — autorid, tõlkijad, toimetajad ja vastutavad toimetajad oleksid teadlikud kirjastuses kehtivaist keelelistest normidest juba käsikirja koostamise ajal.

Kolmandaks võiks artiklites esitatud ainestik läbikaalumismaterjaliks olla kirjastustes, kus keelelise töö ühtlustamisele seni on vähem rõhku pandud või kus seda on ruumilistel põhjustel tehtud omaette.

Viimaks võiksid eeltoodud populaarsed seletused olla kirjanduse tarvitajalegi võtmeks ühe või teise keelendi kirjanduses esinemise põhjuste avastamisel, eriti eesti keele õpetajale. Teatavasti on meie üldsus seletusi keeleliste normide kohta keelekorralduse juhtidelt oodanud juba üle

20 aasta (alates EÕS-i I köite ilmumisest 1925), kuid sealtpoolt on neid kahjuks tulnud vähevõitu. Väikesel määral võiksid seda huvi ehk aidata rahuldada siin toodud vähenõudlikud seletuskatsed.

Nagu lugeja vahest on tähele pannud, pole siin küsimusi süstematiseeritud grammatiliste vormikategooriate järgi, vaid neid on esitatud pealiigituse temaatiliste üksuste lainetusena, nende tõusude ja mõõnadega tähtsamais paigus, püüdes nähtusi hinnata ühelt või teiselt põhimõtteliselt seisukohalt.

Lõpuks võiks edaspidisele töötamisele kasulik olla, kui raamatu lugejad selle autorile teataksid oma arvamusi ühe või teise seisukohavõtu otstarbekuse üle, eriti aga oma ettepanekuid saadaksid nende keeleliste küsimuste kohta, mis vajaksid veel kritiseerimist, käsitlemist ja järelekaalumist (aadressil: Tallinn, Pärnu mnt. 10—2, „Pedagoogilise Kirjanduse" postkast).

Sisukord.

Lk.

Eessõna 3
Ülevaateks eesti õigekeelsus-sõnaraamatutest 7

I

Aktuaalseid keelereegleid.

1. Suur ja väike algustäht 13
   A. Suur algustäht 13
   B. Väike algustäht 18
2. Lühendite õigekeelsusest 22
   Sõnade lühendamise üldreeglid 22
   Punkt sõnalühendeis 22
   Sõnalühendite kokku- ja lahkukirjutamine 24
   Lühendite ainsus ja mitmus; lühendite käänamine; põhi- arvu ja järgarvu küsimus 25
   Lühendite lugemine 27
   Lühendi tüvevokaal 27
   Lühendi pikkuse küsimus 29
   Sobimatuid lühendeid 30
   Lühendite tõlkimine 31
3. Vene nimede kirjutus eesti keeles 33
   Sissejuhatuseks 33
   Üldjuhised 33
   Keerukamaid küsimusi 36
      e ja ё küsimus 36
      и ja й küsimus 37
      c ja x 37
      s ja h sõna lõpul 38
      s r-i järel 38
      ч ja щ kirjutus 38
      я kirjutus 42
      ь-i küsimus 42
      я ning ья 43
   Erijuhendeid 44
      Vene eesnimed 44
      Vene kohanimed 44
      Nimede naissoovormid 47
      Erakordseid kõrvalekaldumisi 47

Lk.
Kokkuvõtteks 48
4. Eesti nimede kirjutus vene keeles 49
Vanade reeglite kriitika 49
Uute reeglite saamise käik 50
Uute reeglite alused 51
Uued reeglid 53
Lõppsõna 59

II

Eesti keele demokratiseerumisest.

Sissejuhatuseks 61
Konkreetseid keeleküsimusi 68
niivõrd, kuivõrd ja niivõrt, kuivõrt 68
algul ja alul 69
mägestik ja mäestik 70
teotsema ja tegutsema 70
suupiste või suhupiste 71
heategev ja headtegev asutis 72
mõõduandev ja mõõtuandev 73
aamisepp, kullasepp ja aamissepp, kullassepp 74
teissugune ja teistsugune 75
varsi, varssi, varsti 75
tulikahju, tulekahju, tulekahi 76
tuliriit ja tuleriit 78
seemevili ja seemnevili 78
tõkepuu, tõketuli ja tõkkepuu, tõkketuli 79
katekiht ja kattekiht 80
ümar ja ümmar 81
mehaanika ja mehhaanika 82
stahhaanovlane ehk stahaanovlane 84
käsitletud ja käsiteldud 85
töötletud — tööteldud — töödeldud 87
talvsport ja talisport 88
kasutama ja kasustama 89
juht, om. juhu, ja juhtum 90
täieõiguslik ja täieõiguseline 90
viimane ja viimne 92
Reeglipärasus ja elav keel 93
lihtne — lihtse, lihtis — lihtsa ja lihtne — lihtsa . . . 94
tank — tangi — tanki, tanki — tanki — tankit ja tank — tanki — tanki 96
ümbrikku ja kolhoosnikut 100
mõis, mõisa, mõisa ja mõisa, mõisa, mõisat 102
Seda kummi või kummit? 103
tainas ja taigen 104
palede, palete ja palgete 105
põrsad ja põrssad 106
öösel ja öösi 107

Lk.
kirjuid ja kirjusid 108
paljuid ja paljusid 109
terviseid ja tervisi 110
põhjuseid ja põhjusi 110
kõrb, kõrve, kõrbe ja kõrbe, kõrbe, kõrbet 114
kõrb, kõrve „kurb saatus“ ehk „õnnelik ots“ 118
pärlid „pilves“ 120
pilved ise 121
küps, küpse „küpsemisest“ 121
tulde, merde ja tulle, merre 122
s ja z 125
Võõrkohanimede hääldamisest 128
Inglise kohanimede hääldamisest 129
Inglise uuslaenudest 132
tšempion ja tšämpion, snepper ja snäpper 133
džemper ja džamper 133
sviiter ja svetter 134
seif ja seef 134
jats ja džäss 134
smoking ja smooking 134
Kohanimede kirjutusest eesti keeles 134
sm ja cm 140
Lõppsõna 145

III

Üldkeele ja eriteadusliku keele vahekorrast.

Sissejuhatuseks 147
Näiteid 148
kord ja korrus 148
puu ja puit 149
-tus ja -tis 152
parandama ja parendama 160
tina ja plii 164
riie ja rõivas 166
Liigtuletamisest 168
Peenutsemisest 170
Lõppsõna 171

IV

Praktilist ja pakilist.

Ratsionaliseerimisest redigeerimise-korrigeerimise alal 173
Jutumärkidest 175
Koma ja jutumärgid 176
Märkuste viiteist 176
1. joonis või joonis 1 179

Lk.
Rööpvormidest 180
Eestipärane rõhk 181
Lauserõhk ja selle „abiventiil“ 184
vihk ja vihik 186
vasem või vasak? 186
õieti ja õigesti 187
seisab ja seisneb 188
pegasus e. peegasus 189
sebra, pelikan ja seebra, peelikan 189
kollokvium ja kollookvium 189
limukas ja liimukas 190
lõpuks ja lõppeks 190
eelpool või eespool? 190
marssruut ja marsruut 190
tanner, om. tandre või tandri? 191
„Olge head“ või „Olge hea“? 192
Kokku- ja lahkukirjutamisest 192
viie aasta plaan või viisaastakuplaan? 192
Transpordimasinatööstuseministeerium 195
Väikeloomakasvatussektor 197
Pikkuse võlust ja lühiduse mõnust 197
kõige pealt ja kõigepealt 199
koha peal ja kohapeal 199
peale selle ja pealeselle 199
selle tõttu ja seetõttu 200
selle järel, mille järel ja seejärel, misjärel 202
mille tõttu ja mistõttu 202
Lõppsõna 202

Järelsõna 203

Järeltrükk.

Kaanejoonise valmistanud V. Toots.
Vastutav toimetaja prof. K. Kure.

Trükkimisele antud 26. IV 1949. Trükiarv 3000. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 13. Trükitähti trükipoognas 30 400. Arvutuspoognaid 9,88. MB-01807. Trükikoda „Tartu Kommunist“, Tartu, Ülikooli 21/23. Tellimise nr. 927.

На эстонском языке.
Э. Элисто. Вопросы по орфографии и орфологии. I.

Rbl. 1.—
VR Rkpl. nr. 24
Nr 10135-10

1975

A 1.
17806
6317277

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00631727 7